

ISSN 0131-775X

Економіка України

науковий журнал

6/2016

Головний редактор: ГЕЄЦЬ В.М. (академік НАН України)

Заступник головного редактора: КОРНІЄНКО І.В.

Редакційна колегія: БИСТРЯКОВ І.К. (д.е.н., проф.), БОРОДІНА О.М. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), БУДКІН В.С. (д.е.н., проф.), ГНИБІДЕНКО І.Ф. (д.е.н., проф.), ГРІНБЕРГ Р.С. (д.е.н., проф., член-кор. РАН, Росія), ГРИЦЕНКО А.А. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), ДАНИЛЕНКО А.І. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), ЕРВЕ Ж.-Ж. (професор, Франція), ЄФИМЕНКО Т.І. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), ЗВЕРЯКОВ М.І. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), ЗИМОВЕЦЬ В.В. (д.е.н.), КОЛОДКО Г.В. (професор, Польща), КРЕДИСОВ А.І. (д.е.н., проф.), КУДРЯШОВ В.П. (д.е.н., проф.), ЛІБАНОВА Е.М. (д.е.н., проф., академік НАН України), МАЗАРАКІ А.А. (д.е.н., проф.), МАКСЮТА А.А., МАНЦУРОВ І.Г. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), МОЛДАВАН Л.В. (д.е.н., проф.), МЯРКОВСЬКИЙ А.І. (к.е.н.), НІКІТЕНКО П.Г. (д.е.н., проф., академік НАН Білорусії), НИЖНИК О.М. (к.е.н.), ОСАУЛЕНКО О.Г. (доктор наук з держуправління), ПАВЛЕНКО А.Ф. (д.е.н., проф.), ПАНЧЕНКО Є.Г. (д.е.н., проф.), ПАПАВА В.Г. (д.е.н., проф., академік НАН Грузії), ПАРНЮК В.О. (к.е.н.), РИБАК С.О. (к.е.н.), СІДЕНКО В.Р. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), СТАТТЄВ С. (професор, Болгарія), ТАРАСЕВИЧ В. М. (д.е.н., проф.), ЧЕРНЯК О.І. (д.е.н., проф.), ШРЕТТЛЬ В. (професор, Німеччина), ЯКУБОВСЬКИЙ М.М. (д.е.н., проф.).

Editor-in-Chief: VALERIY HEYETS (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief: IRYNA KORNIENKO.

Editorial Board: BYSTRYAKOV I.K. (Doctor of Econ. Sci., Professor), BORODINA O.M. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), BUDKIN V.S. (Doctor of Econ. Sci., Professor), GNYBIDENKO I.F. (Doctor of Econ. Sci., Professor), GRINBERG R.S. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the RAS, Russia), GRYTSENKO A.A. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), DANYLENKO A.I. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), HERVE J.-J. (Professor, France), EFYMENKO T.I. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), ZVERYAKOV M.I. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), ZYMOVETS' V.V. (Doctor of Econ. Sci.), KOLODKO G.V. (Professor, Poland), KREDISOV A.I. (Doctor of Econ. Sci., Professor), KUDRYASHOV V.P. (Doctor of Econ. Sci., Professor), LIBANOVA E.M. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Ukraine), MAZARAKI A.A. (Doctor of Econ. Sci., Professor), MAKSYUTA A.A., MANTSUROV I.G. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), MOLDAVAN L.V. (Doctor of Econ. Sci., Professor), MYARKOV'S'KYI A.I. (Cand. of Econ. Sci.), NIKITENKO P.G. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Byelorussia), NYZHNYK O.M. (Cand. of Econ. Sci.), OSAULENKO O.G. (Professor, Doctor of Sci. on State Management), PAVLENKO A.F. (Doctor of Econ. Sci., Professor), PANCHENKO Ye. G. (Doctor of Econ. Sci., Professor), PAPAVAL V.G. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Georgia), PARNYUK V.O. (Cand. of Econ. Sci.), RYBAK S.O. (Cand. of Econ. Sci.), SIDENKO V.R. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), STATTEV S. (Professor, Bulgaria), TARASEVYCH V.M. (Doctor of Econ. Sci., Professor), CHERNYAK O.I. (Doctor of Econ. Sci., Professor), SHRETTL' V. (Professor, Germany), YAKUBOV'S'KYI M.M. (Doctor of Econ. Sci., Professor).

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
(протокол № 11 від 17 травня 2016 р.)

Recommended for publication by the Editorial board
(Minutes № 11 of May 17, 2016)

При передруку посилання на журнал "Економіка України" обов'язкове.

While using refer to "Economy of Ukraine" is obligatory

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
МІНІСТЕРСТВА ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ І ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ,
МІНІСТЕРСТВА ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Економіка України

6 (655)

ЧЕРВЕНЬ

2016

**Видається
з вересня
1958 р.**

Виходить щомісяця

З М І С Т

Стор.

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

ЗВЕРЯКОВ М. І. — Промислова політика і механізм її реалізації 3

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

ФІЛІПЕНКО А. С. — Народна, солідарна економіка: концептуальний ескіз 19

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ЮРЧЕНКО Ю. Ю. — Концептуальні напрями розвитку внутрішнього
туризму в Україні 29

ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ

КОЗЮК В. В. — Передумови та глобальні макрофінансові ефекти
активного портфельного менеджменту валютних резервів 40

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

ПАВЛОВ О. І. — Руральний дискурс міждисциплінарних наукових
досліджень 59

ГРИЦЮК П. М., БАЧИШИНА Л. Д. — Вплив зміни кліматичних умов
на динаміку врожайності зернових в Україні 68

СВІТОГОСПОДАРСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

ТІТАР І. О. — Імідж України в контексті асоціації з Європейським Союзом 76

РОЗДУМИ ПУБЛІЦИСТА

ХОМИН І. П. — Homo Empathicus та Homo economicus на тлі ілюзій,
або псевдореформування аграрного сектору як наслідок еквілібристики
між етатизмом і принципом “laissez faire” 87

РЕЗЮМЕ (англійською мовою) 96

THE SCIENTIFIC JOURNAL
OF THE MINISTRY OF ECONOMIC
DEVELOPMENT AND TRADE OF UKRAINE,
MINISTRY OF FINANCES OF UKRAINE,
AND NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

Economy of Ukraine

6 (655)

JUNE

2016

It is monthly published
since September
1958

CONTENTS

Pages

SCIENTIFIC DISCUSSIONS

ZVERYAKOV M. I. – Industrial policy and a mechanism of its realization 3

PROBLEMS OF ECONOMIC THEORY

FILIPENKO A. S. – National and solidarity economy: conceptual sketch 19

GOVERNING THE ECONOMY: THEORY AND PRACTICE

YURCHENKO Yu. Yu. – Conceptual directions of development of domestic
tourism in Ukraine 29

FINANCES. TAXES. CREDIT

KOZIUK V. V. – Preconditions and global macrofinancial effects of the active
portfolio management of currency reserves 40

QUESTIONS OF THE DEVELOPMENT OF AIC

PAVLOV O. I. – The rural discourse of interdisciplinary scientific studies 59

GRYTSYUK P. M., BACHYSHYNA L. D. – Influence of a change in climatic
conditions on the dynamics of the crop yield of cereals in Ukraine 68

WORLD ECONOMIC TIES: TRENDS OF THEIR DEVELOPMENT

TITAR I. O. – Image of Ukraine in the context of its association with the European
Union 76

THOUGHTS OF PUBLICISTS

KHOMYN I. P. – Homo empathicus and Homo economicus against
the background of illusions or the pseudoreformation of the agrarian sector
as a result of the equilibration between the etatism and the “laissez faire”
principle 87

SUMMARIES 96

М. І. ЗВЕРЯКОВ,
професор, доктор економічних наук,
член-кореспондент НАН України,
ректор Одеського національного економічного університету

ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА І МЕХАНІЗМ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ *

Обґрунтовано об'єктивну необхідність проведення промислової політики як форми неоіндустріалізації. Розглянуто моделі промислової політики на різних етапах індустріального розвитку. Показано, що в більшості розвинутих країн відбулась еволюція промислової політики від галузевої до політики підвищення конкурентоспроможності. Інструментами досягнення такої мети слугують заходи інституціонального характеру. Зроблено висновок, що головні завдання промислової політики в Україні – це формування повноцінного корпоративного сектору, сприйнятливих до нововведень, а також створення інститутів розвитку.

Ключові слова: неоіндустріалізація, промислова політика, протекціонізм, “нова економіка”, промислова політика конкурентоспроможності, інститути розвитку.

M. I. ZVERYAKOV,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Rector of Odesa National Economic University

INDUSTRIAL POLICY AND A MECHANISM OF ITS REALIZATION

The objective necessity to realize the industrial policy as a form of neoindustrialization is substantiated. Some models of industrial policy on different stages of the industrial development are considered. It is shown that, in the majority of developed countries, the evolution of the industrial policy from the sectoral one to a policy aimed at the competitiveness enhancement has been implemented. The tools to attain such purpose are measures of the institutional character. The conclusion is drawn that the main tasks of the industrial policy in Ukraine is the formation of a sound corporative sector receptive to innovations and the creation of development institutions.

Keywords: neoindustrialization, industrial policy, protectionism, “new economy”, industrial policy of competitiveness, development institutions.

Об'єктивні підстави для існування промислової політики

У даний час Україна переживає складну соціально-економічну кризу, яка відкинула її на узбіччя економічного прогресу. Продовження погіршення еконо-

© Зверяков Михайло Іванович (Zveryakov Mykhailo Ivanovych), 2016; e-mail: rector@oneu.edu.ua.

* Матеріал публікується в порядку дискусії, започаткованої академіком НАН України В.М. Гейцем статтею “Інституціональна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України” // Економіка України. – 2014. – № 12. – С. 4–19.

мічного становища нашої держави зумовлене нестійкою політичною ситуацією, падінням цін на сировинні товари, розривом економічних зв'язків із східним сусідом. Але головна втрата останніх десятиріч — деіндустріалізація національної економіки. Навіть у роки відновлювального зростання ВВП його динаміка не була зумовлена структурною трансформацією, переходом до виробництва наукомісткої продукції. Таке економічне зростання забезпечувалося сприятливою ціновою кон'юнктурою на сировинні товари.

Таким чином, нинішнє соціально-економічне становище у країні пов'язане не стільки із зовнішніми, скільки з внутрішніми факторами, під якими слід розуміти деіндустріалізацію та відсутність рушійних сил високотехнологічного виробництва ВВП. Скорочення частки промислового виробництва, а також доданої вартості у структурі ВВП свідчить про негативні тенденції деіндустріалізації *. Україна дедалі більшою мірою занурюється у залежність від експорту сировини. Така залежність надає системній кризі більш гострих форм прояву, причому не тільки економічних, але й політичних.

У широких верствах суспільства стала загальноприйнятою думка про те, що розвиток України не можливий без модернізації вітчизняного виробництва. А це, у свою чергу, означає цілеспрямовану концентрацію факторів виробництва на випуску товарів з високою часткою доданої вартості. Реалізація таких цілей вимагає структурних перетворень в економіці, що передбачає наявність промислової політики і стратегічного прогнозування.

Сама по собі постановка питання про промислову політику як основу довгострокової стратегії є дискусійною. Деякі автори вважають, що вироблення елементів промислової політики і реалізація її основних складових у практиці господарювання обмежують дію ринкових механізмів, а також можуть спричинити неефективне використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів у випадку вибору хибної стратегії, що не відображає загального техніко-економічного тренду в умовах функціонування економіки інноваційного типу [1, с. 12; 2, с. 8].

Тим часом існує інша позиція, суть якої полягає в тому, що розробка адекватної промислової політики і проведення нової індустріалізації є єдино можливими альтернативами подальшому відставанню України від високоіндустріального розвитку країн світу. Про це свідчать наукові дискусії, що ведуться вітчизняними і зарубіжними вченими [3; 4; 5; 6].

В епоху глибокої системної кризи, коли обговорюються складові нової економічної моделі як основи для довгострокової стратегії розвитку, окреслена проблема актуалізується. У даний час вона має перебувати у центрі уваги як дослідників, так і практиків нашої країни. Сьогодні дуже важливо фіксувати ті тенденції, що намітились і пов'язані із змінами в економіці західних країн, де реіндустріалізація проходить у вигляді повернення ряду виробництв з-за кордону у формі створення нових промислових виробництв. На практиці у цьому і полягає реалізація промислової політики в сучасних умовах.

З огляду на це, **мета статті** — проаналізувати деякі підходи, що обґрунтовують саму необхідність промислової політики та її здійснення в окремих країнах (наприклад, в Україні).

* У 2014 р. в українській економіці частка обробної промисловості в доданій вартості за видами діяльності скоротилася на 7,83%, тоді як у країнах ЄС — сусідах України вона зросла: у Болгарії — на 4,45%, у Чехії — на 5,51%, в Угорщині — на 6,75%, у Польщі — на 7,78%, у Словаччині — на 11,36% [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://unstats.un.org/unsd/snaama/selbasicFast.asp>.

Сама необхідність проведення промислової політики зумовлена, по-перше, об'єктивно існуючою потребою в розвитку високотехнологічних галузей, які є результатом функціонування національних інноваційних систем, і по-друге – необхідністю координувати розвиток окремих фірм та інвестицій суміжних галузей за технологічним ланцюгом виробництва доданої вартості в умовах глобальної конкуренції. Так, реалізація планів розвитку підприємств вітчизняного оборонного комплексу, які одержують фінансування з бюджету, не можлива без інвестицій у суміжні галузі (і насамперед, у машинобудівний комплекс). Тут об'єктивно необхідною є координація дій між підприємствами, що одержують замовлення на конкурентній основі від кінцевих виробників. У такий спосіб можуть відновлюватися коопераційні зв'язки у сфері машинобудування.

Отже, необхідність координації планів розвитку окремих підприємств та інвестицій суміжних галузей, пов'язаних технологічно, стає об'єктивною підставою для існування промислової політики. Самі по собі ринкові сигнали не можуть виконувати цю координуючу роль, у чому і полягає їх обмежена природа. Їх доповнюють державне стратегічне планування і регулювання: вони повинні знімати ризики для інвестора, оскільки жодний інвестор не наважиться зробити стартові капітальні вкладення, доки не буде впевнений в їх поверненні та окупності.

Саме за допомогою промислової політики можливо змінити галузеву структуру з метою стимулювання економічного зростання, заснованого на зростанні продуктивності праці. Сама промислова політика стає способом державного регулювання прогресивних структурних змін у сфері виробництва, які б забезпечували вихід на траєкторію сталого економічного зростання. Тим часом неграмотне використання інструментів промислової політики може призвести до серйозних прорахунків, тобто до втрати галузями промисловості конкурентоспроможності. Подібних прикладів багато. Їх аналіз показує, що неефективність такої промислової політики була пов'язана або із застосуванням помилкових механізмів регулювання, або з лобіюванням інтересів певних бізнес-груп. Важливо розуміти вплив останньої обставини.

Вітчизняний і зарубіжний досвід показує: від того, в чіьх інтересах працює господарська система країни, залежать успіхи або провали промислової політики. В тих випадках, коли господарська система за рахунок державного втручання підпорядкована клановим і груповим інтересам, така промислова політика матиме гірші наслідки, ніж при так званих “провалах ринку”. Про це свідчить досвід розвинутих країн і країн, які розвиваються [7].

Але самі по собі невдалі приклади не повинні ставити під сумнів необхідність проведення промислової політики.

На наш погляд, слід виходити з того, що будь-яка країна, яка має у структурі свого експорту значну частку сировини, зазнає впливу кон'юнктури сировинних ринків на економічний розвиток. Вона стикається з необхідністю проведення промислової політики, спрямованої на підтримку розвитку обробних виробництв і зниження залежності від зовнішніх ринків. Важливість структурних перетворень, які стоять перед країною, ще більше актуалізувалася падінням цін на товари сировинного експорту. За 2015 р. світові ціни на залізну руду знизилися на 38%, на сталь – на 31%, на пшеницю – на 25%. Але це ще не межа. За прогнозами Світового банку, негативна тенденція збережеться: ціни на залізну руду можуть знизитися на 15%, на сталь – на 10%, на сільськогосподарську продукцію – на 1,4% [8].

Таким чином, у середньостроковій перспективі національна економіка, що орієнтується на сировинний експорт, житиме під постійними загрозами раптового безробіття, платіжної кризи, валютної нестабільності та структурної перебудови внаслідок змін у відносинах і силах, які перебувають за межами її впливу.

Як показує вітчизняний і зарубіжний досвід, необхідність проведення промислової політики, спрямованої на ліквідацію структурних диспропорцій, зумовлена тією обставиною, що, як правило, механізмів, які автоматично діють і здатні вирівняти структурні диспропорції, не виникає.

Крім того, дослідження структурних деформацій в українській економіці ще у 80-ті роки ХХ ст. дозволило зробити такий висновок: "Якщо в економіці країни виникають несприятливі структурні диспропорції, наприклад, формується відста-ла, ускладнена структура економіки, то, врешті-решт, це несприятливо впливає на всю систему управління у країні, оскільки структура економіки істотно впли-ває на систему управління" [9, с. 9–10].

При виробленні варіантів промислової політики, спрямованої на зміну мо-делі економічного зростання, слід проаналізувати існуючі концептуальні теоре-тичні підходи до визначення принципів функціонування господарських систем на конкретно-історичних етапах їх розвитку.

Промислова політика у різних економічних школах

Аналізуючи загальні підходи до реалізації промислової політики, слід вказа-ти на деякі її особливості в рамках різних економічних шкіл. Кожна з них по-своєму розуміє роль рушійних сил в економічному розвитку і формуванні макро-економічної політики держави.

Відомо, що в рамках різних економічних шкіл (зокрема, історичної, кейнсі-анської, неокласичної та інституціональної) склалися різні, а іноді і протилежні, погляди на роль держави у здійсненні промислової політики.

З історії економічної думки відомо, що пошук виходу із стану технічної відста-лості країни дозволив німецькому економісту, видатному представникові *істо-ричної* школи Ф. Лісту на початку ХІХ ст. сформулювати основні принципи про-ведення промислової політики. Він вважав, що нерозвинутість національної про-мисловості є небезпечною та згубною для національної економіки, і стверджував, що відсутність розвинутої промисловості веде "до національної слабкості: матері-альної, розумової та політичної" [10, с. 39].

Вихід з пастки технологічної відсталості Ф. Ліст бачив у підтримці та розвит-ку промисловості, а також в її кооперації у масштабах національної економіки для захисту слабкої національної економіки. Те, що вчений рекомендував для німецької економіки, не було чимось особливим. Протекціонізм був притаман-ним для Європи і США практично все ХІХ ст., тобто за часів їх індустріалізації рівень тарифного захисту промисловості (30–40%) був у середньому у 5 разів ви-щим, ніж тепер у країнах, які розвиваються [11, с. 105].

Існуючі дослідження зв'язку між середнім рівнем тарифного обкладання імпорту готових виробів і середньорічним темпом приросту ВВП по 10 країнах Заходу та Азії показали їх тісну кореляцію з кінця ХІХ – початку ХХ ст. Тоді багато розви-нутих сьогодні держав індустріалізувалися. Наприклад, у період індустріалізації США приблизно з кінця ХVІІІ до початку ХХ ст. вклад імпортозаміщення у приріст ВВП становив вагому частку – 1/5, а в розширення внутрішнього ринку – близько 3/4, тоді як вклад експорту в це розширення – менш як 1/10 [11, с. 105].

Проте з II половини XX ст. зв'язок між тарифним захистом імпорту та економічним зростанням у цілому у світі став слабшати. Для ряду країн світу, що розвивається, — латиноамериканських і азійських — імпортозаміщення призводило до багатьох негативних наслідків (зокрема, через відсутність конкурентних ринків — до гальмування зростання ВВП, до зниження технологічного рівня і дохідності виробництва, до збільшення зовнішньої валютної заборгованості [11, с. 105]).

Як показує приклад розвитку нових індустріальних країн (таких, як Китай, Південна Корея, Тайвань), дуже важливо нарощувати експортоорієнтоване імпортозаміщення. Без активної промислової політики зробити це неможливо. З досвіду Китаю відомо, що у 80-х роках минулого століття у структурі його експорту близько половини припадало на сировину і паливо (включаючи нафту). Було поставлено мету — скоротити експорт сировини і наростити експорт продукції обробної промисловості.

Способом досягнення зазначеної мети слугувала настанова: “імпортом відгодовувати експорт”. У заміщенні імпорту здійснювалася політика освоєння і нарощування виробництва експортної продукції на імпортному устаткуванні всередині країни. У промисловій політиці Китаю розрізняли два основних варіанти виробництва: “з голови” і “з хвоста”, тобто часткове або повне виробництво виробів усередині країни [12, с. 106]. Ці два варіанти промислової політики Китаю дозволили скоротити (з більш як 50% до 36%) експорт продукції з імпортних комплектуючих і збільшити частку участі національної економіки у так званих “GVC” (“глобальних ланцюгах створення вартості”). У результаті проведення такої промислової політики в Китаї підвищилося співвідношення між вартістю експорту та імпорту в сегменті зовнішньої торгівлі (з 1,4 на початку століття до 1,76 у 2014 р.) [12, с. 106].

Успішна реалізація промислової політики в Китаї показує, що спочатку промислова політика ґрунтувалася на давальницькій торгівлі (тобто на продажу продукції в результаті її складання з імпортних комплектуючих — “processing trade”), а потім здійснився поступовий перехід до розробки власної продукції з високою доданою вартістю. Інакше кажучи, у промисловій політиці Китаю спостерігалися використання порівняльних переваг дешевої робочої сили на початку розгортання цієї політики у 80-ті роки минулого століття, а потім — поступовий перехід до розробки та повного освоєння технологій виробництва промислових товарів з високою доданою вартістю.

Таким чином, при виробленні моделі промислової політики необхідно враховувати всі конкурентні переваги на даному історичному етапі розвитку країни. Як зазначав М. Портер, досліджуючи конкурентні переваги окремих країн, “національне процвітання не успадковується — воно створюється, національне процвітання не виростає просто з природних ресурсів, наявної робочої сили, процентних ставок або купівельної сили національної валюти, як це настійливо стверджується у класичній економіці. Конкурентоспроможність нації залежить від здатності її промисловості запроваджувати нововведення і модернізуватися” [13, с. 362].

Отже, історія індустріального розвитку промислово розвинутих країн, а також успішна реалізація промислової політики в сучасну епоху дають підстави стверджувати, що при правильній розробці промислової політики та її успішній

реалізації конкурентні переваги і місце країни у світовій економіці можуть створюватися.

Саме ця ідея лежить в основі історичної школи. Інакше кажучи, сам вибір варіантів промислової політики — як засобу досягнення конкурентних переваг і більш високого становища у світовій економіці — залежить від розуміння тими, хто здійснює такий вибір, рушійних сил, які лежать в основі забезпечення економічного прориву.

Особливе розуміння рушійних сил економічного розвитку за допомогою інструментів промислової політики склалось у *кейнсіанстві*. Наприклад, у 50–60-ті роки на базі кейнсіанства для розвинутих країн активно розроблялися питання стабільного економічного зростання, а для країн, які розвиваються, — концепції прискореного економічного розвитку. Так, стосовно до країн, які розвиваються і стикнулися з проблемою прискореної індустріалізації економіки, поширення набула розроблена у рамках кейнсіанської школи так звана концепція "великого поштовху" ("big push"). Ця теоретична концепція виникла як своєрідна реакція на проблеми післявоєнного розвитку економіки. В центрі її уваги опинилися проблеми індустріального розвитку країн післявоєнної Європи, а також постколоніальних країн. На думку кейнсіанців, у цих країнах спостерігались явища "хибного кола злиднів" і відсутність "самопідтримуваного економічного зростання". Концепція "великого поштовху" виникла під впливом "плану Маршалла", який став своєрідним вихідним імпульсом для післявоєнного розвитку західноєвропейських країн [14, с. 451–459]. У центрі уваги цих країн опинилися проблеми нової індустріалізації. Що ж до постколоніальних країн, то для них головними стали проблеми первинної індустріалізації. Класичне кейнсіанство не було готове до розв'язання проблем, які виникли, оскільки його моделі були застосовані до індустріальних економік, які перебували у депресивному стані у короткостроковому періоді. Тому виникли нові кейнсіанські концепції, що під розвитком розуміли прогресивні структурні зміни в національних економіках. Самі ці зміни є наслідком техніко-економічних перетворень, які повинні забезпечувати стале економічне зростання.

Узагальнююча ідея цього вже нового кейнсіанського напрямку полягала в безперечному зв'язку між темпами зростання інвестицій і темпами зростання ВВП. Для моделі зростання стратегічною змінною були інвестиції. Некейнсіанці виходили з того, що для модернізації країни необхідними є великі вливання капіталу, результатом яких може стати економічне зростання. У рамках цієї теоретичної концепції "великого поштовху" визначальна роль змін відводилася державі, яка мала орієнтувати економічний розвиток у напрямі прогресивних структурних змін. Зростання інвестицій у пріоритетні галузі економіки повинне відбуватися шляхом збільшення норми заощаджень і трансформації їх в інвестиції [14, с. 451–459].

Інший погляд на загальні принципи реалізації промислової політики склався у рамках *неокласики*. Представники неокласичної школи завжди виходили з того, що ринок слугує ідеальним регулятором усіх економічних пропорцій. Тому втручання держави в ринкову економіку вони вважали вкрай небажаним, оскільки, на їхній погляд, економіка функціонує якнайкраще на основі природних законів розвитку.

За основу своїх теоретичних концепцій неокласики беруть проблему раціонального використання наявних ресурсів і свободу підприємців в організації виробництва. У промисловій політиці неокласична школа особливу увагу приділяє

проблемі конкурентоспроможності національної економіки і створенню умов для впровадження інновацій за рахунок приватної ініціативи. В умовах розвитку високотехнологічних виробництв неокласична концепція промислової політики виступає у формі нової моделі економіки — так званої “нової економіки” (“new economy”), якій притаманне стрімке збільшення інновацій у виробництво. Характерною рисою нової економіки є прискорене розгортання нових виробництв з високою доданою вартістю. Акцент у промисловій політиці переноситься на забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в умовах відкритого ринку. Зміна пріоритетів і механізмів реалізації промислової політики привела до того, що в літературі сам термін “промислова політика” (“industrial policy”) став замінюватися на термін “промислова конкурентна політика” (“industrial competitiveness policy”). У рамках неокласичної концепції сучасна промислова політика набрала “м’яких” форм впливу з боку держави. Вони зміщуються на реалізацію заходів підтримки наукомісткої сфери за допомогою підготовки кадрів, створення умов для спрощення впровадження інновацій і т. п.

Заслужовує на увагу також *інституціональна* концепція промислової політики. Саме в рамках інституціональної школи було запропоновано ідеї створення “полосів зростання” і підтримки галузей — “локомотивів розвитку”. Ця концепція складається з трьох основних взаємозв’язаних елементів. Головним “локомотивом зростання” визначається провідна галузь, яка має потужний потенціал зростання і великий мультиплікативний ефект. Імпульси розвитку провідної галузі стимулюють розвиток технологічно зв’язаних галузей, які мають з провідною галуззю систему відносин типу “витрати — випуск”. Ці відносини, що утворюють другий елемент “полоса зростання”, слугують способом передання мультиплікативного ефекту провідної галузі на всю національну економіку. Нарешті, третім елементом “полоса зростання” стає просторове об’єднання виробництв, яке забезпечує підприємствам одержання “зовнішньої економії”, тобто взаємозв’язаних ефектів, які змінюють економічний простір територій [15, с. 64].

У відношенні до країн з економікою, що розвивається, інституціоналісти робили акцент на модернізації національної промисловості [16, с. 181, 232].

Таким чином, аналіз різних поглядів на промислову політику в рамках основних економічних шкіл дає підстави стверджувати про наявність її різних моделей. Тому на вибір конкретної моделі впливає ступінь розвинутої національної економіки і виробнича спеціалізація галузей її промисловості. Як показує досвід, звичайно країни, що мають розвинуту обробну промисловість і модернізований фінансовий сектор, схильються до реалізації неокласичних сценаріїв промислової політики.

Еволюція промислової політики

Усвідомлення реальних труднощів економічного розвитку нашої країни, що проявляються у зниженні темпів зростання промисловості, наростаючому старінню основного капіталу через низькі норми нагромадження і конкурентоспроможність вітчизняних підприємств, в умовах відкритих ринків ставить на порядок денний проблему подальшого розвитку української промисловості.

Посилення структурних деформацій у національній економіці внаслідок більш швидкого зростання її сировинних галузей призвело до зниження рівня технічного розвитку промисловості, поглиблення міжгалузевих і територіальних диспропорцій, скорочення експорту і випереджаючого зростання імпорту, що, у свою

чергу, загостило дефіцит валютних надходжень. Усе це демонструє втрату українською економікою конкурентних переваг на глобальних ринках.

Наростання серйозних проблем у промисловому секторі економіки змушує владу і бізнес шукати нові підходи до господарського розвитку. На наш погляд, найбільш прийнятним з них може стати розробка макроекономічної політики з урахуванням інтересів підприємств реального сектору економіки. Як уже зазначалося, конкретною формою такої взаємодії держави і промислового бізнесу є вироблення національної промислової політики. Проте серед вчених і управлінців немає єдиної думки з приводу існування самої промислової політики в Україні. Негативне ставлення багатьох економістів і державних управлінців до активної промислової політики можна пояснити тим, що вони розуміють її як *набір традиційних інструментів з підтримки окремих галузей (як правило, відсталих) шляхом бюджетного субсидування і надання різних пільг*. Саме такий зміст промислової політики мав місце у минулому української національної економіки і в радянський період, і в роки незалежності. Отримання податкових пільг; підтримка галузей з бюджету у формі або бюджетного фінансування інвестиційних програм, або фінансування частини процентних ставок по кредитах; тощо — усе це спостерігалось у макроекономічній політиці України протягом усього періоду її незалежного існування. У такої промислової політики цілком обгрунтовано можуть бути противники — як серед управлінців, так і серед наукового та експертного співтовариства, як у країні, так і за кордоном [7].

Але така пряма підтримка окремих галузей як один з видів промислової політики, що здійснювалась у сучасній українській економіці, майже не зустрічалась у зарубіжній практиці, за винятком нетривалого післявоєнного періоду (у 50–60-ті роки) в економіках Франції та ФРН.

У промисловій політиці Франції особливе значення надавалось галузям — "локомотивам" економічного зростання, з певними цільовими настановами. Одні з цих галузей (зокрема, металургійна і цементна) виконували завдання модернізації реального сектору економіки в цілому, а інші — наприклад, сільськогосподарське машинобудування — підтримувалися заради піднесення аграрної сфери, тоді як автомобільна промисловість — для нарощування надходжень валютних ресурсів в економіку. У 50–60-ті роки пріоритетні сфери у промисловій політиці було виокремлено також у Західній Німеччині, а у 70-ті роки — у Південній Кореї. Проте безпосередніми об'єктами промислової політики ставали не самі по собі галузі, а окремі підприємства в цих пріоритетних галузях [17, с. 45].

Це була інституціональна політика вирошування "національних лідерів економіки". Критеріями виокремлення однієї-двох фірм у національній економіці були: по-перше, їх здатність створювати мультиплікативний ефект для зв'язаних підприємств (сьогодні це називають "взаємодія у рамках кластерів"); по-друге, їх здатність конкурувати із зарубіжними фірмами на світових ринках; по-третє, реальне технологічне лідерство підприємства в певних товарних групах. Наприклад, у ФРН у 50–60-ті роки таким підприємствам — лідерам галузі надавалась кредитна підтримка шляхом рефінансування державними банками приватних банків, які, у свою чергу, надавали підтримку самим цим підприємствам.

У 70-ті роки у промисловій політиці відбулися зміни критеріїв, на підставі яких здійснювалась підтримка окремих підприємств галузі. Наприклад, у Південній Кореї пріоритетними стали ті підприємства, де високими були частка

витрат на НДДКР і рівень менеджменту, де існувала чітка стратегія їх розвитку, тощо. Великі компанії, взаємодіючи з державою, визначали механізми освоєння тих виробництв, які дозволяли їм накопичувати технологічні нововведення, кадрові та фінансові ресурси. В результаті такої взаємодії фінансово-промислові групи, що виникли в автомобілебудівній галузі, поступово охоплювали інші сфери — електроніку, інформатику і біотехнології [17, с. 45]. Головний підсумок взаємодії держави і бізнесу — розуміння того, що не існує відсталих галузей, а існують застарілі технології. Саме це стверджував відомий дослідник сучасної теорії конкуренції американський економіст М. Портер [13, с. 136—137].

Отже, коли в окремих галузях було створено потужні корпорації, що успішно конкурують на глобальних ринках, тоді у 90-х роках промислова політика еволюціонувала від корпоративно-галузевої стадії до інституціональної.

Держава відмовилася від жорстких галузевих пріоритетів, а новий вплив на бізнес почала здійснювати шляхом створення ефективного інституціонального середовища. В умовах високодиверсифікованої структури бізнесу в рамках корпорацій стали концентруватися також інвестиційні ресурси, що відіграють ключову роль у довготривалому зростанні промисловості.

Таким чином, у високорозвинутих країнах відбулась еволюція державної промислової політики від галузевої до *політики конкурентоспроможності*.

При виробленні конкурентної політики держава і бізнес виступають як рівні партнери. Саме створення ефективного інвестиційного середовища, відхід від галузевих пріоритетів стали заключним етапом і сучасною формою промислової політики. Це відбулося вже після створення великих ТНК у провідних галузях, що не було вихідним пунктом такої політики.

Тому питання формування промислової політики у країнах з ринками, що формуються (у тому числі в Україні), не можуть бути розв'язані за якимось шаблоном. Вони вимагають уважного вивчення специфіки кожної окремо взятої країни. Рівень економічного розвитку національної ресурсної бази, технологічного стану промисловості, розвитку конкурентних позицій в окремих сегментах глобальної економіки державі необхідно враховувати при виробленні конкретного сценарію промислової політики.

Деяким західним дослідникам, які вивчають проблеми розробки промислової політики у країнах з перехідною економікою, притаманні стандартні підходи, що не враховують специфіку кожної окремої країни. Так, у рамках стандартного підходу рекомендується спочатку одержати вигоду від найбільш конкурентних на даний час продуктів (наприклад, для України це виробництво зерна). Як результат, накопичені інвестиційні ресурси можуть бути реінвестовані в галузі з вищою доданою вартістю. Орієнтація ж на більш високотехнологічні галузі, що не відповідають індустріальним можливостям країни, з великою імовірністю завершиться невдачею. При цьому рекомендується визначити модель соціально-економічної трансформації та вжити заходів для покрокового посилення і розвитку відповідних переваг [18, р. 139]. Розробники промислової політики повинні більшою мірою турбуватися про те, наскільки та чи інша галузь є конкурентоспроможною, ніж про те, наскільки вона є високотехнологічною.

При уважному розгляді цього сучасного теоретичного підходу до промислової політики слаборозвинутих країн стає очевидним, що в його основі лежить “теорія порівняльних переваг”, викладена Д. Рікардо у книзі “Начала політичної еко-

номії та оподаткування", яка побачила світ у XIX ст. [19, с. 144–150]. Оскільки поточна конкурентоспроможність слаборозвинутих країн обмежується, головним чином, сировинними галузями, остільки прихильники такої моделі промислової політики відтворюють теорію Д. Рікардо, яка стверджує, що це "дозволяє країні повноцінно спеціалізуватися на бідності" [20, с. 151]. Подібна теоретична позиція не може влаштовувати ці країни (у тому числі й Україну).

Тому стосовно до країн, які розвиваються, і країн з перехідною економікою виникла друга концепція промислової політики, яка обґрунтовує тезу про те, що ці країни не повинні надавати першорядного значення своїм порівняльним перевагам на *поточний момент*. Суть такої концепції полягає в тому, що промисловий капітал перетікає з галузей з низькою доданою вартістю до тих галузей, де виробляються товари і надаються послуги з великою доданою вартістю. У цих останніх галузях відбувається активний розвиток передових технологій, що, у свою чергу, сприяє науково-технічному розвитку національної економіки [21].

Прихильники такої позиції, по суті, є послідовниками теорії міжгалузевої конкуренції, що відображає процеси припливу промислового капіталу до більш доходних галузей. Організація саме високотехнологічної індустрії, розвиток виробництва з великою часткою доданої вартості стають головними пріоритетами промислової політики. Такі пріоритети є формою неоіндустріального розвитку.

Для України, з її не до кінця втраченим технологічним потенціалом, пріоритет у промисловій політиці підприємств з найбільшим потенціалом конкурентоспроможності має бути визначальним.

Таким чином, історія розвитку і функціонування промислової політики показує, що відбулась її поступова еволюція від *галузевої* до державної промислової політики підвищення *конкурентоспроможності*, до якої у даний час прагне більшість розвинутих країн і країн, які швидко розвиваються. В її виробленні на правах рівноправних партнерів беруть участь органи державного управління і "корпоративний сектор".

Сьогодні у країнах ЄС конкурентна промислова політика виступає у формі "нової промислової політики", яка є основою для забезпечення сталого економічного зростання на базі підвищення конкурентоспроможності галузей реального сектору економіки *.

* Внаслідок економічної кризи 2007–2009 рр. в ЄС промислове виробництво скоротилося на 10%, а кількість робочих місць — на 3 млн. Водночас на промислову продукцію припадає понад 80% європейського експорту і 80% приватних інвестицій. Відповідно до "Стратегії-2020", за рахунок інновацій у реальний сектор економіки планується збільшити частку промисловості у ВВП ЄС із 15% до 20%. Тому у 2010–2012 рр. Європейська комісія розробила основні напрями розвитку *промислової політики*. Уряди ряду європейських країн (зокрема, Франції, Німеччини, Великобританії, Італії, Іспанії) оприлюднили національні середньострокові промислові стратегії.

"Стратегія-2020" визначила 6 основних пріоритетних напрямів інноваційного розвитку європейської промисловості на найближчі десятиріччя. Серед них: 1) передові виробничі процеси (3D-технології, енерго- і матеріалоефективні процеси, відновлювані енергоресурси); 2) ключові стимулюючі технології (макро- і наноелектроніка, нові матеріали, промислова біотехнологія, фотоніка, нанотехнології, нові виробничі системи); 3) продукція на основі біотехнології; 4) стійкі будівельні та сировинні матеріали; 5) "чисті" транспортні засоби; 6) "інтелектуальні" енергосистеми.

Розвиток окреслених напрямів і формування європейської промисловості залежатимуть від комплексу заходів інституціонального і ринкового характеру, серед яких:

— функціонування нових координуючих структур (включаючи ринкові регулятори єдиного ринку, скоординований розвиток інфраструктури, координацію наукової, інноваційної та кадрової політик);

Інструментами для досягнення поставлених цілей слугують заходи інституціонального характеру, що створюють умови для посилення інноваційної активності фірм як способу підвищення їх конкурентоспроможності. Тому слід мати на увазі, що якість інституціонального середовища оцінюється на макро- і мікрорівнях. У першому випадку ця якість визначається дієвістю системи державного управління, спрямованої на забезпечення заінтересованості в інноваційних технологіях, на врахування національних особливостей соціально-економічного та історичного розвитку країни. Інакше кажучи, створення інституціональних умов для виникнення фірм у будь-якій галузі, що реалізує масштабні інноваційні проекти як основний ресурс своєї конкурентоспроможності, — головне завдання промислової політики на *макрорівні*.

Такі фірми-новатори, будучи джерелом інноваційних змін для інших підприємств галузі та за її межами, викликають тим самим мультиплікативний ефект нововведень *. Вони ж заінтересовані мати стійкі конкурентні переваги у формі *технологічної ренти*, основним носієм якої виступає вища порівняно із середньогалузевою додана вартість.

Отже, метою промислової політики на макрорівні є створення і розвиток в економіці, у будь-якій її галузі, високотехнологічних фірм, які зможуть забезпечити конкурентоспроможність на глобальних ринках. Саме наявність таких фірм, здатних здійснювати необхідні інвестиційні проекти з підвищення конкурентоспроможності, тобто забезпечувати розширене відтворення, є необхідним інституціональним елементом промислової політики на *мікрорівні*, де створюються реальні товари і послуги та забезпечується економічне зростання. Саме на такі фірми, що існують у формі корпорацій, у найбільш розвинутих країнах припадає значна частка фінансування на наукові розробки. Так, в Японії на приватні корпорації припадає 77% інвестицій в інноваційні розробки, у США — відповідно, 65%, у ФРН — 68%. У Китаї цей показник становить 69% [23, с. 6].

Великі компанії інвестують в інноваційні розробки з таких причин. По-перше, організація власних дослідницьких підрозділів дозволяє заощаджувати на масштабах виробництва і трансакційних витратах. По-друге, це дає можливість одержувати більшу частину прибутку, що виникає в результаті інвестицій в інновації, через охорону прав інтелектуальної власності. По-третє, використання монополії на інноваційні технології забезпечує фірмам підтримання лідируючих позицій на ринках в умовах суворого антимонопольного законодавства [23, с. 6].

Тому у високорозвинутих країнах сама корпорація як одна з форм *інституту фірми* має специфічні риси. У них знання, інтелектуальний капітал стають головним елементом активів. У цьому новому типі активів дедалі більшу частку займають наукові відкриття (“ноу-хау”), патенти, бренди тощо. Взаємовідносини із співробітниками оформлюються більш гнучкими контрактами. Наприклад, у корпорації “Google” контрактами передбачається використання третини робочого часу на вільну творчість співробітників. Інакше кажучи, відбувається відмова від

— забезпечення доступу до ринків і фінансування (включаючи розвиток ринків промислових товарів [22]).

Найбільшим сучасним фінансовим інструментом стимулювання інвестиційного розвитку в ЄС є семирічна Програма “Горизонт-2010”, із загальним обсягом фінансування на 2014–2020 рр. у 80 млрд. євро.

* За оцінками європейських експертів, у процесі реалізації конкретних планів “Стратегії-2020” створення 100 нових робочих місць у промисловості приведе до виникнення до 200 нових робочих місць в інших секторах економіки.

жорсткого контролю діяльності співробітників, робота яких дедалі більшою мірою набирає елементів творчості.

Наведені риси сучасної фірми відображають одну з двох тенденцій у розвитку корпоративного сектору в умовах глобальної конкуренції. Другою тенденцією у розвитку фірм є посилення процесів диверсифікації у корпораціях і створення багатогалузевих фінансово-промислових груп. Такі риси є характерними для корпорацій країн з ринками, що розвиваються (Китаю, Індії, Бразилії, Малайзії).

У країнах, які виникли на пострадянському просторі (в тому числі і в Україні), розпочалося формування великих корпорацій.

Фінансово-економічна криза 2007–2009 рр. в Україні показала, що саме такі багатогалузеві корпорації-холдинги виявилися найбільш стійкими інституціональними утвореннями, які зуміли пережити всі кризові потрясіння.

Проте в українській економіці корпоративний сектор формується в основному у сировинних галузях, на базі "традиційних" підприємств, які відрізняються високою капітало- та енергомісткістю. Такі корпорації традиційного типу мають вертикально інтегровану структуру з жорстким прямим контролем виробництва за ланцюгами доданої вартості та вважають за краще використовувати різні форми рентної поведінки, а не розробляти інноваційні стратегії. В цьому полягає головна проблема вітчизняних корпорацій. Займаючи монопольне становище на внутрішньому ринку, вони, хоча й поступаються перед глобальними світовими лідерами у виробництві певних товарів, але поки що ще утримують конкурентні позиції на глобальних сировинних ринках за рахунок, наприклад, ліберального природоохоронного законодавства. У свою чергу, це дозволяє українським корпораціям не зазнавати величезних витрат з відновлення навколишнього природного середовища, які для західних корпорацій складають істотну частку їх виробничих затрат. Також, завдяки низьким витратам з відтворення основного капіталу і робочої сили, їм вдається утримувати конкурентні позиції на глобальних ринках.

Отже, в українській економіці такі важливі інститути промислової політики, як *фірми, корпорації*, залишаються індіферентними до нововведень як способу підвищення їх конкурентоспроможності. Тому головним недоліком усіх реформ, які проводилися в минулому, була недооцінка необхідних інституціональних змін, які б стимулювали інновації на мікрорівні, тобто на фірмі, де створюються реальні матеріальні блага.

Таким чином, головне завдання нової промислової політики — це формування повноцінного корпоративного сектору, *сприйнятливому до нововведень* у всіх секторах економіки. Досягнення цієї мети буде першим, але дуже важливим кроком у створенні компаній нового типу. Для цього державним органам необхідно розв'язати два завдання: перше — створити для бізнесу систему стимулів до підвищення інноваційної активності, розвитку наукомістких виробництв; друге — збільшити частку інноваційно активних компаній у галузях економіки.

Світовий досвід показує, що промислова політика не може бути незалежною від економічного регулювання з боку держави. Отже, промислова політика у вузькому розумінні — це сукупність державних рішень, які б стимулювали впровадження інновацій у корпоративному секторі.

Серйозного обговорення потребує питання про інститути розвитку, або інноваційну інфраструктуру. Наприклад, для активізації присутності іноземних інвес-

торів і трансферу передових технологій в українському промисловому секторі необхідно створити спеціальне *агентство з трансферу нових технологій* – таке агентство, яке б, з одного боку, приймало сигнали від бізнесу і передавало їх носіям передових технологій, а з іншого, надавало допомогу, спільно з іншими інститутами розвитку (інноваційними центрами, спеціальними банками типу німецького “KfW” – “кредитної установи для відродження”), у трансфері передових технологій.

Ще одна актуальна проблема для українського бізнесу – це перетворення національних корпорацій на активних учасників пошуку інноваційних технологій шляхом забезпечення відкритості корпоративних структур. Сьогодні вони закриті і не “прозорі” для іноземних інвесторів. Наявність високого внутрішнього контролю активів з боку власників, які дотримуються консервативної політики, гальмує технологічний розвиток, який би став можливим за допомогою іноземних технологій.

Як показує вивчення зарубіжного досвіду останнього десятиріччя, і в європейських, і в азіатських країнах у фокусі промислової політики перебувають компанії, що швидко зростають на основі асиміляції інноваційних досягнень. З подання американського дослідника Д. Берга, вони дістали назву “газелі”. Ці компанії слугують майданчиком для виникнення “національних чемпіонів”, здатних завоювати національні та світові ринки. Приклади роботи держави з цими національними лідерами свідчать, що така взаємодія відбувається селективно, цілеспрямовано шляхом переходу від одного рівня до іншого.

Дослідники промислової політики в інших країнах зазначають, що створення і розвиток великих світових компаній завжди відбувалися за участі держави. “Якщо пошкребти як слід будь-якого лідера світової високотехнологічної індустрії, то виявиться велика кількість державних генів. Як створювався той самий “Самсунг”? Це десятиріччя державної підтримки... Саме вони (такого типу фірми. – *М.І.З.*) виступатимуть як технологічні концентратори, породжуючи і об’єднуючи навколо себе той самий малий інноваційний бізнес, про який всі мріють” [24, с. 45].

Розробка національної промислової політики повинна, з одного боку, спиратися на багатий історичний досвід високорозвинутих країн, а з іншого – виходити з власного минулого і сучасного соціально-економічного і політичного розвитку країни.

Аналіз історичних етапів розвитку промислової політики дозволяє зробити висновок про те, що в сучасних реаліях відбувається стирання істотних відмінностей між моделями минулого. З’являються схожі тенденції, зокрема – створення умов з боку держави фірмам і корпораціям для підвищення їх конкурентоспроможності на глобальних ринках.

При виробленні та реалізації промислової політики стосовно до української економіки потрібен поетапний підхід. На першому етапі необхідними є: по-перше, розуміння безальтернативності неоіндустріалізації як політичним класом, так і бізнесом; по-друге, усвідомлення того, що модернізація може стартувати і в такому “вихідному пункті”, в якому перебуває вітчизняна промисловість (слід лише чітко розуміти цілі та етапи самого руху, про що говорить досвід реалізації активної промислової політики в багатьох країнах); по-третє, врахування тієї обставини, що через нестачу інвестиційних ресурсів для модернізації промисловості на першому етапі

важливо створити інститути і механізми технологічного запозичення (про що говорить досвід Китаю, який на початку своєї модернізації протягом 10–15 років здійснював її шляхом технологічного запозичення). На першому етапі роль держави у процесі вироблення промислової політики може обмежуватися створенням ринкових інститутів та умов для формування корпорацій, накопичення ними фінансових ресурсів для інвестицій, підтримки конкурентного середовища. На другому етапі, коли вже запрацюють ринкові інститути і у держави будуть накопичені фінансові ресурси, стане можливим перехід до підтримки активної інноваційної промислової політики фірм, які утвердилися на глобальних ринках.

Список використаної літератури

1. *Гуриев С., Плеханов А., Сонин К.* Экономический механизм сырьевой модели развития // Вопросы экономики. — 2010. — № 3. — С. 12.
2. *Мау В.* Между модернизацией и застоем экономической политики 2012 года // Вопросы экономики. — 2013. — № 2. — С. 8.
3. *Вишневський В.* Промислова політика: теоретичний аспект // Економіка України. — 2012. — № 2. — С. 4–15; № 3. — С. 25–35.
4. *Геєць В.М.* Бар'єри на шляху розвитку промисловості на інноваційній основі та можливості їх подолання // Економіка України — 2015. — № 1. — С. 4–25.
5. *Рассади́на А.* Промышленная политика как фактор структурной трансформации // Экономист. — 2015. — № 7. — С. 30–42.
6. *Толкачев С.* Две модели неоиндустриализации: Германия — “индустриализация 4.0”, США — “Промышленный интернет” // Экономист. — 2015. — № 9. — С. 13–23.
7. *Khan M.* The Industrial Policy. Governance Challenge // SOAS, University of London. German Development Institute, Bonn, 2014. — September. — P. 1–9.
8. *Петлевой В.* Металл без спроса // Ведомости. — 2015. — 25 декабря.
9. *Яременко Ю.В.* Приоритеты структурной политики и опыт реформ. — М. : Наука, 1999. — С. 9–10.
10. *Лист Ф.* Национальная система политической экономии. — М. : Европа, 2005. — С. 39.
11. *Мельянцева В.А.* Обзор дискуссии // Мировая экономика и международные отношения. — 2015. — № 10. — С. 105.
12. *Салицкий А.И.* Обзор дискуссии // Мировая экономика и международные отношения. — 2015. — № 10. — С. 106.
13. *Портер М.* Конкуренция. — М. : Издательский дом “Вильямс”, 2005. — С. 362.
14. *Худокормов А.Г.* История экономических учений. Глава 21. § 2. Кейнсианские концепции “большого толчка”. — М. : Инфра — М, 1998. — С. 451–459.
15. *Гугняк В.Я.* Институциональная парадигма в политической экономии на примере Франции. — М. : Наука, 1999. — С. 64.
16. *Мюрдаль Г.* Современные проблемы “третьего мира”. — М. : Прогресс, 1972. — С. 181, 232.
17. *Кондратьев В.* Государство и корпорации в стратегии глобальной конкурентоспособности // Международные процессы. — 2006. — № 3. — С. 45.
18. *Lin J.* New Structural Economics: A Framework for Rethinking Development and Policy. — Washington, DC : World Bank, 2012. — P. 139.
19. *Рикардо Д.* Начала политической экономии и налогообложения. — Т. 1. — Глава 7. — М. : Госполитиздат, 1955. — С. 144–150.

20. Райнерт Э. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными. — М. : Высшая школа экономики, 2013. — С. 151.
21. Lin J., Chang Ha-J. Should Industrial Policy in Developing Countries Conform to Comparative Advantage or Defy it? A Debate between Justin Lin and Ha-Joon Chang // Development Policy Review. — 2009. — № 27 (5). — P. 483–502.
22. Шелюбская Н.В. Новые приоритеты промышленной политики: опыт стран Западной Европы [Электронный ресурс]. — Режим доступа : VPK.name/news//124357_noxtie_prioritety_promxis//poeikiki_opyit_stran_zapadnoi_evropyi.html.
23. Иванова Н.И. Инновационная политика: теория и практика // Мировая экономика и международные отношения. — 2016. — № 1. — С. 6.
24. Механик А. Селекция и отбор // Эксперт. — 2016. — № 6. — С. 45.

References

1. Guriev S., Plekhanov A., Sonin K. *Ekonomicheskii mekhanizm syr'evoi modeli razvitiya* [The economic mechanism of a raw-material model of development]. *Vopr. Ekonom.* — *Quest. of Economy*, 2010, No. 3, p. 12 [in Russian].
2. Mau V. *Mezhdru modernizatsiei i zastoem ekonomicheskoi politiki 2012 goda* [Between a modernization and a stagnation of the economic policy of 2012 year]. *Vopr. Ekonom.* — *Quest. of Economy*, 2013, No. 2, p. 8 [in Russian].
3. Vyshnevs'kyi V. *Promyslova polityka: teoretychnyi aspekt* [Industrial policy: theoretical aspect]. *Ekonomika Ukrainy — Economy of Ukraine*, 2012, No. 2, pp. 4–15; No. 3, pp. 25–35 [in Ukrainian].
4. Heyets V.M. *Bar'ery na shlyakhu rozvytku promyslovosti na innovatsiinii osnovi ta mozhlyvosti ikh podolannya* [Barriers on a way of development of the industry on the innovative basis and possibilities to overcome them]. *Ekonomika Ukrainy — Economy of Ukraine*, 2015, No. 1, pp. 4–25 [in Ukrainian].
5. Rassadina A. *Promyshlennaya politika kak faktor strukturnoi transformatsii* [Industrial policy as a factor of the structural transformation]. *Ekonomist — Economist*, 2015, No. 7, pp. 30–42 [in Russian].
6. Tolkachev S. *Dve modeli neoindustrializatsii: Germaniya — “industrializatsiya 4.0”, SShA — “Promyshlennyi internet”* [Two models of neoindustrialization: Germany — “industrialization 4.0”, the USA — “Industrial internet”]. *Ekonomist — Economist*, 2015, No. 9, pp. 13–23 [in Russian].
7. Khan M. The Industrial Policy. Governance Challenge. SOAS, University of London, German Development Institute, Bonn, September 2014, pp. 1–9.
8. Petlevoi V. *Metall bez sprosa* [Metal without demand]. *Vedomosti — Statements*, December 25, 2015 [in Russian].
9. Yaremenko Yu.V. *Prioritety Strukturnoi Politiki i Opyt Reform* [Priorities of the Strucratal Policy and the Experience of Reforms]. Moscow, Nauka, 1999, pp. 9–10 [in Russian].
10. List F. *Natsional'naya Sistema Politicheskoi Ekonomii* [Das Nationale System der Politischen Ökonomie]. Moscow, Evropa, 2005, p. 39 [in Russian].
11. Mel'yantsev V.A. *Obzor diskussii* [Review of a discussion]. *Mir. Ekon. i Mezhdun. Otnosh.* — *World Econ. and Intern. Relat.*, 2015, No. 10, p. 105 [in Russian].
12. Salitskii A.I. *Obzor diskussii* [Review of a discussion]. *Mir. Ekon. i Mezhdun. Otnosh.* — *World Econ. and Intern. Relat.*, 2015, No. 10, p. 106 [in Russian].
13. Porter M. *Konkurentsiya* [On Competition]. Moscow, Vil'yams, 2005, p. 362 [in Russian].

14. Khudokormov A.G. *Istoriya Ekonomicheskikh Uchenii. Glava 21. § 2. Keinsianskie kontseptsii "bol'shogo tolchka"* [History of Economic Doctrines. Chapter 21. Section 2. Keynesian conceptions of a "big push"]. Moscow, Infra — M, 1998, pp. 451–459 [in Russian].

15. Gugnyak V.Ya. *Institutsional'naya Paradigma v Politicheskoi Ekonomii na Primere Frantsii* [The Institutional Paradigm in Political Economy by the Example of France]. Moscow, Nauka, 1999, p. 64 [in Russian].

16. Myrdal G. *Sovremennye Problemy "Tret'ego Mira"* [Modern Problems of "the Third World"]. Moscow, Progress, 1972, pp. 181, 232 [in Russian].

17. Kondrat'ev V. *Gosudarstvo i korporatsii v strategii global'noi konkurentosposobnosti* [State and corporations in the strategy of global competitiveness]. *Mezhdun. Prots. — Intern. Process.*, 2006, No. 3, p. 45 [in Russian].

18. Lin J. *New Structural Economics: A Framework for Rethinking Development and Policy*. Washington, DC, World Bank, 2012, p. 139.

19. Ricardo D. *Nachala Politicheskoi Ekonomii i Nalogooblozheniya* [On the Principles of Political Economy and Taxation]. Vol. 1, Chap. 7. Moscow, Gospolitizdat, 1955, pp. 144–150 [in Russian].

20. Reinert E. *Kak Bogatye Strany Stali Bogatymi, i Pochemu Bednye Strany Ostayutsya Bednymi* [How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Stay Poor]. Moscow, Publ. House of the State Higher School of Economy, 2013, p. 151 [in Russian].

21. Lin J., Chang Ha-J. Should industrial policy in developing countries conform to comparative advantage or defy it? A debate between Justin Lin and Ha-Joon Chang. *Develop. Policy Rev.*, 2009, No. 27 (5), pp. 483–502.

22. Shelyubskaya N.V. *Novye priority promyshlennoi politiki: opyt stran Zapadnoi Evropy* [New priorities of the industrial policy: the experience of countries of the West Europe], available at: VPK.name/news//124357_noxtie_priority_promxis//poeikiki_opyt_stran_zapadnoi_evropyi.html [in Russian].

23. Ivanova N.I. *Innovatsionnaya politika: teoriya i praktika* [Innovative policy: theory and practice]. *Mir. Ekon. i Mezhdun. Otnosh. — World Econ. and Intern. Relat.*, 2016, No. 1, p. 6 [in Russian].

24. Mekhanik A. *Selektsiya i otbor* [Selection and sampling]. *Ekspert — Expert*, 2016, No. 6, p. 45 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 28 березня 2016 р.

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

УДК 338.2

А. С. ФІЛІПЕНКО,
*професор, доктор економічних наук,
професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

НАРОДНА, СОЛІДАРНА ЕКОНОМІКА: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЕСКІЗ

Розглянуто питання альтернативних економічних систем, актуальність яких особливо гостро постала на початку ХХІ ст., що зумовлено, з одного боку, вичерпанням ресурсів і джерел традиційного індустріального розвитку розвинутих країн світу, а з іншого – невдачами соціально-економічних трансформацій постсоціалістичних країн. З'ясовано, що головними складовими альтернативної моделі народної, солідарної економіки є народний світогляд, народний суверенітет і солідарність.

Ключові слова: економічна модель, народність, солідарність, криза, трансформація, модернізація.

A. S. FILIPENKO,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Professor at the Department of World Economy and International Economic Relations,
Institute of International Relations,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

NATIONAL AND SOLIDARITY ECONOMY: CONCEPTUAL SKETCH

The article considers alternative economic systems, the relevance of which is particularly acute at the beginning of the XXI-st century. This is caused by the depletion of resources and sources of a traditional industrial development of the developed countries, on the one hand, and by the failures of socio-economic transformations of the post-socialist countries, on the other one. It is shown that the main components of an alternative model of national and solidarity economy are the national world outlook, national sovereignty, and solidarity.

Keywords: economic model, nationality, solidarity, crisis, transformation, modernization.

Ідея створення в Україні народної економіки виникла ще на зорі незалежності, коли завдяки теоретичному баченню трансформаційних процесів стартові можливості уявлялися рівними в контексті відносин власності, управління, доступу до різноманітних ресурсів тощо. “Враховуючи історичні традиції, ментальність нашого народу, очевидно, найоптимальнішою моделлю для України є створення народної економіки, яка передбачала б можливість самореалізації кожним громадянином свого права власності і на робочу силу, і на засоби виробництва” [1, с. 19].

Однак механічне запровадження в Україні ліберальної ринкової економіки на основі принципів Вашингтонського та поствашигтонського консенсусу без урахування всього комплексу українських реалій призвело до створення в країні політико-економічної системи, чужої історичним традиціям народу. Єдиною альтернативою попередній моделі, яка здатна унеможливити повторення ситуацій 2004–2005 рр., 2008–2009 рр. та 2013–2014 рр., є формування принципово нової моделі економіки — народної, солідарної економіки. Термін “народна економіка” вперше застосував венеціанський чернець Гіамарія Ортес у 1774 р. [2, S. 228]. У вітчизняному мовному просторі частіше вживають термін “національна економіка”. У цьому зв’язку пошлемося на думку італійського інтелектуала А. Грамші, який зазначав, що “в багатьох мовах “національне” та “народне” є синонімами або майже синонімами” [3, с. 165].

Метою статті є теоретичне, концептуальне обґрунтування передумов, механізмів та інструментів трансформації чинної економічної системи України відповідно до викликів та параметрів епохи постмодерну, з одного боку, та національних, історичних, ментальних та інших особливостей вітчизняного соціуму — з іншого.

Вчення про соціальну солідарність та два її різновиди — “механічну солідарність” та “органічну солідарність” — як важливі риси епохи модерну сформулював французький соціолог Е. Дюркгейм [4, с. 114, 118, 140, 182]. Принцип солідарності було проголошено після Другої світової війни, і стосувався він міжнародної торгівлі та інших форм світогосподарських зв’язків. У листопаді 2006 р. в Берліні було проведено конгрес “Солідарна економіка в глобалізованому капіталізмі”, в якому взяло участь 1400 осіб [5, S. 118].

Основними детермінантами, які зумовлюють можливість та необхідність розвитку народної, солідарної економіки, виступають: соціально-історичні (соціально-економічний устрій Київської Русі та Запорозької Січі, відсутність великого соціального розшарування між представниками української нації протягом останніх 1000 років), ментальні (народний світогляд: вільнодумство, індивідуалізм, честь, гідність, справедливість), високий рівень освіченості населення, відсутність взаємовідносин “роботодавець — найманий працівник” за радянських часів, широка інформатизація сучасного економічного життя (соціальні мережі) тощо.

Основними імперативами трансформації нинішньої економічної системи на основі моделі народної, солідарної економіки, виступають гострі протиріччя, негативні соціально-економічні наслідки глибокого розшарування в суспільстві, люмпенізації великої частини населення, сповзання країни на маргінальні позиції у світовому економічному просторі, людські й територіальні втрати, породжені існуючою моделлю економіки і суспільства. Під час незалежності в Україні де-факто створено мальтузіанську модель економіки, за якої перманентно відбувається зниження ВВП на душу населення *. Фактично Україна перебуває в мальтузіанській пастці, єдиним виходом з якої є трансформація чинної економічної системи.

Проблеми пошуку альтернативних економічних моделей взагалі та соціальної, солідарної економіки зокрема останнім часом широко обговорюються в еко-

* Г. Кларк називає мальтузіанською моделлю ситуацію, за якої в країні не зростає або навіть знижується показник ВВП на душу населення [12, р. 31]. В Україні, починаючи з 1990 р., ВВП на душу населення знизився з 6023 дол. до 2081,04 дол. у 2014 р., але це відбулося не за рахунок випереджального зростання населення порівняно з ВВП, за Мальтусом, а внаслідок існування анемічної, в’ялоплинної, асиметричної економічної системи [13, р. 111].

номічній літературі, на міжнародних конференціях, соціальних форумах [5–11]. Соціальна модель є усталеною, випробуваною на практиці, теоретично і методологічно обґрунтованою в межах онтологічних та епістемологічних координат епохи пізнього модерну. Теоретичне обґрунтування даної моделі здійснене німецькою науковою школою ордолібералізму, а її практичне втілення – канцлером Л. Ерхардом. На сьогодні існують континентальна, північна (скандинавська), англо-саксонська та середземноморська соціальні моделі, які різняться між собою за характером та рівнем надання соціальних послуг. Проте останнім часом соціальна модель піддається критиці у зв'язку з жорстким режимом економії в країнах ЄС після світової фінансової кризи 2008–2009 рр. та скороченням соціальних послуг у форматі держави добробуту (welfare state). Як певна альтернатива пропонується модель соціальної, солідарної економіки (ССЕ), яка є більшою мірою людино- та екологоорієнтованою, містить визнані цінності, спрямована на співпрацю, солідарність, демократичне врядування, автономію держави, бізнесу та ринкових інституцій. Йдеться про своєрідну синергію соціальної та солідарної економік, які доповнюють одна одну і формують модель, яка може стати альтернативою капіталізму, з одного боку, чи “троянським коном” лібералізму ХХІ ст. – з іншого. Таку модель називають пластичною, економікою участі, змішаною тощо. Вона може набувати горизонтального, вертикального та комбінованого (трансверсального) рівнів. Горизонтальний рівень відображає діяльність мікропідприємств, кооперативів та інших подібних форм, які дають можливість їхнім членам вирішити проблеми подолання бідності, безробіття, забезпечують доступ до матеріальних і фінансових ресурсів, участь у тренінгах тощо. Вертикальний рівень означає можливість та необхідність ефективного функціонування бізнес-структур ССЕ на основі відомої формули “затрати – випуск” шляхом долучення до вартісних ланцюгів вищої якості (обробна промисловість, експорт, розподіл, торгівля, нові товари і технології). На даному рівні, як бачимо, до підприємств соціально-солідарного сектору економіки висуваються досить жорсткі вимоги в контексті продуктивності, технологічності, конкурентоспроможності. Комбінований, або трансверсальний, рівень вимагає використання диверсифікованої стратегії, спрямованої не тільки на взаємодію з партнерами з виробництва, а й на встановлення зв'язків із споживачами, з місцевим населенням. Світова практика свідчить про наявність успішних проєктів осередків ССЕ з великим бізнесом, який теж розвивається в загальному руслі соціалізації суспільних процесів в умовах постмодерну.

Власне, солідарна економіка не має єдиного теоретичного та методологічного підґрунтя. Як зазначалося, вона розглядається, з одного боку, як складова соціальної або народної економіки та асоціюється з працями і практичною діяльністю соціалістів-утопістів Сен-Симона, Фур'є, Оуена, Прудона та інших. З другого боку, наголошується на трансформаційній функції солідарної економіки, яка реалізується в результаті створення альтернативних капіталізму форм виробництва, споживання, фінансів тощо [10, р. 117–118]. Отже, принципова відмінність між соціальною та солідарною моделями економіки полягає в тому, що перша передбачає включення у соціально-економічні процеси широких верств населення, друга – має на увазі трансформацію діючої капіталістичної системи шляхом поступового, але неухильного впровадження альтернативних економічних форм, які рухаються знизу вгору (bottom-up approach).

Солідарна економіка базується на трьох основних засадах, які історично супроводжували обмін та розвиток ринкових відносин, — ринкових принципах, за яких попит і пропозиція на товари і послуги узгоджуються на основі цін; перерозподілі, який передбачає делегування центральній владі повноважень щодо використання та розміщення ресурсів; взаємності (реципрокності), що кореспондує з відносинами між групами чи індивідуумами, які відповідають взаємністю, оскільки висловлюють бажання демонструвати соціальний зв'язок між учасниками економічного процесу. Слід зазначити, що дані принципи постулюються в сучасних економічних виданнях із солідарної економіки, але сформульовані вони у працях А. Сміта, К. Поланьї, К. Леві-Стросса.

Особливість вітчизняної альтернативи чинній економічній системі полягає в необхідності здійснення трансформації в напрямі народної, солідарної економіки на двох головних щаблях — макро- та мікрорівнях. Народна економіка охоплює цілісне національне господарство як систему, солідарна — окремі первинні сектори, ланки, осередки (народні підприємства, кооперативи, фермерські господарства, асоціації, неприбуткові організації, волонтерські об'єднання тощо).

Народна, солідарна економіка спирається на три основоположних принципи: народний світогляд, народний суверенітет та солідарність. Народність є своєрідністю кожного народу, яка зумовлена його історичним розвитком, географічними, економічними, політичними та іншими умовами життя. Народність — це національна самобутність народу, і проявляється вона в його характері. Близьким до народності поняттям є й народознавство як наука про життя, звичаї, обряди й духовну творчість народу. І. Франко писав: "Бо ж пізнати народ, то значить пізнати людей, що мешкають на певній території, а також пізнати їхнє нинішнє і минуле становище, їхні фізичні і розумові особливості, їхні інститути й економічне становище, їхні торговельні відносини й інтелектуальні зв'язки з іншими народами" [14, с. 254]. М. Ковалевський стверджує, що народне господарство не являє собою в дійсності чогось ізольованого, самобутнього; воно — економічний бік народного життя [15, с. 123]. Д. Чижевський, розглядаючи український народний характер і світогляд, підкреслює: "Народний світогляд є національно зумовлене становисько даного народу до світу та життя. Він виявляється і в тім, що цей народ в світі любить, чого в житті він уникає, що в людині найвище оцінює, до чого ставиться негативно і т. д." [16, с. 14].

Інша складова народності — народний суверенітет — означає, що народу належить уся суверенна повнота влади на території країни, право самому вирішувати свою долю безпосередньо або через представницькі органи, брати участь у реалізації політики своєї держави, контролювати діяльність органів державної влади. У даному визначенні акцент робиться на взаємовідносинах громадянина і держави. Натомість економічний аспект народного суверенітету передбачає наявність економічних прав у контексті вільного доступу до різноманітних ресурсів на ринкових засадах, володіння власністю, участю в розподілі створюваного продукту тощо.

Солідарність як третя фундаментальна риса народної економіки асоціюється, насамперед, з визначеннями Е. Дюркгейма про органічну солідарність, яка ґрунтується на суспільному поділі праці. Сучасний варіант солідарності доповнено такими ознаками, як справедливість, гідність, добровільна співпраця, рівноправ'я, взаємодопомога, особиста безпека тощо. Подолання періодичних транс-

формаційних криз економічного та політичного характеру можливе тільки шляхом здійснення широкомасштабної, глибокої модернізації економіки і суспільства в Україні на основі суспільної солідарності. Виступаючи 20 листопада 2014 р. на Другій міжнародній конференції з питань харчування, Папа Римський Франциск зазначив, що одним з викликів сучасному людству є брак солідарності в суспільствах, які позначені зростаючим індивідуалізмом та поділами. Солідарність наділяє людей здатністю йти назустріч ближньому та спонукає дбати про спільне добро. Принципи солідарності мають глибоке історичне коріння. Вони в різних формах проголошувалися вітчизняними та зарубіжними мислителями і поетами. Згадаймо вічно живе Шевченкове: “Полюбіте щирим серцем Велику руїну, Розкуйтеся, братайтеся!..”, “Обніміться ж, брати мої, Молю вас, благаю” [17, с. 288, 294]. Філософські, наукові основи солідарності закладено у доробку Г. Сковороди, в його філософії серця. Дана проблематика дістала своє відображення і у працях М. Ковалевського. Різні аспекти солідарності розглядали О. Конт, Г. Спенсер та інші. Солідарність, солідаризм — надзвичайно важливі компоненти успішної реалізації трансформаційних процесів у колишніх соціалістичних країнах.

Предметом даного аналізу є, безумовно, економічна солідарність, яка проявляється на мікро-, макро- та геоekonomічному рівнях. У літературі з питань солідарної економіки переважають дослідження на мікрорівні, коли створюються самоврядні підприємства сімейного типу, кооперативні, народні, комунальні підприємства, розвивається соціальний бізнес. Досвід такого солідарного підприємництва нагромаджено не тільки в бідних країнах (Бангладеш), але й у ряді розвинутих країн (США, Великобританії, Канаді та ін.). Нині у світі налічується близько 800 тис. кооперативів, асоціацій, інших форм солідарної економіки, в яких зайнято 813,5 млн. осіб. Активи даних підприємств становлять 18,8 трлн. дол., а щорічні доходи — 2,4 трлн. дол. [8, р. 3]. Як свідчить статистика, осередки солідарної економіки з різними національно-історичними та економічними особливостями створюють певне “сузір’я” від Бразилії до Австралії, від Скандинавських країн до Південної Африки.

В основі солідарності мікрорівня лежить процес виробництва суспільних благ. Вона проявляється у консолідованій спільній діяльності з метою реалізації спільних цілей та завдань на базі узгодженого прийняття норм і правил суспільного (громадського) об’єднання, спільних моральних смислів, норм та цінностей. Надзвичайно високо оцінював таку форму солідарності Е. Дюркгейм, підкреслюючи, що це “джерело життя *sui generis*. З нього (джерела) йде тепло, що зігріває й надихає серця, притягує їх одне до одного, розтоплює лід егоїзму” [4, с. 32]. Складніше реалізуються принципи солідарності на макро- та геоekonomічному рівнях. На макро-рівні, тобто на рівні держави, принципи солідарності полягають, насамперед, у створенні необхідних і достатніх передумов для реалізації сутнісних сил особистості, зокрема вільного доступу до ресурсів з метою розвитку підприємництва. Згідно із соціологічними опитуваннями, близько 50% українців мають бажання займатися малим і середнім бізнесом. Практика розвинутих країн свідчить, що саме дана категорія громадян становить основу економічної та політичної системи суспільства. Зміцненню солідарних відносин сприяють справедлива судова система, надійний захист прав власності, усунення корупції тощо. Важливою складовою солідарності є також соціальний захист економічно уразливих категорій населення: інвалідів, людей похилого віку, сиріт тощо.

На геоекономічному рівні три різновиди торгівлі на основі принципів солідарності дістали розвиток після Другої світової війни: благодійність релігійних організацій, надання допомоги біженцям та іншим жертвам війни, державне сприяння з боку розвинутих країн (декади розвитку ООН, Ломейські конвенції ЄС — АКТ та ін.). Актуальними й нині залишаються положення щодо справедливої торгівлі, еквівалентного обміну, поліпшення умов торгівлі між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються, тощо.

Економічний устрій народної, солідарної економіки зорієнтований, насамперед, на потреби та інтереси широких верств населення. Наріжним каменем народної, солідарної економіки мають стати демократизація та соціалізація відносин власності в напрямі забезпечення реальної участі в управлінні нею трудових колективів, міноритарних інвесторів, формування трудової кооперативної власності, наповнення реальним змістом муніципальної власності, власності територіальних громад усіх рівнів для ефективного вирішення місцевих проблем на принципах субсидіарності, передання в управління громадян житлових будинків на основі кооперації із спеціалізованими установами житлово-комунального господарства, запровадження сучасних форм ринкових земельних відносин. У кінцевому підсумку йдеться про органічну взаємодію державної, акціонерної та кооперативної (народної) власності, у межах яких реалізуються інтереси працівників-співвласників (народні підприємства), працівників-акціонерів (акціонерні підприємства) та найманих працівників на державних підприємствах із законодавчим забезпеченням твердих соціально-економічних гарантій. Демократизація та соціалізація форм власності створюють реальне підґрунтя для децентралізації влади і управління, широкого залучення населення до вирішення його власних проблем, формування дієвого громадянського суспільства. На основі трансформації власності формується нова система міжбюджетних відносин між центром і регіонами, між регіонами та місцевими громадами. Здійснення науково-технічної, промислової, структурної політики відбувається переважно за допомогою використання економічних стимулів з метою концентрації бюджетних коштів на забезпечення таких галузей, як оборона, безпека держави та її громадян, освіта, наука, охорона здоров'я тощо. Головними вимогами щодо діяльності всіх типів підприємств, фінансових і банківських установ, державних інституцій усіх рівнів мають стати прозорість, підзвітність, доступність інформації для акціонерів, широкої громадськості. Потрібно створити механізми демонополізації та дебіюрократизації економічного життя, мінімізації корупції. Розвиток конкурентного середовища, підвищення соціальної мобільності громадян також є важливими складовими народної економіки.

Процес формування народної, солідарної економіки передбачає широкомасштабну, докорінну модернізацію економіки і суспільства в Україні. Отже, чому саме сьогодні потрібна модернізація, чим зумовлена необхідність осучаснення економічної та інших сфер життя? По-перше, необхідно подолати важку економічну спадщину радянських часів, коли економіка України у складі єдиного народногосподарського комплексу колишнього СРСР була підпорядкована виконанню завдань союзного центру з акцентом на переважний розвиток галузей важкої та оборонної промисловості. Інші сфери економіки мали другорядне значення і вже тоді відчутно відставали від кращих світових зразків у технічному, технологічному, організаційному та інших вимірах. По-друге, під час незалежності техніко-технологічний рівень

національних підприємств продовжував падати. Якщо передові країни розвивають своє виробництво на базі V і VI технологічних циклів, то наші виробники задовольняються рівнем III або IV. По-третє, нинішня модель економічного розвитку, створивши певні передумови для підвищення ділової активності, спричинила серйозні та глибокі соціальні диспропорції у величезних розмірах, загостривши до краю соціальну нерівність, знехтувавши нормами соціальної справедливості тощо. По-четверте, порівняно з 1990-ми роками, Україна втратила свої позиції за основними макроекономічними та соціальними показниками: ВВП на душу населення, індексом людського розвитку, рейтингами конкурентоспроможності, тривалістю життя тощо. Ці та інші важливі причини і фактори жорстко поставили на порядок денний питання модернізації економіки і суспільства як засобу призупинення подальшої деградації країни, її “сповзання” на периферію світового господарства та створення передумов для поступового наближення за основними показниками до групи розвинутих країн світу.

Ще одна позиція модернізаційного процесу впливає з теорії компенсації. Німецький автор Є. Гакке пише: “Компенсація означає відновлення ситуації (стану) через заміщення або компенсацію позицій (результатів)” [18, S. 77]. У модернізаційному процесі Україна повинна, по-перше, компенсувати свою суб’єктність та остаточно утвердитись як член міжнародного співтовариства, чого вона була позбавлена останні 700–800 років. По-друге, компенсації підлягають очікування широкіх верств населення, особливо молоді, від Помаранчевої революції 2004 р. та Революції гідності 2013–2014 рр. По-третє, певний прошарок людей похилого віку, до яких останнім часом додалися громадяни інших вікових категорій Сходу України, потребують компенсації від начебто втрат, яких вони зазнали внаслідок розпаду СРСР.

Ключовим питанням модернізації є цінності, в контексті яких вона здійснюється, і її проміжні та кінцеві цілі. У широкому цивілізаційному вимірі в розвинутих капіталістичних країнах, у діяльності провідних міжнародних фінансових організацій домінуючими залишаються ліберальні цінності, які сповідують свободу, демократію, ринковий економічний устрій, громадянське суспільство, забезпечення прав людини і громадянина, тощо. Дані принципи увійшли до Конституції України та інших важливих державних документів. Однак, як показує світовий досвід, лібералізм як політико-економічна течія епохи модерну вичерпує свій історичний, креативний потенціал через нагромадження (під його безпосереднім впливом) таких гострих соціально-економічних, політичних, екологічних та інших проблем, які неможливо вирішити в системі ліберальних координат. У цьому зв’язку модернізація, яка орієнтується винятково на ліберальні цінності, із самого початку приречена бути наздоганяючою та безперспективною, що, за словами В. Черчілля, означало б кінець початку.

Чи мають бути відкинутими в процесі модернізації цінності, задекларовані на знаменах буржуазних революцій кілька століть тому? Вочевидь, ні, але вони самі потребують модернізації згідно з викликами нинішньої епохи. Пріоритетного значення сьогодні набувають такі універсальні цінності, як розвиток, соціальна справедливість, економічна рівність, людська гідність, доступ до освіти, безпека. Крім того, кожна нація, кожен народ успадкували власні цінності, які становлять їхній своєрідний генетичний код. Важливо також урахувати сакральні цінності, насамперед, християнської етики. Таким чином, у контексті цінностей

можна класифікувати вітчизняну модернізацію як ліберально-консервативну, що базується на універсальних, цивілізаційних і власних цінностях.

Зупинимося на центральній ланці модернізації в Україні, тобто економіці. Практика засвідчила безперспективність існуючої економічної моделі, в межах якої немає необхідних та достатніх умов для реформування. Вона потребує радикальної трансформації. По-перше, в ній відсутні внутрішні, іманентні джерела, чинники та механізми сталого збалансованого розвитку, що підтверджує в'ялоплинна динаміка за останню майже чверть століття. По-друге, діюча економічна система є надзвичайно уразливою до зовнішніх шоків, що проявилось під час світових фінансових криз 1997–1998 рр. та 2008–2009 рр. По-третє, вона не ставить бар'єрів поглибленню соціального розшарування, зростанню нерівності, соціальної несправедливості та іншим негативним явищам. По-четверте, вітчизняна економічна система звужує можливості господарської взаємодії із зовнішнім світом та отримання на цій основі додаткових джерел для розв'язання економічних та соціальних проблем. Особливо це стосується співпраці з ЄС та іншими розвинутими країнами світу.

Висновки

Якою ж має бути модернізація економічної системи? Як уже наголошувалося, істотного впорядкування потребують відносини власності. Результати приватизації державних та комунальних підприємств влаштовують хіба що їхніх нинішніх власників (приблизно 10% населення України). Абсолютно знехтуваними залишаються права міноритарних інвесторів, тобто переважної більшості населення країни. Відкритість, прозорість, доступність, а головне, можливість отримати свою частку в прибутку мають бути гарантовані дрібному співвласнику підприємства. Особливо актуальними є дані принципи напередодні формування ринку землі. За певних умов можливими є реприватизація та націоналізація власності. До економічних вимірів модернізації належать також розбудова місткого, заснованого на національному поділі та кооперації праці внутрішнього ринку; формування, у тому числі на засадах державно-приватного партнерства, сучасних підприємницьких структур, здатних на рівних конкурувати на світових ринках; створення реальних передумов для розвитку малого і середнього бізнесу, розгортання сучасних мережевих економічних систем, спрямованих на досягнення синергетичного ефекту в межах національного та міжнародного вартісного ланцюга.

Нарешті, слід сказати про виробничо-технологічні пріоритети модернізації. Інколи вони вважаються чи не головним компонентом модернізації. Дійсно, реальні ресурси життєдіяльності суспільства створюються саме у виробничо-технологічній сфері, але без чіткого формулювання та усвідомлення цінностей і цілей, без осучаснення економічної системи просте нарощування ресурсів може лише загострювати соціальні суперечності. Наприклад, такі країни, як Єгипет, Туніс, Лівія, Сирія, охоплені соціальними заворушеннями, в останні десятиліття розвивалися досить стабільними темпами та отримували схвальні оцінки з боку МВФ. Пропонуємо взяти за основу концепцію нової структурної економіки і виокремити дві групи пріоритетних галузей модернізаційного спрямування, які потребуватимуть відповідної державної підтримки: галузі — локомотиви економічного розвитку і галузі, які мають порівняльні, конкурентні та виявлені переваги на міжнародних ринках. До першої групи належать енергетика, машинобудування, житлове будівництво, інфраструктура, інформаційна сфера; до другої — ракетно-космічний комплекс, авіа- та суднобудування, воєнно-промисловий комплекс, аграр-

ний сектор, транзит, інформаційно-комп'ютерні технології, програмне забезпечення, освітні послуги тощо.

Головними складовими моделі народної, солідарної економіки мають стати: нова інституційна структура, яка забезпечує на макрорівні необхідний коридор свободи для економічної самоорганізації населення та формування осередків солідарної економіки на мікрорівні; демократичні (транспарентні) відносини власності з подальшим їх поширенням на максимально широке коло суб'єктів; сучасна індустріальна система, основу якої формують мобільні середні й малі підприємства за оптимізації великого бізнесу; динамічна аграрна сфера, "зелена" економіка, цивілізований ринок землі; збалансована, не залежна від зовнішніх кредиторів фінансова і грошово-кредитна система; стимулюючий інноваційний механізм, який органічно взаємодітиме із світовими інноваційними мережами; регіональна децентралізація на основі принципів субсидіарності; скоригована на ЄС, пошук та закріплення нових ринків, ефективна зовнішньоекономічна стратегія, модернізована в умовах нової якості громадянського суспільства соціальна і гуманітарна політика.

Список використаної літератури

1. *Філіпенко А.* Цивілізаційні детермінанти української економічної моделі // Економіка України. – 1994. – № 4. – С. 11–19.
2. *Klosinski K.A.* Wprowadzenie do ekonomii w epoce globalizacji / in: Europa Wschodnia ; [pod redakcja H. Laszkiewicza Ireny Wodzianowskiej]. – Lublin, 2012. – 312 s.
3. *Граммі А.* В'язничні зошити. Вибрані записи ; [пер. з італ.]. – К. : Вид-во Вперед, 2014. – 241 с.
4. *Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда ; [пер. с франц.]. – М. : Канон, 1996. – 318 с.
5. *Notz G.* Theorien alternativen Wirtschaftens. Fenster in eine andere Welt. – Stuttgart : Schmetterling Verlag, 2012. – 278 s.
6. *Corneo G.* Bessere Welt: Hat der Kapitalismus ausgedient? Eine Reise durch alternative Wirtschaftssysteme. – Berlin : Goldberg, 2014. – 367 s.
7. *Piketty T.* Capital in the Twenty-First Century. – London, 2014. – 632 p.
8. *Social and Solidarity Economy. Beyond the Fringe ; [ed. by P. Utting.].* – London, 2015. – 386 p.
9. *Stiglitz J.E.* The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. – New York, 2012. – 482 p.
10. *The Solidarity Economy Alternative. Emerging Theory and Practice ; [ed. by V. Satgar].* – Pietermaritzburg, 2014. – 318 p.
11. *Yunus M., Weber K.* Building Social Business. The New Kind of Capitalism that Serves Humanity's Most Pressing Needs. – New York : Public Affairs, 2010. – 226 p.
12. *Clark G.* A Farewell to Alms. A Brief Economic History of the World. – Princeton and Oxford : Princeton Univ. Press, 2007. – 420 p.
13. *Maddison A.* The World Economy: Historical Statistics. – Paris, 2003. – 273 p.
14. *Франко І.* Найновіші напрямки в народознавстві / Зібр. тв. у 50 томах. – Т. 45. – К., 1986. – 542 с.
15. *Ковалевский М.М.* Социология. – СПб., 1997. – 384 с.
16. *Чижевський Д.* Філософські твори у чотирьох томах. – Т. I. – К. : Смоло-скуп, 2005. – 378 с.

17. Шевченко Т. Кобзар. — К. : Дніпро, 1982. — 647 с.

18. Hacke J. Philosophie der Bürgerlichkeit. Die liberalkonservative Begründung der Bundesrepublik. — Göttingen, 2008. — 482 s.

References

1. Filipenko A.S. *Tsyvilizatsiini determinanty ukrains'koi ekonomichnoi modeli* [Civilizational determinants of the Ukrainian economic model]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 1994, No. 4, pp. 11–19 [in Ukrainian].

2. Klosinski K.A. Wprowadzenie do ekonomii w epoce globalizacji. in: Europa Wschodnia, edited by H. Laszkiewicz, I. Wodzianowska. Lublin, 2012.

3. Gramsci A. *V'yaznychni Zoshyty. Vybrani Zapysy* [Selections from the Prison Notebooks]. — K., Vpered, 2014 [in Ukrainian].

4. Durkheim E. *O Razdelenii Obshchestvennogo Truda* [De la Division du Travail Social]. Moscow, Kanon, 1996 [in Russian].

5. Notz G. Theorien alternativen Wirtschaftens. Fenster in eine andere Welt. Stuttgart, Schmetterling, 2012.

6. Corneo G. Bessere Welt: t der Kapitalismus ausgedient? Eine Reise durch alternative Wirtschaftssysteme. Berlin, Goldberg, 2014.

7. Piketty T. Capital in the Twenty-First Century. London, 2014.

8. Social and Solidarity Economy. Beyond the Fringe, edited by P. Utting. London, 2015.

9. Stiglitz J.E. The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. New York, 2012.

10. The Solidarity Economy Alternative. Emerging Theory and Practice, edited by V. Satgar. Pietermaritzburg, 2014.

11. Yunus M., Weber K. Building Social Business. The New Kind of Capitalism that Serves Humanity's Most Pressing Needs. New York, Public Affairs, 2010.

12. Clark G. A Farewell to Alms. A Brief Economic History of the World. Princeton and Oxford, Princeton Univ. Press, 2007.

13. Maddison A. The World Economy: Historical Statistics. Paris, 2003.

14. Franko I. *Nainovishi Napryamky v Narodoznavstvi. Zibr. tv. u 50 tomakh* [The Newest Directions in the Ethnography. Collection of works in 50 volumes]. Kyiv, 1986, Vol. 45 [in Ukrainian].

15. Kovalevskii M.M. *Sotsiologiya* [Sociology]. St.-Petersburg, 1997 [in Russian].

16. Chyzhevs'kyi D. *Filosofs'ki Tvory u 4 tomakh* [Philosophical Works. In 4 volumes]. Kyiv, Smoloskyp, 2005, Vol. 1 [in Ukrainian].

17. Shevchenko T. *Kobzar* [A Folk Singer with Kobza]. Kyiv, Dnipro, 1982 [in Ukrainian].

18. Hacke J. Philosophie der Bürgerlichkeit. Die liberalkonservative Begründung der Bundesrepublik. Göttingen, 2008.

Стаття надійшла до редакції 24 квітня 2016 р.

УДК: 338.486(477)

Ю. Ю. ЮРЧЕНКО,
доцент, доктор економічних наук
(Київ)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Розглянуто такі функції туризму, як соціальна і гуманітарна. Наголошено на ролі внутрішнього туризму як потужного стимулу процесів національної самоідентифікації. Запропоновано практичне вирішення науково-прикладної проблеми докорінної трансформації, удосконалення методології та основних напрямів глибоких перетворень у системі в'їзного і внутрішнього туризму, в тому числі алгоритм формування Програми розвитку внутрішнього туризму в Україні. Надано пропозиції щодо формування "дорожньої карти" та сучасних інституцій туристичної сфери діяльності.

Ключові слова: туризм, в'їзний і внутрішній туризм, стейкхолдери, "дорожня карта", модель розвитку, резерви розвитку, інноваційні структури.

Yu. Yu. YURCHENKO,
Assoc. Professor, Doctor of Econ. Sci.
(Kyiv)

CONCEPTUAL DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF DOMESTIC TOURISM IN UKRAINE

Such functions of tourism as social and humanitarian ones are considered. The article emphasizes the role of domestic tourism as a powerful incentive to the process of national self-identity. A practical solution of the scientific applied problem of fundamental transformation and improvement of the methodology and the main directions of substantial changes in the system of inbound and domestic tourisms, as well as the algorithm of formation of the Program of development of domestic tourism in Ukraine, is proposed. Some suggestions on the formation of a "roadmap" and modern institutions of the tourism industry are presented.

Keywords: tourism, inbound and domestic tourism, stakeholders, "roadmap", model of development, reserves of development, innovative structure.

Становище, в якому опинилася Україна внаслідок політичних негараздів, важким тягарем позначилося на економічному житті як суспільства у цілому, так і кожної родини і далі погіршується через відсутність розуміння необхідності єдності влади, бізнесу, науки й освіти, потреби створення нових механізмів їх взаємодії у вирішенні ключових проблем піднесення економіки і забезпечення її сталого розвитку. Немає також спільного погляду на діючі інструменти для формування загальнонаціональної та регіональних стратегій розвитку.

Оцінюючи загальний стан економіки України з позицій перспектив приєднання до ЄС, стає очевидним таке: щоб зайняти гідне місце в історичному розвитку

держав, національна економіка повинна в максимально стислі строки подолати еволюційну спіраль і увійти в якісно інший стан. Шляхи виходу з кризи теж відомі: вони зводяться до кількісного та якісного відновлення вітчизняного виробництва, створення конкурентоспроможного продукту. Але на фоні фінансової кризи, на наш погляд, слід звернути увагу на найменш уразливі або такі, які зовсім не впливають на бюджетні видатки, сектори розвитку, зокрема туризм, який Законом України ще у 1995 р. визначений одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури *.

Погоджуючись з усіма економічними розрахунками, фактами і цифрами науковців-дослідників з приводу низької частки доходів від туризму, з тим, скільки ми втрачаємо і скільки можемо заробити, скільки додаткових робочих місць може бути створено тощо, та віддаючи належне науковим досягненням учених, слід підкреслити, що проблему виявлено, вона теоретично обґрунтована, але історія не залишає нам часу на подальші роздуми. Нам украй потрібна стратегія прориву на основі інноваційної та наукової складових у туристичному секторі економіки.

Отже, **мета статті** — практично вирішити науково-прикладну проблему докорінної трансформації, удосконалити методологію істотних перетворень у системі в'їзного і внутрішнього туризму.

Головний показник ефективності туристичної галузі — це дохід, який отримує країна від надання туристичних послуг. Так, у 2014 р. країни світу отримали від в'їзного туризму 1245,4 млрд. дол., найбільші надходження — в Європі, частка якої в загальному їх обсягу становить 40,86% (табл. 1).

Таблиця 1

**Розподіл регіонів і країн світу
за показниками розвитку туризму у 2014 р. ***

Регіони та країни	Надходження від в'їзного туризму (млн. дол.)	Частка у загальному обсягу надходжень (%)
Європа.....	508897	40,86
у тому числі:		
Південна і Середземномор'я (Іспанія, Італія, Туреччина, Греція, Ізраїль, Кіпр та ін.).....	199249	16,0
Західна (Франція, Німеччина та ін.).....	171074	13,74
Північно-Західна (Великобританія та ін.)....	80850	6,49
Центральна і Східна.....	57725	4,63
Азіатсько-Тихоокеанський регіон (Китай, Таїланд, Австралія, Індія, Японія та ін.).....	376 815	30,26
Америка (США, Канада, Кариби та ін.).....	273996	22,00
Середньосхідний регіон (Єгипет та ін.).....	49303	3,96
Африка.....	36432	2,92
Усього.....	1245443	100,00

* Розраховано автором за: Звіт Світової туристичної організації (UNWTO) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899>.

Як показано в таблиці 1, серед європейських країн найменше розвинуто туризм у Центральній та Східній Європі, на які припадає тільки 4,63% від обсягу світових надходжень. Йдеться про 11 колишніх радянських республік (РФ, Азербайджан, Грузію, Україну, Литву, Естонію, Казахстан, Вірменію, Латвію, Бела-

* Про туризм : Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр/page>.

рись, Молдову) та 6 пострадянських країн (Польщу, Чехію, Угорщину, Болгарію, Словаччину, Румунію). Україна у цьому списку посідає 10-те місце з надходженнями від в'їзного туризму у 2014 р. (всього 1,61 млрд. дол., 0,13% від загального обсягу). Польща за той самий рік отримала 10,9 млрд. дол., Чехія – 6,7 млрд. дол., Угорщина – 5,9 млрд. дол. тощо, хоча ці країни за площею, чисельністю населення та кількістю рекреаційних ресурсів поступаються Україні *. Вигідне географічне положення України в Європі, природні рекреаційні ресурси, багата і різноманітна культурна спадщина, палацово-паркові ансамблі та інші архітектурні об'єкти, ряд яких входить до списку Всесвітньої природної та культурної спадщини ЮНЕСКО, є свідцтвом величезного потенціалу (поки що незадіяного) розвитку вітчизняного туризму.

Що стосується внутрішнього туризму, то у 2014 р. суб'єктами туристичної діяльності було реалізовано громадянам України для подорожі в межах країни 233922 путівки загальною вартістю 1,64 млрд. дол., що майже збігається з надходженнями від в'їзного туризму **.

Ще 2002 р. в'їзний і внутрішній туризм був визнаний Державною програмою розвитку туризму на 2002–2010 роки пріоритетним видом діяльності, який є “важливим чинником підвищення якості життя в Україні, утворення додаткових робочих місць, поповнення валютних запасів держави та підвищення її авторитету на міжнародній арені.., істотно впливає на такі сектори економіки, як транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів широкого вжитку, і є одним з найбільш перспективних напрямів структурної перебудови економіки” ***. Нині актуалізуються такі функції туризму, як соціальна і гуманітарна, що зумовлено такими факторами: суспільство, “культурно і політично роз'єднане”, відсутність розуміння загальних мети та бачення майбутнього, тобто національної ідеї. Тому саме внутрішній туризм може стати потужним стимулом для національної самоідентифікації, “цементування” нації.

Інтенсифікація комунікативних процесів, не віртуальне, а реальне пізнання культурної, історичної, архітектурної спадщини, ресурсного потенціалу своєї країни може не лише інтелектуально і духовно збагатити, але й змінити споживацьке ставлення громадян до своєї країни на конструктивно-творче, запустити мотиваційний механізм побудови бажаної моделі держави, дати можливість відчувати свою належність до великої сім'ї – України – і сприймати її як свій дім, як спадщину наступних поколінь, припинити процес “відпливу умів”. Системна, потужна, грамотна і широкомасштабна популяризація внутрішнього туризму, його потенціалу може переорієнтувати фахівців, підприємців, перспективні кадри, які шукають варіанти затосування своїх здібностей на “вдячнішому ґрунті” і за “сприятливого клімату”, де є всі умови для самореалізації, у бік України, де вони зможуть реалізовувати свій інтелектуальний, підприємницький і творчий потенціал. Тому саме внутрішній туризм здатен стати повноправним учасником формування національного курсу розвитку економіки.

* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/97892844176899>.

** Туристична діяльність в Україні у 2014 р. / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

*** Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002–2010 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2002 р. № 583 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/583-2002-п>.

З огляду на це заслуговує на увагу дослідження теоретико-методологічних підходів і практичних дій із створення стратегій розвитку туризму в різних країнах. Зокрема, в Європі туризм — це об'єкт підвищеної уваги, що пояснюється значними обсягами надходжень від в'їзного туризму і тим, що це найпопулярніший напрям подорожей у світі. Тому програми розвитку туристичної галузі розробляються на державному рівні. Так, в Іспанії розвиток туризму курирує Національне агентство з туризму "Turespaña" * разом з міністерством промисловості, енергетики і туризму, в Італії — Національне агентство з туризму **. Туристична галузь у Франції орієнтується на складений Агентством розвитку туризму "Atout France" *** маркетинговий п'ятирічний план (2010–2015) у рамках загальної глобальної стратегії (2010–2020) ****. Уряд Великобританії за участі Національного туристичного агентства "VisitBritain" ***** визначив для себе амбітну стратегію розвитку в'їзного туризму на 2012–2020 рр.: планується щороку залучати до 40 млн. туристів *****.

Програми мають багато спільного, а їх базовими орієнтирами є:

— подолання проблем, основними з яких є охорона і безпека (екологічна, політична і соціальна); безпека проживання та харчування; соціально-культурні загрози сталому розвитку; сезонність туристичного продукту; труднощі в пошуку та збереженні кваліфікованого персоналу; задоволення цивілізаційних запитів у сфері ІТ-розробок;

— прагнення країн Європейського Союзу до лідерства на ринку туристичних послуг як усередині нього, так і на світовому ринку;

— досягнення поставлених цілей за допомогою таких інструментів, як покращення міжнародного позиціонування, впізнаваності та посилення бренду — ключового активу економіки; державно-приватне співробітництво та взаємна відповідальність; максимальна орієнтація на клієнта; знання і компетенції в туристичному секторі; заохочення інновацій в управлінні туристичним бізнесом; систематичний моніторинг і контроль розвитку туристичного сектору економіки *****.

Максимальна орієнтація на клієнта стала ключовою при розробці Програми розвитку туризму в Італії за участі Національної обсерваторії з туризму *****. Так, у 2014 р. запущено новий туристичний продукт "Зроблено в Італії", орієнтований на вісім європейських ринків, на які припадає 50% туристів: Німеччина, Австрія, Чехія, Польща, Франція, Скандинавія, Великобританія і Росія. Його ідея полягає в індивідуальному підході, задоволенні очікувань та побажань кожного іноземно-

* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.tourspain.es/es-es/Paginas/index.aspx>.

** [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.enit.it/it/>.

*** [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://atout-france.fr/>.

**** [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://atout-france.fr/publications/strategie-destination-france-2010-2020>.

***** [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.gov.uk/government/organisations/visitbritain>.

***** [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.visitbritain.org/britain-tourism-strategy>.

***** [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/policy-overview/index_en.htm.

***** [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ontit.it/opencms/opencms/ontit/index.html>.

го гостя щодо обслуговування “на замовлення” *. Великобританія у стратегії розвитку туризму робить акцент на партнерстві держави та приватного сектору, що відіграє ключову роль в індустрії туризму.

Заслуговує на увагу схвалена 18 вересня 2015 р. у Польщі Програма розвитку туризму до 2020 року, розроблена міністерством спорту і туризму. Будучи змістовною, вона визначає головну мету розвитку туризму, стратегічні та оперативні завдання. Серед них можна виокремити екотуризм, перехід на “зелену” енергетику, створення функціональних структур для координації та розвитку (Національного центру з управління туризмом (KCZT) при міністерстві спорту та туризму, Національного центру державно-приватного партнерства у сфері туризму та Обсерваторії туризму), проведення науково-дослідних робіт у туристичній сфері, управління якістю туристичного продукту, сертифікацією послуг **.

Слід зазначити, що розроблені індивідуальні програми розвитку міжнародного туризму вписуються в загальноєвропейську стратегію розвитку туристичного сектору, а заплановані заходи з його сталого розвитку та компетенції підкріплено коштами спеціальних європейських фондів, таких як Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF), Європейський соціальний фонд (ESF), Європейський фонд управління сільським господарством (EAFRD) та ін. *** [15].

У цілому дослідження довели, що програми розвитку туризму різних країн мають багато спільного у принципах, завданнях і базових орієнтирах, але саме процес вирішення завдань багато в чому залежить від досягнутого рівня розвитку туризму в певній країні. Тому в Україні в умовах сучасного фінансового стану глобальне оновлення туристичного сервісу, на нашу думку, може відбуватися поступово, а розпочинати слід з актуалізації та популяризації внутрішнього туризму. З огляду на це фундаментальне переформатування вітчизняної туристичної галузі повинно починатися з алгоритму формування Програми розвитку внутрішнього туризму в Україні, який умовно включає вісім поступових етапів:

- 1) моніторинг стану і розвитку внутрішнього туризму в Україні;
- 2) виявлення основних груп факторів середовища, які впливають на туристичну діяльність;
- 3) визначення основних стейкхолдерів, їх градація та алгоритм взаємодії;
- 4) побудова проблемовмісної моделі внутрішнього туризму в Україні та визначення проблемовирішальних резервів;
- 5) структурно-логічна схема побудови проблемовирішальної моделі;
- 6) ключові цілі, драйвери і ресурси формування “дорожньої карти”;
- 7) створення “дорожньої карти” розвитку внутрішнього туризму;
- 8) формування інноваційної структури управління розвитком туристичного бізнесу в Україні, де б поєднувалися всі учасники туристичного бізнесу, державні структури, наука і освіта.

На першому етапі в межах проведення моніторингу стану і розвитку внутрішнього туризму в Україні запропоновано комплексну програму з таких аналітичних модулів з використанням стандартного економіко-статистичного інструментарію:

* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ontit.it/opencms/opencms/ont/it/stampa/in_evidenza/Enit_Made_in_Italy.

** [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.msport.gov.pl/strategie-turystyka>.

*** [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ec.europa.eu/growth/tourism-funding-guide>.

— економіко-статистичний аналіз для визначення динаміки ринку туристичних послуг, його складу і структури (створення єдиної електронної бази та оцінка реєстру об'єктів, які реалізують туристичний продукт, та їх дислокації; кадастру рекреаційних ресурсів туризму; даних інвентаризації природних та історико-культурних ресурсів та ін.);

— соціально-економічний аналіз для виявлення факторів конструктивного і деструктивного впливу туризму на розвиток економіки (дослідження економічних відносин туристичної сфери діяльності з іншими господарськими комплексами, визначення ступеня задоволеності якістю надаваних послуг);

— порівняльний аналіз для адаптації та використання світового досвіду у вітчизняному середовищі (монографічні дослідження підприємств з високим рівнем організації операцій, нових форматів і типів, інновацій у туристичній сфері; формування банку науково-практичного матеріалу щодо функціонування підприємств туризму за кордоном);

— аналіз інноваційної активності для визначення ступенів розвитку і поширення сучасних типів підприємств, впровадження нових технологій управління (досягнутий рівень організаційно-технічного розвитку, форми і методи обслуговування клієнтів; характеристика матеріально-технічної бази та інфраструктури).

Метою другого етапу є ієрархізація факторів впливу за ступенем і напрямом, формування алгоритму реагування на фактори зовнішнього середовища, розробка заходів, які б блокували дестабілізаційні фактори, розробка системи управління факторами внутрішнього середовища. При цьому доцільно зовнішнє середовище розділяти на загальне та ділове. Так, зовнішнє загальне середовище — це економічні умови, розвиток споживчого ринку, політична ситуація, правове, техніко-технологічне, природно-географічне та соціокультурне середовище, аналітичні інститути: система інформаційного обміну, єдиний інформаційний простір. Зовнішнє ділове, або робоче, середовище формують підприємства сфери діяльності "туризм", споживачі, фінансові установи, акціонери й інвестори, транспортні підприємства, підприємства харчування, рекламний компонент стимулювання збуту туристичного продукту; органи державного і суспільного контролю, дозвільні організації. Внутрішнє середовище — це матеріально-технічні (матеріально-технічна база і т. д.), фінансові (наявність достатнього обсягу обігових коштів) та трудові (менталітет, кваліфікація, креативність, мотивація) ресурси; ефективне управління (менеджмент, маркетинг, логістика управління туристичними потоками); інновації (інноваційна активність підприємств сфери туризму).

На третьому етапі за допомогою існуючих алгоритмів будуємо структурно-логістичну схему аналізу та управління стейкхолдерами у сфері туризму з метою досягнення балансу інтересів усіх стейкхолдерів. Алгоритм містить стандартні послідовні дії: насамперед виокремлюємо основні групи впливу, узагальнюємо їх типові інтереси, здійснюємо градацію стейкхолдерів, оцінюємо можливість, заінтересованість у впливі, систематизуємо, виявляємо високопріоритетні стейкхолдери, розробляємо алгоритм взаємодії з ними, тобто встановлюємо партнерські відносини.

Четвертий етап — побудова проблемовмісної моделі туризму в Україні та визначення проблемовирішальних резервів — може мати вигляд підсумкової матриці SWOT-аналізу, де враховується внутрішнє, зовнішнє загальне та ділове середо-

вище. При цьому позиція “негативний вплив” на основі виявлених параметрів стану, ієрархії факторів впливу, існуючих трендів розвитку туризму та елементів його середовища містить проблематику моделі: потенціальні загрози та дестабілізаційні фактори розвитку туризму.

“Позитивний вплив” має виявлені існуючі та потенціальні проблемовирішальні ресурси (Р), а також заходи, які блокують дестабілізаційні фактори розвитку туризму.

Структурно-логічну схему побудови проблемовирішальної моделі, що складає п’ятий етап, подано на рисунку.

Структурно-логічна схема побудови проблемовирішальної моделі

Щодо останнього, то нами визначено ключові цілі, драйвери і ресурси у формуванні “дорожньої карти” (шостий етап), наведені у таблиці 2.

Базовими ресурсами (Р) драйверів є:

- трудові (менталітет, кваліфікація, креативність, мотивація);
- адміністративно-правове та економічне державне регулювання;
- державна концепція розвитку, створення “дорожньої карти”;
- державна участь (повна або часткова) у створенні, фінансуванні туристичних проєктів;

- освіта і наука;
- світовий досвід;
- потужна рекламна підтримка;
- “винаходи” логістики, ІТ-технологій менеджменту в напрямі раціоналізації туристичних потоків і розв’язання “тревел”-завдань;
- створення аналітичної бази даних розвитку туризму та ін.

Таблиця 2

Ключові цілі та драйвери у формуванні “дорожньої карти” *

Цілі (Ц)		Драйвери (Д)	
Ц1	Зростання в'їзного туристичного потоку	Д1	Якість туристичного продукту
		Д2	Креативність туристичного продукту, новації в туристичному бізнесі
		Д3	Приваблива цінова політика
		Д4	Впровадження європейських стандартів
		Д5	Формування привабливого іміджу країни
		Д6	Інтелектуальна інтеграція туризму, науки та освіти у рамках нової інноваційної структури “Тревел-парк Україна”. (Змістовне навантаження авторської назви інноваційної структури далі за текстом)
		Д7	Потужна маркетингова підтримка, активна рекламна кампанія національного туристичного продукту на державному рівні
		Д8	Формування єдиної інформаційно-аналітичної платформи підприємств туристичної сфери країни у рамках інноваційної структури “Тревел-парк Україна”
		Д9	Поліпшення інвестиційного клімату
		Д10	Всебічне стимулювання підприємницької активності у сфері туристичного бізнесу
Ц2	Збільшення внутрішніх туристичних потоків	Д11	Інші
		Д12	Охоплення туристичними послугами максимальної кількості регіонів України
		Д13	Формування мотиваційного механізму зростання привабливості внутрішнього туризму. Інноваційний підхід до формування туристичного продукту
		Д14	Освоєння нових сегментів ринку туристичних послуг
		Д15	Переміщення сфери інтересів громадян України у бік національної культури, мистецтва, архітектури, історії
		Також Д1 – Д11	

* Розроблено автором.

Загальна модель “дорожньої карти” розвитку внутрішнього туризму в Україні (сьомий етап) являє собою графічну візуалізацію етапів трансформації сфери туристичної діяльності з метою досягнення “бажаного майбутнього” туризму згідно із сформульованими цілями і прив’язкою до фактора часу. “Дорожні карти” мають існувати окремо для всіх видів туризму. Особисто для кожного драйвера (Д) повинні бути побудовані карти-маршрути, які послідовно приведуть до встановленої сукупності цілей. Так, формування позитивного іміджу України (Д5) базується на вирішенні таких ключових завдань:

- подолання негативного інформаційного фону;
- просування національного туристичного продукту на державному рівні;
- укладання з рядом країн договорів про проведення “місяця України” в сто-

лицях цих держав з широкою, активною презентацією туристичної та сувенірної продукції;

- активна співпраця з іноземними ЗМІ у висвітленні подій, які позитивно впливають на імідж країни.

Охоплення туристичними послугами максимальної кількості регіонів України (Д12) передбачає у депресивних або не охоплених туристичними пропозиціями районах:

- формування об'єктів концептуального туристичного ресурсу, штучні атракції на основі конкурсних проектів ідей для даного регіону і реалізації їх у доступному масштабі (на мікро-, мезо- та макрорівнях);

- інтенсивніше використання такого виду короткочасного відпочинку, як “вік-енд” (цілорічно планувати на регіональному рівні події вихідного дня за містом, максимально залучаючи наявні основні фонди санаторно-курортних комплексів, баз відпочинку тощо);

- передання законсервованих туристичних об'єктів (або об'єктів, які можуть бути задіяні у цій сфері) заінтересованим суб'єктам на певних умовах з метою їх відновлення та введення в експлуатацію з подальшим здійсненням підприємницької діяльності у сфері туризму.

Ці заходи можуть розв'язати гострі питання працевлаштування переселенців із зони АТО та АР Крим, велика частка яких – потужний підприємницький ресурс – активні, креативні, енергійні, працездатні кадри. Багато з них у минулому – успішні приватні підприємці.

Освоєння нових сегментів ринку туристичних послуг (Д14) передбачає:

- сприяння розвитку малопоширеного, інтегрованого з фермерством сільського (“зеленого”) туризму;

- визначення бажаного цільового сегмента споживачів туристичних послуг (як внутрішніх, так і зовнішніх), їх ментальних особливостей, купівельних переваг цільової аудиторії; на основі встановлених переваг, споживчого попиту формування бізнес-пропозиції для спільного інвестування в певний туристичний проект;

- розробку та впровадження на конкурсній основі проектів ексклюзивних заходів на території України, закріплення та відпрацювання подібних заходів національного масштабу з виходом на міжнародний рівень.

Зміна сфери інтересів громадян України у бік національної культури, мистецтва, архітектури, історії (Д 15) може бути досягнута в тому числі за рахунок:

- масових заходів з реклами туристичних ресурсів України. Це може бути медіа-проект “Україна – візитівка”, створений з метою відновлення ідентичності, зміни вектора туристичних уподобань у напрямі пізнання власної країни. Проект може складатися з декількох частин – візитівок кожного регіону України і мати таку структуру: історія регіону, рекреаційні ресурси, привабливі туристичні об'єкти та події, відомі історичні факти, особливості культури, традицій, кухні, національного костюма та ін.

Передуючи восьмий етап, слід зазначити, що бізнес, державні органи управління, наука, освіта найчастіше співіснують у паралельних вимірах і рідко перетинаються. Інноваційні процеси проходять недостатньо інтенсивно. Щоб розширити площину взаємних інтересів суб'єктів ринку туристичного продукту, об'єднати їхні зусилля в межах економічного розвитку, необхідно інтегрувати їх в єдиний терито-

ріально-інформаційний простір. Такою структурою може стати "Тревел-парк Україна" — "інтелектуальне ядро", яке розглядається як інтеграція науки, освіти і бізнесу і являє собою просторове середовище, де поєднуються всі учасники інноваційного процесу: наука, туристичний бізнес, інвестори, освіта, основними цілями створення якого є інтенсифікація, розширення і оптимізація туристичних потоків, збалансування інтересів усіх стейкхолдерів туристичної сфери діяльності.

Передумовами створення концепції "Тревел-парк Україна" є:

- недостатній рівень маркетингової підтримки внутрішнього туризму;
- відсутність єдиного інформаційного поля;
- вільні, найчастіше незатребувані ресурси наукових кадрів, нереалізовані результати наукових досліджень, проведених ученими у сфері ефективного функціонування туризму.

Концепція організації "Тревел-парк Україна" повинна містити:

- мету створення;
- форми державної підтримки і державної участі в його діяльності;
- структурну модель;
- основні принципи функціонування, серед яких — партнерство між центральними і державними органами на місцях, науковими установами, бізнесом і громадськістю, яке закріплено угодою про партнерство;
- функціональне призначення і структуру управління;
- етапи і учасників реалізації проекту.

Створення структур, подібних "Тревел-парк Україна", матиме важливе державне значення і розглядатиметься у межах пріоритетних національних програм [1, с. 323].

Функціональне призначення інноваційної структури управління розвитком туристичного бізнесу в Україні розкрито в таблиці 3.

Таблиця 3

Структура та функції "Тревел-парку Україна"

Структурні центри	Функції
Інформаційно-аналітичний	Формування єдиного банку даних, єдиного інформаційного простору для всіх учасників (суб'єктів) туристичної галузі, єдиної системи інформаційної підтримки всіх учасників "тревел-парків", а також зв'язків між ними. Управління якістю інформаційного середовища. Вжиття заходів, спрямованих на формування позитивного іміджу національного туристичного продукту
Інноваційний	Генерування ідей розвитку туристичного бізнесу. Формування концептуальних напрямів, стратегічних пріоритетів, "дорожньої карти" розвитку туризму. "Функція активації" — стимулювання динамізму діяльності туризму, продукування імпульсів розвитку туристичної сфери діяльності. Створення банку інноваційних проектів і потреб. Формування сприятливого середовища для інтенсифікації інноваційних розробок, зміцнення інтелектуального потенціалу країни
Комунікаційний	Проведення "круглих столів", конференцій, презентацій нових розробок. Налагодження міжнародних та інтенсифікація внутрішніх зв'язків
Консультаційний	Широкий спектр консультаційних послуг підприємцям у сфері туристичного бізнесу з економічних, маркетингових, правових та інших питань

Закінчення таблиці

Інвестиційний	Експертна оцінка новизни, доцільності, інвестиційної привабливості нових проєктів. Відбір, акумуляція життєздатних, перспективних новацій для їх подальшої комерціалізації. Пошук інвесторів для реалізації конкретних проєктів-новацій
Освітній	Забезпечення ефективної, взаємовигідної кооперації вітчизняної науки з бізнесом, розробка нових підходів досягнення інтегрованого потенціалу цих взаємозв'язків. Сприяння зміцненню інтелектуального потенціалу, комерціалізації ідей, підвищенню конкурентоспроможності освітнього комплексу. Проведення майстер-класів, семінарів, стажувань фахівців, у тому числі за кордоном. Інтенсифікація конструктивного обміну новаціями в науково-освітньому комплексі. Передання інноваційних технологій, інформації про науково-освітній комплекс заінтересованих суб'єктів підприємства. Сприяння працевлаштуванню і реалізації інтелектуального потенціалу випускників профільних ВНЗ

* Розроблено автором.

Висновки

Туризм — один з видів діяльності, модернізація якого не вимагає глобальних бюджетних вливань. Потенціал внутрішнього і в'їзного туризму, з урахуванням широкого спектра рекреаційних ресурсів України, є очевидним. Його розвиток здатний вирішити не тільки економічні, але й важливі соціальні та політичні завдання. В умовах розбіжностей між обраним Україною європейським вектором розвитку і закостенілістю інституційних принципів економіки туристична сфера потребує “стратегії прориву”, яка буде результатом об'єднання зусиль адміністративного ресурсу, бізнесу, наукового та освітнього секторів. Слід зазначити, що для втілення запропонованих заходів потрібна якісна “режисура” на державному рівні у вигляді залучення багатогалузевого менеджменту. Це пояснюється тим, що туристичний продукт крім проживання, пересування та харчування містить художню, творчу, креативну, а сьогодні й політичну, національно-патріотичну складові. Україна як об'єкт туризму повинна стати привабливим багатограним туристичним брендом, подолати стереотипи уявлення про Україну тільки як про “лубочну пастораль”. Тому це завдання не тільки Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, але й Міністерства інформаційної політики України, Міністерства культури України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства молоді та спорту України і реклами у ЗМІ. Надання реформуванню туристичної сфери статусу національного проєкту дозволить досягти бажаного результату та вивести туристичний бізнес на гідний рівень.

*Стаття надійшла до редакції 30 липня 2015 р.
і була оновлена 25 вересня 2015 р.*

ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ

УДК 336.339

В. В. КОЗИУК,
*професор, доктор економічних наук,
завкафедрою економічної теорії
Тернопільського національного економічного університету*

ПЕРЕДУМОВИ ТА ГЛОБАЛЬНІ МАКРОФІНАНСОВІ ЕФЕКТИ АКТИВНОГО ПОРТФЕЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ВАЛЮТНИХ РЕЗЕРВІВ

Виявлено тенденцію до посилення концентрації володіння резервами і зміщення кривої розподілу в бік вищих обсягів володіння ними. Доведено, що дистанція між оптимальними і медіанними резервами впливає на характер управління ними і має відповідні глобальні макрофінансові ефекти. Розкрито відмінності впливу на глобальні макрофінансові процеси активного управління резервами на рівні медіанного центробанку і центробанку із значним володінням їх обсягами.

Ключові слова: валютні резерви, зовнішні активи центробанків, активне портфельне управління, глобальні макрофінансові умови, глобальна нестабільність, резервні валюти.

V. V. KOZIUK,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Chair of Economic Theory,
Ternopil' National Economic University*

PRECONDITIONS AND GLOBAL MACROFINANCIAL EFFECTS OF THE ACTIVE PORTFOLIO MANAGEMENT OF CURRENCY RESERVES

The tendency to an increase in the reserve holding concentration and to a shift of the distribution curve to the side of higher volumes of holding them is revealed. It is proved that the distance between the optimum and median reserves influences the character of their management and has the corresponding macrofinancial effects. The differences in the effects on the global macrofinancial processes of active management of reserves on the levels of a median central bank and a central bank with significant holding of their volumes are clarified.

Keywords: currency reserves, external assets of central banks, active portfolio management, global macrofinancial conditions, global instability, reserve currencies.

Усталені темпи нагромадження глобальних валютних резервів продовжують фокусувати на собі занепокоєння з приводу перспектив стабільності глобальних макрофінансів. Будучи втіленням національно-центричного бачення найпростіших способів поєднання вигід від глобальної фінансової інтеграції з внутрішньою макрофінансовою стабільністю, експансія зовнішніх активів центробанків країн з ринками, що формуються, змінила фактичну модель функціонування міжнародної валютної системи. Якщо традиційно проблеми вразливості та інфляцій-

© Козіук Віктор Валерійович (Koziuk Viktor Valeriiovich), 2016; e-mail: victorkozyuk@rambler.ru.

ного зміщення останньої щільно прив'язувалися до дискреційних можливостей та односторонніх дій емітентів резервних валют, то сьогодні поширення таких можливостей та впливів на країни, що нагромаджують резерви, докорінно змінює матрицю ймовірних сценаріїв розвитку глобальних монетарних процесів. З одного боку, дискреційні можливості як для емітентів резервних валют, так і для нагромаджувачів резервів відкривають шлях до монетарної конфронтації, еквівалентної валютним війнам, при тому, що обмеження системного рівня (тобто вмонтовані в структуру глобального монетарного устрою регулятори та рестрикції односторонніх дій) вже тривалий час фактично є нівельованими, і світ тільки спостерігає за проявами нових можливостей у сфері національно-центричної політики ключових глобальних акторів. З іншого — з певного рівня нагромадження резервів їх обсяг перестає бути нейтральним щодо здатності “капіталізувати” вигоди від володіння значними офіційними зовнішніми активами у вигляді підтримки макрофінансової стабільності, глобальної конкурентоспроможності, імпліцитного страхування в системі зовнішніх суверенних і приватних запозичень тощо.

Ринкова структура пропозиції резервних валют (активів) стає природним бар'єром для відриву вигоди від володіння значними резервами від втрат, особливо в умовах зміщення мотивів такого володіння у бік сегментації. Поява фіскальних втрат, ризику невдалої диверсифікації, збереження вартості зовнішніх активів в умовах гнучких валютних курсів, надмірна ліквідність внутрішнього фінансового сектору — добре відомі супутники гонитви за резервами. Зміни в мотивах управління останніми у відповідь на нові ризики від володіння ними в значних обсягах, тим часом, породжують нові системні ефекти на рівні глобальної економіки. Слід чітко розрізняти активний менеджмент резервів окремих країн, які володіють ними в найбільш концентрованому вигляді, і ситуацію, коли активний портфельний підхід починає реалізовувати медіанний центробанк. При цьому трактування активного підходу змінилось. Якщо спочатку під ним розумілося прагнення підвищити дохідність у межах усталеного класу активів (високоякісні суверенні боргові зобов'язання), то нині активне управління передбачає збільшення допустимих класів активів, гнучку зміну структури розміщення в розрізі класів активів, хеджування кредитних, процентних, валютних ризиків тощо. У світлі сказаного постановка питання і теоретико-дедуктивний аналіз глобальних макрофінансових ефектів активного портфельного менеджменту валютних резервів є досить актуальними.

В економічній літературі проблема активного підходу до управління суверенними зовнішніми активами традиційно асоціювалася з поширенням і швидким розвитком індустрії фондів суверенного багатства. Функціонування останніх на засадах інвестиційного менеджменту стало похідною від виявлення чітких монетарних і структурних лімітів значного припливу капіталів, унаслідок чого “витіснення” частини абсорбованих зовнішніх надходжень за межі національної фінансової системи розглядалось як важливий крок з уповільнення внутрішньої інфляції, запобігання переоцінці реального ефективного курсу, уникнення надмірної ліквідності фінансового сектору тощо. Активні дебати щодо глобальних макрофінансових ефектів функціонування фондів суверенного багатства до глобальної фінансової кризи й одразу після неї ще не виявили потенціальної ймовірності того, що на подібну схему управління зовнішніми активами можуть перейти і центробанки [1; 2]. Проте передання окремими країнами, наприклад Сінгапуром та Китаєм, частини валютних резервів в активне управління спеціалізованим інвестиційним компаніям продемонструвало, що фонди суверенного багатства більше

інтегровані в глобальні монетарні процеси, а дохідність активів в управлінні може значно перевищувати дохідність традиційних резервних активів [3].

Розвиток досліджень проблеми соціальних втрат від володіння масштабними резервами як реакція на відповідний досвід азійських країн дав можливість побачити, що існують специфічні джерела вразливості, подолати які можна на рівні зміни моделі менеджменту резервів. Крім того, вони є нетотожними макрофінансовій вразливості країни, пов'язаній з уже нагромадженими резервами. Наприклад, розміщення резервів у традиційних резервних активах призводить до підвищення альтернативних втрат від володіння ними. Низька дохідність таких активів у сукупності з підвищенням ризику коливань валютних курсів спричиняє прямі фіскальні втрати. Чим масштабнішими є резерви, тим сильніше обмежено здатність країни рівноважно підвищувати валютний курс, оскільки за цим стоїть падіння вартості зовнішніх активів у національній валюті (від англ. conflict of virtues — так званий "конфлікт чеснот") [4; 5; 6]. Проте, якщо ризики дохідності та збереження вартості можуть бути компенсовані за рахунок удосконалення технік управління резервами, то вразливість країни, виражена у надмірній внутрішній ліквідності, експансії зовнішніх запозичень (стабільність валютного курсу, імпліцитне страхування завдяки резервам тощо) і тиску на реальний ефективний курс, не може бути знижена тільки змінами принципів менеджменту зовнішніх активів. Зміни потрібні в базових засадах монетарної політики та відповідній структурній адаптації країни до гнучкішого валютного курсу і нижчих темпів приросту резервів. Утім, хоча нагромадження резервів планувалось як самострахування та збереження глобальної конкурентоспроможності і було покликане зміцнити у такий спосіб фінансову стабільність, ризик коливання вартості зовнішньої позиції країн з ринками, що формуються, визнається чи не найбільшим [7], що, природно, ставить питання про те, як йому запобігати або принаймні знижувати.

У світлі того, що набір резервних валют (активів), які відповідають стандартним критеріям, залишається обмеженим (заходи неконвенційної монетарної політики збільшили пропозицію традиційних резервних валют і паралельно підштовхнули до пошуку альтернатив), а система попиту на резерви продовжує перебувати під впливом кількісних та якісних змін, дослідження проблеми управління резервами в нових глобальних макрофінансових координатах чітко сегментувалися. На одному боці можна позиціювати розвідки, які апелюють до глобальних ефектів нагромадження резервів, проблеми їх диверсифікації та розширення кількості резервних валют. Сюди можна віднести аналіз нестабільності управління концентрованими обсягами резервів, ризиків глобальної інфляції, ролі резервів у генеруванні глобальних фінансових дисбалансів тощо [8; 9]. Підвищення доступності валют і активів країн з ринками, що формуються, для складання глобально диверсифікованих портфелів розглядається під кутом зору трансформації структури системи резервних валют. Рух у напрямі ширшого представництва в спектрі резервних валют країн з середніми доходами допускає посилення переваг мультивалютності, однак не виключає зростання ризиків погіршення якості валютних резервів у глобальних масштабах [10; 11]. Більш концептуальний погляд на мультивалютність передбачає, що підвищення конкуренції на ринку резервних валют (активів) однозначно посилить глобальну курсову волатильність [12].

Щодо сторони попиту, то існуючі дослідження емпірично підтверджують тенденцію до підвищення рівня диверсифікації зовнішніх активів центробанків залежно від обсягу і посилення сегментації мотивів управління, але тільки у випадку, коли

зростання резервів не є ендегенним. Під ендегенністю розуміється збільшення резервів у відповідь на підвищення рівня відкритості потокам глобальних капіталів, реакцією на що виступає завбачливе нагромадження, яке потребує більш ліквідних активів у портфелі центробанку [13]. Обґрунтоване теоретичне пояснення цього явища вказує на те, що зростання обсягів резервів передбачає зміну їх домінантного призначення завдяки тому, що реалізація монетарних функцій не вимагає такого їх обсягу. Отже, чим значніше зростають резерви, тим сильніше сегментуються вимоги до них: ліквідність — для монетарних функцій; дохідність, збереження та зростання вартості — для функцій, пов'язаних з так званим “зовнішнім добробутом” (від англ. external wealth), тобто забезпеченням перманентної основи для зменшення втрат від володіння і зниження ризику коливання вартості зовнішніх активів [14]. Поділ резервів на портфель ліквідності та інвестиційний портфель сьогодні вже вважається звичною практикою щодо забезпечення ефективного володіння зовнішніми активами, обсяг яких перевищує теоретично оптимальний. Перший включати-ме звичні короткострокові суверенні боргові зобов'язання, депозити в банках, інструменти грошового ринку найвищого рейтингу, другий — складатиметься з активів, в управлінні якими домінують критерії дохідності, мінімізації ризиків коливання вартості тощо. При цьому посилюється тенденція до розширення допустимого класу активів у рамках інвестиційного портфеля. Це свідчить про те, що центробанки фактично вже є активними портфельними менеджерами * [17; 18; 19; 20; 21].

Водночас представлені позиції щодо аналізу зв'язків між обсягами резервів та змінами в управлінні ними здебільшого мають національно-центричний характер, тобто концентруються на вдосконаленні технік управління резервами в умовах зростаючих альтернативних втрат від володіння ними на рівні окремої країни. У літературі відсутні дослідження проблеми колективного зміщення в напрямі більш активного портфельного підходу внаслідок зміни характеру розподілу валютних резервів у світі, за винятком ідентифікації ефектів проциклічності активного управління резервами, коли під час фінансових стресів центробанки зменшують частку більш ризикових активів і відновлюють частку традиційних “безпечних” активів, тим самим посилюючи проблему глобальної ліквідності [22]. Таким чином, питання появи медіанного центробанку з настановою на активний портфельний менеджмент досі залишається відкритим. В умовах пошуку варіантів формування більш конкурентної моделі резервних валют (активів), що однозначно відкриває додаткові можливості для портфельного підходу, поява активного управління резервами на рівні медіанного центробанку означатиме виникнення ряду нових макрофінансових ефектів.

Отже, **мета статті** — розкрити на теоретико-дедуктивному рівні передумови та результати активного управління зовнішніми активами, під яким ми розуміємо більш складне поєднання мотивів досягнення рівнів дохідності, яка є вищою, ніж та, яку дозволяють отримати традиційні резервні активи, з мотивами забезпечення збереження та примноження вартості резервів, при управлінні якими домінують інвестиційні міркування, а не міркування ліквідності. У даному випадку

* Слід зазначити, що сьогодні моніторинг характеру управління зовнішніми активами з боку центральних банків перетворився на спеціалізований сервіс з управління ризиками. Незважаючи на тенденцію до підвищення відкритості у сфері активного управління резервами [17], що офіційно задекларував ряд центробанків (наприклад, Бразилії, Колумбії, Ботсвани, Сінгапуру, Колумбії, ПАР тощо), основним інструментом моніторингу активного управління резервами є пряме опитування менеджерів центробанків (Reserve Management Trends за відповідні роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.riskbooks.com). Пряме опитування щодо ідентифікації характеру управління резервами також практикують МВФ і Банк міжнародних розрахунків.

активне управління означатиме не стільки пошук вищої дохідності в межах одного класу активів, скільки розширення класу активів та пошук прийнятних співвідношень між ризиком і дохідністю в розрізі кожного з класів.

Останнім часом ряд країн перейшов на активне управління резервами, що зближує його з практикою фондів суверенного багатства. Так, Китай, Сінгапур і деякі багаті на ресурси країни передали частину резервів до спеціалізованих інвестиційних інститутів; Саудівська Аравія активно залучає приватних інвестиційних менеджерів для управління офіційними резервами. При цьому 81,3% з 64 опитаних центральних банків підтвердили, що поділяють зовнішні активи на портфель ліквідності та інвестиційний портфель. Щодо більш конкретних аспектів змін в управлінні резервами, то 56,3% центробанків допускають зміни у валютній структурі зовнішніх активів, причому для більшості це зміна ваг традиційних резервних валют, а для значної частини монетарних органів країн, що розвиваються, — зростання значення інших, нетрадиційних резервних валют. Показовим також є й те, що з 17 опитаних центробанків країн з низькими доходами 41,2% наголосили, що міркування дохідності є визначальними при розрахунку величини портфеля ліквідності та портфеля інвестицій, з 21 центробанку країн з середніми доходами — відповідно, 33,3%, а з 16 центробанків розвинутих країн — тільки 25%. Аналогічно, некласифікований клас активів як джерело підвищення дохідності зовнішніх активів вважають прийнятним 47,4% опитаних центробанків 19 країн з низькими доходами, 30,4% — 23 країн з середніми доходами і 22,7% — розвинутих країн. Підвищення дохідності завдяки вкладенням в акції та інвестиційні трасти, пов'язані з нерухомістю (так звані REIT), відзначають здебільшого менеджери центробанків розвинутих країн [19]. Розширення валютної структури резервів в активному управлінні, вкладення у фонди валютного ринку і делегування частини інвестиційних функцій зовнішнім менеджерам розглядаються як панівна тенденція у сфері управління резервами*.

Втім, незважаючи на припущення про те, що зростаючий обсяг резервів вимагає більш диверсифікованої структури для зниження втрат від володіння ними, в емпіричному плані виникає проблема ендогенності [13]. Іншими словами, у випадку, коли основним мотивом нагромадження резервів є прагнення до завбачливого самострахування, саме ліквідність повинна бути визначальним критерієм управління резервними активами й вибору відповідного їх класу, оскільки у такий спосіб забезпечується здатність країни знизити вразливість потоків капіталів до глобально-центричних шоків, тоді як зростання резервів, не пов'язане з підвищенням відкритості цим потокам, може передбачати більш диверсифіковану структуру. Покладене в основу логіки згаданого вище емпіричного дослідження припущення про ендогенність зв'язку між рівнем фінансової відкритості та питомою на резерви [13], а також їх структурою залишає відкритим питання про вплив інших мотивів нагромадження на вибір допустимого класу активів. Крім того, слід визнати той факт, що масштаби завбачливого нагромадження, адекватного базовому мотиву, виходять за межі, визначені на основі навіть найпесимістичніших припущень. Невипадково оптимальний обсяг резервів з поправкою на глобально-центричні реверси в потоках капіталу і на стан глобального фінансового середовища визнається таким, що коливається в достатньо широкому діапазоні значень, у більшості випадків — на рівні 8–22% ВВП [15]. При цьому сам діапазон оптимальності, виражений у процентах ВВП, а не в іншому показнику, покликаний

* Такі результати показало опитування 72 центробанків (HSBS Reserve Management Trends 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.riskbooks.com).

продемонструвати зміни в теоретичних уявленнях про критерії оптимальності резервів. Розрив зв'язку з проблемою ендегенності тут дуже вагомий, інакше будь-яке підвищення рівня фінансової відкритості країни автоматично зміщувало б угору критеріальне значення оптимальності резервів, що, за самою логікою необхідності врахування як завбачливого самострахування, так і чутливості до стану глобального середовища, є некоректним саме там, де країна віддаляється від початкових стадій нагромадження резервів і переходить на інші рівні володіння ними.

Аналогічно, проблема обмеженості емпіричного зведення питання додаткової диверсифікації виключно до частки резервів, що зросли екзогенно (тобто поза критеріями, які прив'язують цільове значення зовнішніх активів до індикаторів фінансової відкритості), так само простежується при переході до конкурентного нагромадження резервів та появи феномену “страху перед втратою резервів”. У першому випадку вихідний мотив завбачливого нагромадження може швидко мутувати в інший, коли розглядається група країн, задіяних у конкурентній грі. Зміщення у бік інших критеріїв розміщення резервів тут найбільш чітко описуватиметься переходом від ендегенного до екзогенного зростання зовнішніх активів. Але найголовнішим є те, що успіх у конкурентній грі визначається спроможністю мінімізувати втрати від володіння резервами [16]. Тому більш активне управління як джерело підвищення дохідності зовнішніх активів може також розглядатись і як інструмент пристосування до більш жорсткої конкурентної гри щодо нагромадження резервів. За таких умов фінансовий ризик для частини самих резервів компенсується виграшем від зниження макрофінансової вразливості країни, що зумовлюється агресивною конкурентною політикою країною-візаві. У другому – поведінка в стилі “уникнення ревальвації за будь-яких обставин та допущення девальвації за першої можливості” є радикальним вираженням того, як “страх” втратити резерви змінює критерії оптимальної структури володіння ними. Такий “страх” взаємодії з конкурентним нагромадженням і допускає збільшення обсягів резервів, які априорі не будуть використані для підтримки валютного курсу, навіть якщо спочатку саме для цього таке збільшення мало місце.

Іншим аспектом “виходу за межі проблеми ендегенності” є те, що на боці резервних валют можуть відбутися зрушення, які вимагатимуть індукованих змін у виборі такої моделі управління резервами, щоб урахувати ризики, пов'язані з якістю резервних активів. Програми кількісного пом'якшення, висхідна торгова траєкторія розвинутих країн, неявне фіскальне домінування, яке під впливом кризи похитнуло незалежність центробанків, провокують послаблення чіткості меж між політикою захисту збереження ліквідності й ринкової вартості резервів на основі їх диверсифікації та політикою більш активного управління ними. Подальше поглиблення розриву між внеском емітентів резервних валют у глобальний ВВП та часткою їх валют у структурі глобальних резервів тільки посилюватиме напруження при виборі резервних валют, які перебувають на різних стадіях життєвого циклу [14], що само собою допускає рух до більш активного портфельного підходу. Активізація ж спроб запустити прямі двосторонні розрахунки в національних валютах та свопові лінії між центробанками свідчить про намагання одночасно знизити тиск резервів на внутрішню ліквідність фінансового сектору та ухилитися від домінування долара в структурі резервних активів. Таке поєднання, якщо і не свідчить про більш активний портфельний підхід, все одно має кореспондувати із зростанням резервів. Тоді принаймні кумулятивне підвищення мультивалютної компоненти залишків на банківських рахунках справлятиме певний тиск на розширення “валютного кошика” резервів тих

центробанків, які просуватимуть прямі двосторонні розрахунки, зберігаючи при цьому прихильність до згладжування коливань валютного курсу. Так само посилення політики курсової гнучкості, знижуючи залежність від необхідної прив'язки валютної структури резервів до обраної валюти прив'язки (валюти інтервенцій), призводитиме до того, що пріоритет ліквідності резервних активів послаблюватиметься. Натомість, додатковий ризик коливання вартості зовнішніх активів потребуватиме хеджування; більш активний підхід до управління резервами може розглядатись як складова переходу до більш гнучкого курсового режиму.

Таким чином, на схильність до більш активного підходу можуть впливати складніші фактори, ніж виключно екзогенне зростання резервів, як це передбачають Р. Бек та С. Вебер [13]. На їх думку, належність до валютного блоку також є важливим фактором. Схильність до диверсифікації резервів демонструють країни в основному доларового блоку, а не блоку євро. Водночас перші володіють і більшими резервами. Об'єднання стадій нагромадження резервів з іншими детермінантами їх динаміки та структури дає повнішу теоретичну картину умов переходу до активного портфельного управління зовнішніми активами центробанків (табл. 1).

В емпіричному плані триваюча тенденція до зростання обсягів глобальних резервів супроводжується двома різноспрямованими процесами, які закладають свої структурні передумови для більш активного портфельного менеджменту зовнішніх активів, але при цьому справлятимуть відмітний вплив на його профіль з точки зору глобальних макрофінансових процесів: посилення концентрації володіння резервами (що спричиняє концентрацію активного портфельного підходу); зміни в розподілі володіння резервами як процентом ВВП (що створює передумови для появи медіанного центробанку, обсяг резервів якого визначатиме глобально значущі паттерни управління ними). Дані таблиці 2 демонструють, що рівень концентрації володіння резервами в країнах з ринками, що формуються, підвищився на фоні збільшення обсягу глобальних резервів майже втричі.

Основним макрофінансовим ризиком концентрації резервів є те, що глобальні ринки стають чутливими до політики окремих країн. Стратегічні рішення центробанків, які володіють найбільшими резервами, можуть відчутно вплинути на курсові співвідношення між резервними валютами і дохідністю в розрізі класів резервних активів. У разі високої концентрації резервів перехід до активнішого портфельного менеджменту також буде досить "концентрованим", тобто матиме відносно обмежений характер у розрізі центробанків у світі. Такі дії можуть бути передбачені раціональними глобальними гравцями. В умовах обмеженого набору традиційних резервних валют (долар, євро), значення яких залишається асиметричним, активний менеджмент у рамках концентрованого володіння резервами наражатиметься на ліміти зворотних зв'язків, коли надмірні вкладення в інструменти, деноміновані в одній із валют, значно змінюють відносну дохідність щодо інструментів, деномінованих в іншій валюті, а зміни валютного курсу впливають на конкурентоспроможність з подальшим формуванням очікувань щодо платоспроможності емітентів таких інструментів у довгостроковому періоді. Обмеження з боку ринку резервних валют (активів) генеруватимуть тиск щодо зміни конфігурації останнього в напрямі мультивалютності, а також прискорюватимуть перехід окремих центробанків з III стадії на IV стадію (див. табл. 1) у контексті пріоритетів управління зовнішніми активами. Програми кількісного пом'якшення ФРС та ЄЦБ відчутно не впливають на зміну таких обмежень. Останнім часом долар та євро стали доступнішими на глобальних ринках, проте це істотно не позначилося на конфігурації основних резервних валют.

Таблиця 1

Стадії нагромадження та зміни цілей управління валютними резервами *

Панівні мотиви нагромадження	Стадії			
	I	II	III	IV
	відкладання структурних реформ, згладжування шоків продуктивності, пристосування до потоків капіталів	відкладання структурних реформ, самострахування, монетарний меркантилізм	самострахування, монетарний меркантилізм, конкурентне нагромадження	конкурентне нагромадження
Роль ендегенності (зумовленість відкритістю, що автономно прогресує)	Незначна	Значна	Послаблюється	Незначна
Зміст стадії та управлінські мотиви	Країна нагромаджує валютні резерви, оскільки вони є невід'ємним елементом забезпечення елементарної макроекономічної стабільності, покриття критичного імпорту і гарантією обслуговування зовнішнього боргу	Із зростанням обсягів резервів і подальшою інтеграцією країни з глобальною економікою підвищується імовірність посилення вразливості до шоків на ринках капіталу, що штовхає до створення резервів з метою самострахування. Завбачливе нагромадження резервів передбачає, що країна могла б обійтись і нижчим обсягом зовнішніх активів центробанку, але додатково страхує себе від глобально-центричних шоків	Із зростанням обсягів резервів понад рівень, зумовлений мотивом завбачливого самострахування, вимоги до структурного складу зовнішніх активів змінюються. Крім традиційних вимог ліквідності зростає значення збереження вартості або пошуку прийнятної доходності	Подальше зростання резервів допускати неможливо використання їх частки для альтернативного інвестування, яке може мати ризикований характер, зумовлений стратегічними, а не ринковими міркуваннями
Фактори валютно-курсової політики	“Страх перед плаванням”, ключова роль курсу в забезпеченні макроекономічної стабільності, захист курсу резервами	Підвищення вразливості до криз “раптового зупинення”, вразливість до нагромадження зовнішніх боргів приватним сектором, “страх перед втратою резервів”	“Страх перед втратою резервів” поступово замінюється підвищенням ризику коливання вартості зовнішніх активів	Коливання вартості зовнішніх активів конфліктує з необхідністю проведення більш гнучкої курсової політики, яка б відповідала потребам рівноважного зростання та внутрішньої макроекономічної стабільності

Закінчення таблиці

Роль валюти прив'язки та валютного блоку	Структура резервів повинна відповідати потребам забезпечення інтервенцій. Ідентифікація з валютним блоком є вагомою. Домінування валюти прив'язки	Структура резервів повинна забезпечувати достатнє "плече ліквідності" в разі фінансового стресу. Ідентифікація з валютним блоком є важливою. Домінування валюти прив'язки вже не є вираженим	Структура резервів потребує диверсифікації. Ідентифікація з валютним блоком послаблюється. Диверсифікація на рівні валютної структури знижує роль валюти прив'язки	Структура резервів ускладнюється. Ідентифікація з валютним блоком визначається масштабами економіки. Складна портфельна стратегія виділяє валюті прив'язки окрему нішу
Ключова вимога до резервів	Ліквідність	Ліквідність	Ліквідність, збереження вартості, доходність	Формування неринкових портфельів залежно від поточних або стратегічних переваг
Орієнтація на клас активів	Готівка та високоліквідні міжнародні активи	Готівка, високоліквідні міжнародні активи, активи з потенціалом зростання ринкової вартості	Як на II стадії плюс активи, що генерують доходи та капітальні різниці	Нетрадиційні інструменти, ризикові інструменти (боргові папери кризових країн), неринкові активи, реальні активи
Політекономія прямих двосторонніх розрахунків та свопів	Згода на двосторонній підхід визначається обмеженими можливостями доступу до резервів та структурними обмеженнями контактів з офіційними кредиторами	Згода на двосторонній підхід може відповідати циклічним потребам зниження залежності від дефініції "роздування" резервів унаслідок припливу капіталів	Згода та просування двостороннього підходу є наслідком намагання обмежити тиск резервів на внутрішню ліквідність і знизити вразливість до коливань вартості зовнішніх активів	Просування двостороннього підходу є інструментом досягнення власної гегемонії у випадку великої економіки. У разі малої – як у попередньому випадку
Заінтересованість у мультивалютній системі резервних активів	Не існує конфлікту між цілями управління резервами та резервною валютою як природною монополією	Наявність основної резервної валюти та основної валюти диверсифікації є прийнятною	Зростає потреба у мультивалютній системі резервних активів	Мультивалютна система відповідає логіці активного портфельного менеджменту, але не стримує пошук більш повного та нестандартного ринку резервних активів. Просування власної валюти як резервної

* Складено автором.

Примітка. Припускається, що нагромадження резервів є середньостроковим пріоритетом. Зниження обсягів резервів у відповідь на ті чи інші шоки не спростовує факту перебування тієї чи іншої країни на різних стадіях. Наприклад, Україна, попри значну втрату резервів у 2013–2014 рр. та в I половині 2015 р., перебуває на I стадії. При цьому нарощування резервів – зобов'язання НБУ в рамках меморандуму з МВФ,

яке ще тривалий час буде логічним з міркувань відновлення макрофінансової стабільності безвідносно до роботи з Фондом. Водночас Китай у II половині 2015 р. почав втрачати резерви у відповідь на обвал фондового ринку, однак це не заважає його віднесенню до IV стадії. Зниження курсу юаня скоріше підкреслює факт того, що після стабілізації на фондовому ринку Китай повернеться до відновлення резервів.

Таблиця 2

Топ-15 країн за обсягом валютних резервів

(млрд. дол.)

Країни	Роки	
	2005	2013
Алжир.....	59,2	201,4
Бразилія.....	53,8	358,8
Китай.....	831,4	3880,4
Гонконг.....	124,3	311,2
Індія.....	137,8	298,1
Японія.....	846,9	1266,9
Південна Корея.....	210,6	345,7
Лівія.....	41,9	119,7
Малайзія.....	70,5	134,9
Мексика.....	74,1	180,2
Російська Федерація.....	182,3	509,7
Саудівська Аравія.....	157,4	737,8
Сінгапур.....	118,1	277,8
Таїланд.....	52,1	167,2
Туреччина.....	52,5	131,1
Світ у цілому.....	4234,5	12129,7
Коефіцієнт концентрації.....	0,71	0,74

* Складено автором за: World Development Indicators [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.worldbank.org і Global Financial Stability Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.imf.org (за відповідні роки).

Примітка. З переліку даних за 2013 р. виключено розвинуті країни, для яких обсяг резервів має відносне значення з огляду на політику гнучкого курсу. Відсутність у списку Швейцарії (обсяг резервів зріс з 57,6 млрд. дол. до 536,3 млрд. дол. за відповідні роки) пояснюється насамперед наслідками політики цієї країни щодо поглинання припливу капіталів у євро.

Незважаючи на посилення концентрації володіння зовнішніми активами (див. табл. 2), тенденції у сфері розподілу резервів щодо ВВП у розрізі країн демонструють дещо іншу картину. Рисунки 1 і 2 засвідчують, що відбувається зміщення в бік володіння більшим обсягом резервів з одночасним наближенням кривої апроксимації до вигляду функції Гауса (для побудови кривої розподілу використано програмний пакет STATISTICA).

У сукупності обидві тенденції означають, що високі темпи зростання резервів уможливають одночасне посилення концентрації та підвищення значення медіанного володіння резервами щодо ВВП. Як видно з рисунка 2, медіанне володіння (діапазон від 11% до 20% ВВП) упритул наближається до показника максимального значення оптимального обсягу резервів на рівні 22% ВВП (з діапазону оптимального володіння в межах 8–22% ВВП, визначених на основі різних методик оцінки [15]). Іншими словами, зміщення у бік володіння більшим обсягом резервів однозначно призводитиме до того, що величина зовнішніх активів медіанного центробанку перевищуватиме величину їх оптимальних значень, а зростаюча кількість країн з ще більшим обсягом резервів (праворуч від медіанного значення) вказуватиме на появу складної тенденції. Кількість центробанків з найбільшим обсягом резервів до ВВП, зростаючи, підштовхуватиме медіанний центробанк до додержання нових стандартів у сфері менеджменту резервів. Навіть якщо останній відставатиме в часі від “найбільш озброєних” резервами монетарних органів, зміщення в бік значніших обсягів володіння зовнішніми активами ство-

рює потужні стимули для того, що частка країн, які перебувають на III і IV стадіях нагромадження та управління резервами, може перевищити частку країн з I і II стадій.

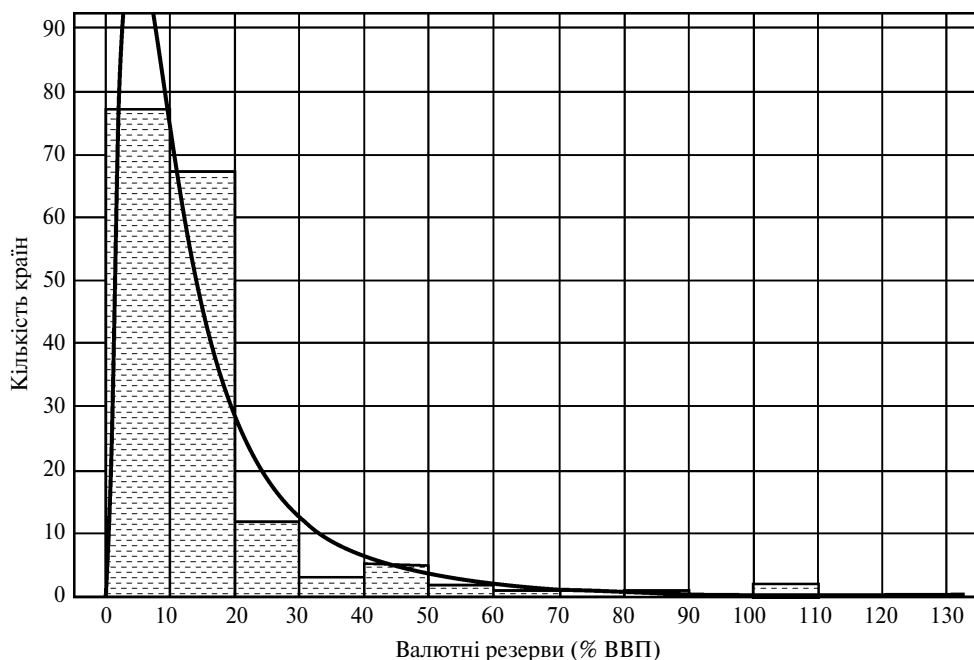

Рис. 1. Розподіл у 2002 р. показника “резерви до ВВП” у країнах з ринками, що формуються

Побудовано автором за: World Bank Global Development Indicators [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.worldbank.org.

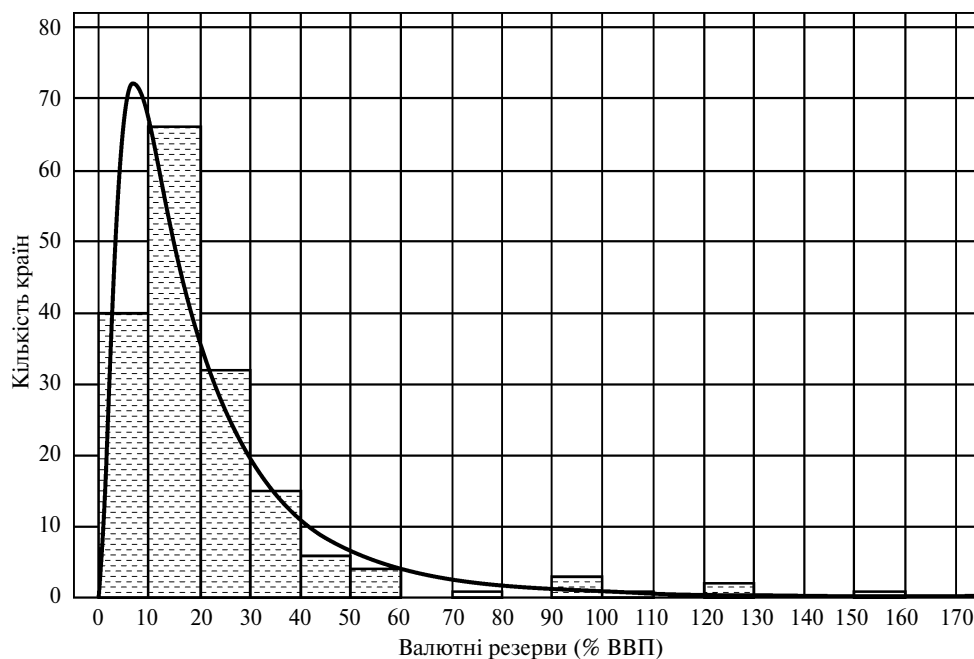

Рис. 2. Розподіл у 2013 р. показника “резерви до ВВП” у країнах з ринками, що формуються

Побудовано автором за: World Bank Global Development Indicators [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.worldbank.org.

Зміни в розподілі не виключають, що при збереженні тренду до нагромадження резервів рівень глобальної нестабільності може сягнути масштабів, за яких проблема ендогенності обмежуватиме стиль управління резервами центробанків, що перебувають на II і III стадіях. Це ситуація, коли збереження попереднього попиту на резерви призводитиме до генерування глобальних дисбалансів у масштабах, не сумісних з фінансовою стабільністю у світі. Конфлікт між національно-центричним раціональним вибором на користь ще більших резервів та глобально-центричною нестабільністю мав би відновлювати попит на ліквідні активи, тобто відповідати паттернам більш традиційного управління зовнішніми активами. Втім, не варто виключати ситуації, коли центробанки можуть бути сегментовані з точки зору прийняття ризику швидкого повернення до більш ліквідних активів. Характер монетарної політики при цьому відіграватиме не останню роль: орієнтація на гнучкіший курс допускати більш активний менеджмент. Можливості “кредитора останньої інстанції” з боку центробанку – емітента резервної валюти в глобальних масштабах також накладають свої обмеження, а кількість центробанків, які взагалі на це здатні, ще тривалий час консервуватиме поточну структуру ринку резервних активів.

Отже, проблема ендогенності рухається як від рівня фінансової глобалізації до попиту на резерви, так і від попиту на резерви до ризиків глобальної нестабільності, що генерує додатковий попит на резерви. Теоретично, це мало б означати наявність сильнішої схильності до підтримки ліквідних активів. Конкретне вираження співвідношення між “плаваючою” позицією рівня оптимальних резервів, визначених відповідно до проблеми ендогенності, та їх медіанним значенням відображатиме те, яка кількість центробанків потенціально може бути залучена до процесу активного управління портфелем зовнішніх активів (рис. 3). Природно, що чим чутливішими будуть оптимальні резерви (усереднені) до глобальної нестабільності, тим істотнішими будуть бар’єри переходу від стадії до стадії нагромадження та управління резервами. У свою чергу, чим більше медіанні резерви віддалятимуться від лінії оптимальних резервів вправо, тим вищою буде ймовірність переходу із стадії на стадію.

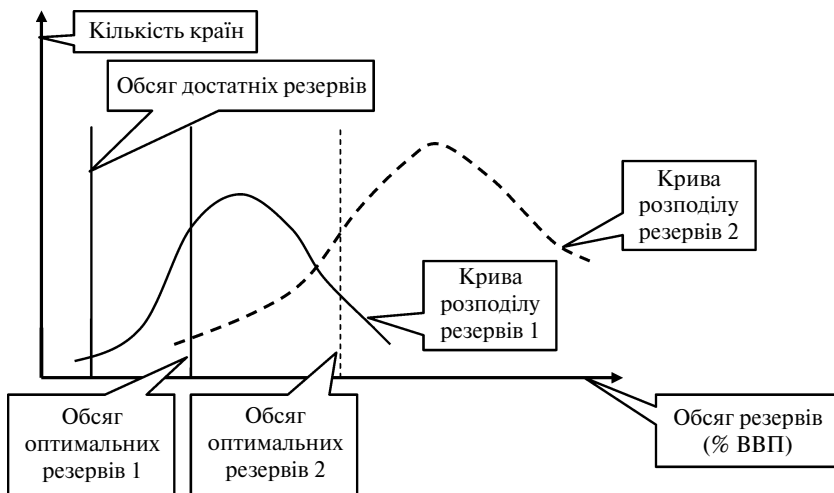

Рис. 3. Модель схильності до певного характеру управління валютними резервами залежно від співвідношення між оптимальними та медіанними резервами

Побудовано автором.

Інтерпретація моделі на рисунку 3 має такий характер. За певних макрофінансових умов, що формуються в глобальній економіці, розраховується обсяг достатніх резервів, який є нижчим від оптимальних. Відхилення вправо медіанного обсягу резервів (еквівалентного піку кривої розподілу 1) означає, що переважна більшість країн володіє обсягом резервів, вищих за оптимальні. У результаті, володіння резервами (права зона від лінії оптимальних резервів) допускати перехід до активного портфельного менеджменту. Чим далі вправо відхиляється фактичне володіння, тим імовірнішим буде перебування країни на II, III і IV стадіях нагромадження та управління резервами. Припустимо, що через поглиблення фінансових дисбалансів відбувається ендегенне підвищення попиту на резерви у відповідь на посилення системних ризиків у глобальній економіці. Глобально-центричне погіршення макрофінансових умов передбачатиме підвищення рівня оптимальних резервів (зміщення до лінії оптимальних резервів 2). Відсутність змін у розподілі резервів (крива розподілу 1) призводить до того, що медіанні резерви стають нижчими за оптимальні. Для більшості країн це означає, що обсяг їхніх резервів може оцінюватись як недостатній. Також активніший менеджмент вважатиметься ризикованим, оскільки не відповідатиме відновленню схильності до підтримки більшості ліквідних резервних активів. У свою чергу, підвищуватиметься попит на резерви. У разі нарощування зовнішніх активів як глобально-центричної тенденції медіанне володіння ними зміщуватиметься вправо разом з кривою розподілу. Більша відстань між оптимальними резервами 2 і піком кривої розподілу 2 означатиме, що країни мають можливості (сприятливі умови глобальної ліквідності та відповідну політику нагромадження) для випереджального нагромадження резервів, яке відкриває шлях до більш активного портфельного підходу.

Загальні висновки з моделі, поданої на рисунку 3, є такими. Характер кривої розподілу є важливим, оскільки її конфігурація відображає потенціальну кількість центробанків — активних менеджерів резервів і центробанків, які стикаються з проблемою їх нагромадження; конфігурація також визначається ступенем концентрації володіння резервами; співвідношення точок оптимальних і медіанних резервів визначає глобально-центричні ефекти алокації зовнішніх активів (знаходження лінії медіанних резервів ліворуч від оптимальних або на їх рівні говорить про схильність до підтримки ліквідних резервних активів, а праворуч — про схильність до диверсифікації та в подальшому до активнішого портфельного управління); чим далі вправо відхиляється точка медіанних резервів від лінії оптимальних, тим інтенсивніше створюватимуться передумови для активного портфельного менеджменту і тим сильніше він впливатиме на трансформацію структури ринку резервних активів; зміни в глобальних макрофінансових умовах, роблячи точку оптимальних резервів нестійкою, не виключають релевантного впливу на зміни в попиті й алокації резервів, а реалокатія зовнішніх активів у відповідь є високоімовірною; I стадія нагромадження та управління резервами є еквівалентною точці достатніх резервів, тобто знаходиться ліворуч від неї, II стадія — між точками достатніх та оптимальних резервів, III стадія — між оптимальними та праворуч від медіанних резервів, IV стадія — відносно крайня права частина кривої розподілу (це означає, що у випадку зміщення точки оптимальних резервів найбільш відчутні зміни в політиці реалокатії резервів стосувалися центробанків, які перебувають на II і III стадіях); у випадку знаходження піка кривої розподілу праворуч від лінії оптимальних ре-

зervів при зміщеннях останньої характер реалокатії зовнішніх активів визначатиметься медіанним центробанком, що може не збігатися з активними преференціями центробанків, які перебувають на IV стадії.

Поєднавши рисунок 3 з рисунками 1 і 2, побачимо, що нині медіанний центробанк перебуває ближче до II стадії, тоді як ті, що розташовані праворуч, далеко не завжди відповідають критеріям концентрованого володіння, навіть якщо і схильні до активнішого менеджменту з огляду на обсяги резервів щодо ВВП. Зміни в характері розподілу відносного нагромадження резервів означають формування істотних передумов для активного портфельного менеджменту, і при збереженні тенденції до нагромадження медіанний центробанк активніше встановлюватиме профіль політики у сфері управління зовнішніми активами.

У глобальній перспективі посилення активного портфельного підходу щодо управління резервами породжуватиме цілий набір негативних і позитивних ефектів, підсумковий баланс результатуючих яких дуже важко визначити наперед.

1. Наближення центробанків до приватних (чи суверенних) портфельних інвесторів загострює проблему поточної курсової волатильності та волатильності потоків капіталів унаслідок розширення кількості гравців, вражених мінливими преференціями щодо алокації активів (феномен, відомий як “портфель на один день” — від англ. one day preferred portfolio). Збереження вартості та підвищення дохідності зовнішніх активів у мультивалютному світі з асиметрично гнучкими курсами та індивідуальною вразливістю країн до шоків вимагатимуть перманентного пошуку оптимальної композиції резервів з точки зору валютної структури та поєднання класів активів.

2. Необхідні для активнішого менеджменту резервів зміни у валютному вираженні резервних активів посилюватимуть тенденцію до мультивалютності, яка означає збільшення попиту на інструменти внутрішнього ринку. Інтернаціоналізація валют та інструментів країн, національні гроші яких не відповідають стандартним критеріям резервних валют, означатиме, що диверсифікація резервів одних супроводжуватиметься збільшенням припливу капіталів та резервів в інших. Це не гарантує, що зростання резервів у цілому посилить фінансову стабільність, оскільки загостриться конфлікт між потоками капіталів, поточним рахунком і впливом внутрішньої ліквідності на схильність до формування “бульбашок” на ринках активів.

3. Диверсифікація резервів завдяки виходу на внутрішні ринки країн, валюти яких не відповідають традиційним критеріям резервних, може посилити конкуренцію між чинними резервними валютами, покращуючи автоматизм коригування глобальної грошової пропозиції. Проте розширення представництва таких валют у глобальних резервних активах не супроводжуватиметься зростанням кількості центробанків з можливостями “кредитора останньої інстанції” в глобальних масштабах. Більше того, такі країни самі потерпатимуть від посилення конфлікту між припливом капіталів та конкурентоспроможністю, що призводитиме до погіршення якості глобальних резервів. Зниження ліквідності останніх при збереженні кумулятивного попиту на них перетворить будь-які оптимальні значення на відносні в плані функціональності, що загрожуватиме подальшим розкручуванням спіралі гонитви за резервами.

4. Розширення ринку резервних активів і пошук нестандартних портфелів означатимуть також і розширення класів активів, дохідність яких залежатиме від

глобальних макрофінансових умов, виражених у рішеннях щодо управління резервами. Загальна волатильність підвищиться, посилюючи кореляцію поведінки в розрізі класів активів, унаслідок чого формування стабільного портфеля ставатиме дедалі складнішим завданням.

5. Між тенденцією до мультивалютності системи резервних активів і посиленням автоматизму коригування глобальної грошової пропозиції внаслідок диверсифікації володіння резервами в традиційних валютах не завжди існуватиме прямий зв'язок, через що поглиблення розриву між глобальною інфляцією цін та вартістю активів визначатиметься саме тим, яка частка глобальних портфелів перебуватиме під активним управлінням центробанків.

6. Активне управління медіанного центробанку і центробанку з концентрованим володінням резервів може істотно відрізнитись, оскільки кожен з них стикатиметься із зовсім різними наборами обмежень. Схильність до стратегічного управління активами першого буде значно менш вираженою, ніж другого. Те саме стосується проблеми інтернаціоналізації власної валюти. Активне управління резервами, яке спирається на масштаб країни, від певного моменту послаблює межу між ним і діями з інтернаціоналізації власної валюти, внаслідок чого розширення попиту на власну валюту за кордоном для зниження валютних ризиків коливання вартості зовнішніх активів може набувати політично вмотивованого характеру. Конкретизуємо прояв різниці між ефектами медіанного і концентрованого активного управління резервами (табл. 3).

Таблиця 3

Ефекти медіанного та концентрованого активного управління валютними резервами *

Зони прояву ефектів	Медіанний центробанк	Концентроване володіння
Волатильність потоків капіталів та валютних курсів	При переході на активне управління резервами підвищення волатильності курсів та потоків капіталів набуватиме перманентного характеру	Вплив на волатильність потоків капіталів і валютних курсів матиме імпульсний характер, що пов'язано з рішеннями щодо реалокатії портфеля
Наслідки диверсифікації резервів	Диверсифікація напряму впливатиме на волатильність, але в основному на її фонове значення	Диверсифікація може змінювати рівноважну траєкторію валютних курсів чи дохідностей класів активів
Вплив на відносні дохідності в розрізі класу активів та фінансових інструментів	Зміни у відносних дохідностях відбуватимуться в межах переходу на активне управління чи при поверненні до "надійних гаваней", після чого вписуватимуться в загальну волатильність ринків	Відносні дохідності можуть зазнавати істотних перекурен
Ставлення до ризику	Визначається стадією нагромадження та управління. Схильність до ризику є дозованою	Схильність до ризику підвищується при переході з III на IV стадію. Посилення сегментації відповідно до курсової політики, ступеня активності та масштабу країни
Вразливість до ендогенного підвищення оптимальних резервів	Є високою і визначається ступенем синхронізації поведінки оптимальних і медіанних резервів	Є низькою і на IV стадії ще зменшується
Тиск у бік мультивалютності резервних активів	Значний, але обмежений усвідомленням ризиків нееластичної реалокатії портфеля при виникненні потреб у підвищенні частки ліквідних резервних активів	Значний, але пов'язаний з шириною диверсифікації для збереження вартості та підвищення дохідності

Закінчення таблиці

Пошук повного ринку резервних активів і схильність до нестандартних портфелів	Не домінують і визначаються виключно ставленням до ризику	Є характерними і пов'язані як з ринковими, так і з політичними обмеженнями існуючого ринку резервних активів
Вразливість ринку резервних валют	Навіть при пошуку більш мультивалютної репрезентації резервних активів ринок резервних валют може підпадати під поступові зміни, керовані ринковими драйверами. Підвищення конкуренції між резервними валютами є позитивним з точки зору “ефекту дисципліни”	Може бути істотною, особливо в умовах масштабної реалокатії резервів чи виходу за межі існуючих резервних валют
Глобальні шоки та проблема якості (ліквідності) резервів	Чутливість до погіршення якості резервів визначається глибиною шоку. У випадку національно-центричних шоків може бути низькою, у випадку глобально-центричних – значною	Чутливість до погіршення якості резервів є сегментованою залежно від того, який ринок є епіцентром шоку. Шоки ринку активів важко компенсувати навіть за значних резервів
Роль політичних факторів та стратегічної поведінки	Є незначною. Процес управління спирається на ринкові драйвери	Може бути вкрай значною. Стратегічна поведінка є особливо ймовірною при інвестуванні в сировину, родовища та в разі реальних інвестицій у чутливі до національного суверенітету сектори

* Складено автором.

Виникнення потенційно негативних глобальних макрофінансових ефектів активного управління резервами вимагає формування порядку денного у сфері глобального регулювання з поправкою на відповідні ризики. Політика зниження залежності від значних резервів має супроводжуватися поєднанням курсової гнучкості з інструментами макропруденційного характеру, які дозволяють нейтралізувати негативні наслідки значного припливу капіталів. Міжнародна координація активності центробанків, які здатні бути “кредиторами останньої інстанції” і є активними портфельними менеджерами, також покращить ситуацію у сфері коливань ліквідності та проциклічних ефектів реверсів вкладень в активи з різним ступенем ризику. Формування глобальної системи валютних союзів, між якими можна очікувати плавання курсу з одноразовим зменшенням попиту на резерви з міркувань внутрішньої фінансової стійкості, дозволить посилити глобальну стабільність завдяки зниженню системної складності у сфері глобальних фінансів. Таким чином, поєднання колективного зниження попиту на резерви і посилення координації в процесах управління ними дозволить відчутно підвищити глобальну макрофінансову стабільність.

Падіння рівня валютних резервів в Україні однозначно вказує на те, що НБУ перебуває на I стадії нагромадження та управління резервами. Це означає, що для нього залишається актуальним традиційний підхід до побудови політики у сфері зовнішніх активів. Більше того, обвал російського рубля та перегрів фінансового сектору в Китаї продемонстрували, що політично вмотивоване збільшення частки резервів НБУ в нетрадиційних резервних валютах однозначно погіршило б їх якість та функціональність. Також це означає, що збільшення резервів у валютах

країн, відносно благополуччя яких спирається на вже нагромаджені резерви, є ризикованим, оскільки структурні зміни в глобальній економіці можуть швидко похитнути їх макрофінансову стабільність, погіршити якість глобальних резервів та відкрити шлях до відносності їх обсягів, які є більшими навіть за конвенційно оптимальні.

Висновки

У певний момент нагромадження резервів їх розміри перестають бути нейтральними для їх структури. Мотиви нагромадження резервів мають значення щодо вибору оптимального співвідношення між їх ліквідністю та зниженням ризиків коливання їх ринкової вартості. Проте ендогенність збільшення резервів є недостатнім поясненням преференцій щодо підтримання їх більш консервативної структури. Стадії нагромадження та управління, ризики резервних валют (активів), посилення мультивалютності можуть спонукати до виходу за межі традиційної переваги ліквідності резервних активів. У глобальній економіці формуються дві дещо протилежні тенденції: повільно прогресуюча концентрація володіння резервами на фоні зміни характеру розподілу показника резервів до ВВП. В останньому випадку спостерігається зміщення у бік більшого володіння резервами медіанним центробанком. Передумовами активнішого управління резервами слід визнати: зміни в характері розподілу володіння резервами; підвищення ризику коливання ринкової вартості зовнішніх активів; обмеження чинних резервних валют; подальше конкурентне нагромадження резервів та ухилення від ревальвації. Формально ступінь синхронності в поведінці значень оптимальних і медіанних резервів визначає імовірність або більш активного портфельного підходу, або реалокатії зовнішніх активів у напрямі підвищення їх ліквідності. Макрофінансовими ефектами переходу до більш активного управління можна вважати: підвищення фоновієї волатильності валютних курсів та потоків капіталів; ризики змін у структурі відносних доходностей за класами активів; посилення конкуренції між резервними валютами (активами) і пошук повного ринку резервних активів; сегментацію ставлення до ризику зниження ліквідності валютних резервів; тощо. Перехід до більш активного управління резервами медіанного центробанку та центробанків з концентрованим володінням ними має різні макрофінансові та політико-економічні профілі. Збільшення у зовнішніх активах центробанків з незначними резервами частки валют країн, відносно благополуччя яких спирається на вже нагромаджені резерви і валюти яких не відповідають традиційним критеріям резервних, не буде виправданим, і нещодавній досвід України у цьому питанні підтверджує це.

Список використаної літератури

1. *Truman E.* Sovereign Wealth Funds: The Need for Greater Transparency and Accountability // Institute for International Economics Policy Brief. — 2007. — PB07-6. — P. 1–8.
2. *Johnson S.* The Rise of Sovereign Wealth Funds // IMF Finance and Development. — 2007. — Vol. 44. — № 3. — P. 1–5.
3. *Cohen B.* The Yuan Tomorrow? Evaluating China's Currency Internationalization Strategy // University of California Department of Political Science Working Paper. — 2012. — June. — P. 1–11.
4. *Rodrik D.* The Social Cost of Foreign Exchange Reserves // NBER Working Paper. — 2006. — № 11952. — P. 1–26.

5. *McKinnon R.* The World Dollar Standard and Globalization: New Rules of the Game? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.stanford.edu.
6. *Jeanne O.* The Dollar and Its Discontents // Institute for International Economics Working Paper. – 2012. – WP 12-10. – P. 1–25.
7. *Prasad E.* Role Reversal in Global Finance // NBER Working Paper. – 2011. – № 17497. – P. 1–53.
8. Reserve Accumulation and International Monetary Stability. – IMF. – 2010. – P. 1–35.
9. Palais-Royal Initiative. Reform of the International Monetary System: A Cooperative Approach for the Twenty First Century. – Paris, 2011. – 23 p.
10. Internationalization of Emerging Market Currencies: A Balance between Risks and Rewards // IMF Staff Discussion Note. – 2011. – SDN/11/17. – P. 1–25.
11. Financial Deepening and International Monetary Stability // IMF Staff Discussion Note. – 2011. – SDN/11/16. – P. 1–21.
12. *Farhi E., Gourinchas P.-O., Rey H.* Reforming the International Monetary System. – London : CEPR, 2011. – 78 p.
13. *Beck R., Weber S.* Should Larger reserve Holding Be More Diversified? // ECB Working Paper. – 2010. – № 1193. – P. 1–48.
14. *Козюк В.В.* ЖИТТЄВИЙ ЦИКЛ резервної валюти // Вісник НБУ. – 2013. – № 7. – С. 44–52.
15. *Dorrucci E., McKay J.* The International Monetary System After the Financial Crisis // ECB Occasional Paper. – 2011. – № 123. – P. 1–62.
16. *Aizenman J.* Large Hoarding of International Reserves and the Emerging Global Economic Architecture // NBER Working paper. – 2007. – № 13277. – P. 3–19.
17. *Borio C., Galati G., Heath A.* FX Reserve Management: Trends and Challenges // BIS Papers. – 2008. – № 40. – P. 1–30.
18. *Smith G.* Reassessing the Sovereign Investor Nexus // Central Banking. – 2014. – February. – P. 82–87.
19. *Morahan A., Mulder Ch.* Survey of Reserve Managers: Lessons from the Crisis // IMF Working Paper. – 2013. – WP/13/99. – P. 1–33.
20. *Wooldridge Ph.* The Changing Composition of Official Reserves // BIS Quarterly Review. – 2006. – September.
21. Managing Foreign Exchange Reserves in the Crisis and After // BIS Papers. – 2011. – № 58. – P. 1–256.
22. *Pihlman J., van der Hoorn H.* Procyclicality in Central Bank Reserve Management: Evidence from the Crisis // IMF Working Paper. – 2010. – WP/10/150. – P. 1–28.

References

1. Truman E. Sovereign wealth funds: the need for greater transparency and accountability. Institute for International Economics Policy Brief, 2007, PB07-6, pp. 1–8.
2. Johnson S. The rise of sovereign wealth funds. *IMF Finance and Development*, 2007, Vol. 44, No. 3, pp. 1–5.
3. Cohen B. The yuan tomorrow? Evaluating China's currency internationalization strategy. Univ. of California Department of Political Science Working Paper, June 2012, pp. 1–11.
4. Rodrik D. The social cost of foreign exchange reserves. NBER Working Paper, 2006, No. 11952, pp. 1–26.

5. McKinnon R. The world dollar standard and globalization: new rules of the game? Available at: www.stanford.edu.
6. Jeanne O. The dollar and its discontents. Institute for International Economics Working Paper, 2012, WP 12-10, pp. 1–25.
7. Prasad E. Role reversal in global finance. NBER Working Paper, 2011, No. 17497, pp. 1–53.
8. Reserve accumulation and international monetary stability. IMF, 2010, pp. 1–35.
9. Palais-Royal Initiative. Reform of the International Monetary System: A Cooperative Approach for the Twenty First Century. Paris, 2011.
10. Internationalization of emerging market currencies: a balance between risks and rewards. IMF Staff Discussion Note, 2011, SDN/11/17, pp. 1–25.
11. Financial deepening and international monetary stability. IMF Staff Discussion Note, 2011, SDN/11/16, pp. 1–21.
12. Farhi E., Gourinchas P.-O., Rey H. Reforming the International Monetary System. London, CEPR, 2011.
13. Beck R., Weber S. Should larger reserve holding be more diversified? ECB Working Paper, 2010, No. 1193, pp. 1–48.
14. Koziuk V.V. *Zhyttevyi tsykl rezervnoi valyuty* [Life cycle of reserve currency]. *Visn. NBU – Bull. of NBU*, 2013, No. 7, pp. 44–52 [in Ukrainian].
15. Dorrucchi E., McKay J. The international monetary system after the financial crisis. ECB Occasional Paper, 2011, No. 123, pp. 1–62.
16. Aizenman J. Large hoarding of international reserves and the emerging global economic architecture. NBER Working paper, 2007, No. 13277, pp. 3–19.
17. Borio C., Galati G., Heath A. FX reserve management: trends and challenges. BIS Papers, 2008, No. 40, pp. 1–30.
18. Smith G. Reassessing the sovereign investor nexus. Central Banking, February 2014, pp. 82–87.
19. Morahan A., Mulder Ch. Survey of reserve managers: lessons from the crisis. IMF Working Paper, 2013, WP/13/99, pp. 1–33.
20. Wooldridge Ph. The changing composition of official reserves. BIS Quarterly Review, September 2006.
21. Managing foreign exchange reserves in the crisis and after. BIS Papers, 2011, No. 58, pp. 1–256.
22. Pihlman J., van der Hoorn H. Procyclicality in Central Bank reserve management: Evidence from the crisis. IMF Working Paper, 2010, WP/10/150, pp. 1–28.

Стаття надійшла до редакції 20 липня 2015 р.

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

УДК 332.14:338.43:005.935.2

О.І. ПАВЛОВ,
професор, доктор економічних наук,
завкафедрою економіки промисловості
Одеської національної академії харчових технологій

РУРАЛЬНИЙ ДИСКУРС МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Визначено сутність рурального дискурсу. Розглянуто його економічний контекст на фоні міжгалузевих наукових підходів – фізіоекономічного та соціоекономічного. Проаналізовано процес становлення руралістики як міждисциплінарної наукової галузі. Окреслено дослідницьке поле, рівні дослідження та перспективи розвитку цієї галузі.

Ключові слова: економіка, концепт, міждисциплінарність, наукова галузь, наукові дослідження, руралістика, руральний дискурс, руральний розвиток, сільські території.

O. I. PAVLOV,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Chair of Industrial Economy,
Odesa National Academy of Food Technologies

THE RURAL DISCOURSE OF INTERDISCIPLINARY SCIENTIFIC STUDIES

The essence of a rural discourse is defined. Its economic context against the background of intersectoral scientific approaches such as physio-economic and socio-economic ones is considered. The process of formation of the ruralistics as an interdisciplinary scientific field is analyzed. The field of researches, levels of studies, and perspectives of the development of this trend are described.

Keywords: economy, concept, interdisciplinarity, scientific field, scientific studies, ruralistics, rural discourse, rural development, agrarian areas.

Темою нашого дослідження, а отже, **метою статті** передбачено аналіз наукових поглядів і підходів щодо визначення сутності руральності (від англійського “rural” – “сільський”), тобто “сільськості” як суспільного явища, виду життєдіяльності, аграрного способу виробництва матеріальних благ, сільського розвитку в цілому та відповідного життєвого проекту (життєустрою) зокрема. З огляду на наукові традиції, дослідницьке поле руральності, профіль і тематичну спрямованість журналу “Економіка України”, цілком доречним є визначення, насамперед, ролі економічної науки у дослідженні окресленої наукової проблеми.

Наукова актуальність і практична значущість теми дослідження мають двоїтий характер. Це пояснюється, по-перше, ключовою роллю аграрного сектору у забезпеченні конкурентоспроможності України на глобальному ринку, у розв’язанні проблем її національної та продовольчої безпеки, а також агропродоволь-

чого імпортозаміщення, а по-друге — новим баченням економіки як навчальної дисципліни у контексті відповідної Постанови Кабінету Міністрів України *. Цей документ має опосередковане відношення і до економіки як наукової галузі. Розглянемо лише один його аспект — позиціонування економіки (навчальної дисципліни) як соціальної та поведінкової науки, до яких належать також соціологія, політологія, психологія, міжнародні відносини та міжнародні економічні відносини.

Дискурс наведеного положення свідчить про нове старе значення економіки як науки. Старе — у політичному розумінні. Новизна ж полягає у певному дистанціюванні від галузевого підтексту, у зміщенні акцентів, з одного боку, на "теоретичність" економіки, а з іншого — на її прикладний характер. Як і політекономія, "нова економіка" наділяється статусом науки соціальної в широкому значенні та водночас науки поведінкової, що істотно розширює її дослідницьке поле й підвищує міждисциплінарну "вагу".

Оскільки це тема окремого дослідження, то сконцентруємо увагу на ролі економіки в суспільному відтворенні та в системі суспільних відносин. У першому випадку йдеться про складну природу відтворення як суспільного процесу виробництва, розподілу, обміну та споживання. За канонами класичної економічної теорії, перша фаза цього процесу підпадає під закони логіки, друга частково перебуває у контексті моральних принципів, а третя і четверта інтегровані в систему духовних цінностей, соціальних і політичних відносин. Другий економічний дискурс пов'язаний з володінням, розпорядженням і користуванням матеріальними та нематеріальними речами, які за своїм походженням не завжди є результатом процесу виробництва (маються на увазі земля, вода та інші природні ресурси), але залучені у процесі суспільного відтворення. У цьому зв'язку у сфері економічних відносин діють не тільки суто економічні, але й природні, морально-етичні, соціокультурні, політичні мотиви. Ця обставина по-новому висвітлює роль економічної науки у дослідженні руральності.

Руральний дискурс включає коло питань, які не обмежуються галуззю сільського господарства або міжгалузевим аграрним сектором. Йдеться про певний спосіб буття, природний і суспільний процеси, що відбуваються в межах сільської територіальної підсистеми суспільства (сільських територій) та проявляються у вигляді агроєкосистеми, економічного простору, соціального середовища й ментального образу. З огляду на це, предметне поле наукового дослідження руральності не обмежується економікою. Проте саме економічній науці, причому більшою мірою, ніж іншим, належить пріоритет у з'ясуванні сутності руральності.

Економічний контекст рурального дискурсу на фоні міжгалузевих наукових підходів

Руральний дискурс — це комунікативна взаємодія адресанта та адресата текстового повідомлення, яка концентрується навколо опорного концепту (рурального розвитку) і дискурсивного топіку (руральної теми), відображених у відповідних поняттях. За рахунок такої взаємодії формується певна концептосфера, скла-

* Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248149695>.

довими якої є мовні та когнітивні структури: дійсність (руральність) — концепт або думка (руралізм) і мова у формі тексту (сукупності руральних понять). Ця концептосфера перебуває у постійному русі, змінюючись у просторі та часі, що дістає відповідне відображення у науковому дискурсі. Інакше кажучи, відбуваються певні зміни у проблематиці рурального дослідження, в його категоріально-поняттєвому апараті та наукових підходах.

Економічній науці, і в першу чергу її аграрній підгалузі, належить центральне місце у дослідженні руральності, яке визначається її цільовими настановами, об'єктом, предметом і методологічним інструментарієм дослідницької практики.

Найбільш загальним терміном, який відображає руральний дискурс і якого безпосередньо стосується аграрна економічна наука, є “село”, тривалий час представлене у неподільній єдності. Насправді ж це слово містить декілька змістових одиниць: просторовий сегмент; природне середовище; поселенська структура; територія, призначена для забудови; соціальний осередок; адміністративно-територіальна одиниця; місце життєдіяльності; економічний простір, у межах якого відбувається господарська діяльність. Саме остання характеристика села і формує економічний контекст рурального дискурсу. Все інше, з точки зору професійної спрямованості та наукового інтересу економіста, — вторинне. Тому не випадково, що до 1970-х років у дослідницькій практиці економістів в оцінці сутнісних характеристик руральності переважали галузевий і розселенський підходи, які позиціювали руральність як розвиток сільського господарства та соціальної сфери села.

З часом межі пізнання цього природного та соціально-просторового феномену розширилися до концепту “сільський сектор” (Л. Шепотько) [1]. З введенням на початку 2000-х років до наукового обороту поняття “сільські території” у дослідницькому дискурсі утвердився територіальний підхід, відповідно до якого руральний розвиток розглядається як процесний прояв комплексного розвитку сільських територій (О. Бородіна, О. Онищенко, О. Павлов, І. Прокопа, П. Саблук, В. Юрчишин).

Проте в більшості економічних досліджень не дотримується диференціація сільських територій як системного об'єкта просторового розвитку та аграрного сектору з його серцевиною (сільським господарством) як базовою галуззю цих природних і соціально-просторових утворень. Але слід усвідомлювати, що сільське господарство (галузь економіки) і сільські території (соціалізований простір), хоча й належать до різних форм суспільного відтворення, все ж взаємодіють між собою як частина і ціле.

Неврахування цього положення, важливого в теоретичному і методологічному контекстах, веде до сприйняття людини виключно як ресурсу, як засобу реалізації економічних інтересів суб'єктів господарювання. Такий стан наукового дискурсу характеризується в економічній літературі [2, с. 129–130] як соціальна інтервенція економіки, а прояви цієї інтервенції за іншими напрямками суспільного життя — як економічний імперіалізм.

Позбавитися такої спадщини можна за рахунок розширення дослідницького поля на засадах міжгалузевого підходу. Саме цей шлях аналізу рурального дискурсу демонструє фізична економія (С. Подолинський, В. Вернадський, М. Руденко). У центрі фізичної економії перебуває ідея про виняткову роль у розвитку людства землеробства як єдиного виду діяльності, що забезпечує зростання багатства

і приріст матерії. Згідно з М. Руденком, життя на планеті продовжується завдяки енергії прогресу, сутність якої розглядається ним через поділ багатства на абсолютне і відносне. Абсолютне багатство утворюється за рахунок приросту органічної речовини у землеробстві, усі інші види багатства є відносними. Джерелом походження абсолютного багатства (абсолютної доданої вартості) слугує енергія живого, яка, у свою чергу, походить від Сонця через фотосинтез. Інакше кажучи, енергією прогресу є абсолютна додана вартість. Відносне багатство (відносна додана вартість) ґрунтується на розсіюванні сонячної енергії, яке відбувається в результаті зміни неживого. Основним фактором примноження абсолютного багатства виступає праця селянина на землі, що забезпечує рівновагу між абсолютним і відносним багатствами, від якої залежать стан біосфери, сільського господарства та економіки в цілому, а також соціальне становище широких верств населення [3, с. 295, 372]. Характеристиці фізичної економії як теорії та практики господарювання присвячено монографічне дослідження вітчизняних науковців [4], де розкриваються природничі засади економічного мислення.

Якщо фізична економія висвітлює природничі основи рурального дискурсу, то інша міжгалузева наукова дисципліна — соціоекономіка (А. Етціоні) — досліджує взаємозв'язок між різними сферами суспільного життя крізь призму соціальності та інтеграції економічних, соціальних, духовних і політичних процесів.

Суспільна значущість наукових положень соціоекономіки базується на її методологічних принципах:

- справедливості соціального устрою, згідно з яким суспільні трансформації мають здійснюватись еволюційно, без соціального насильства, із забезпеченням рівного доступу до всіх видів ресурсів з метою відтворення й розвитку людини;

- суспільного значення економічного розвитку, який не є самоціллю, а покликаний сприяти покращенню життя людини;

- гуманізму, спрямованого на реалізацію потреб людини розумної, економічної та соціологічної, що вимагає зміщення акцентів з виробництва для обміну на "виробництво" самої людини;

- взаємозв'язку економіки й соціуму, що означає підпорядкування цілей економічного розвитку суспільно значущим інтересам і потребам;

- соціального характеру економічної дії, яка визначається ціннісними орієнтирами людей.

Руральний аспект переорієнтації та соціоекономічної модернізації аграрного сектору України набув концептуального обґрунтування у перших у нашій країні наукових публікаціях з соціоекономіки [5; 6]. Їх автори доводять, що соціоекономіка приділяє першочергову увагу моральному контексту економічної діяльності, метою якої має бути отримання прибутку шляхом задоволення суспільних потреб без завдання шкоди споживачеві. Інший бік моральності — це створення належних соціально-економічних умов товаровиробникам, які зайняті в індивідуальному секторі та забезпечують продовольчу безпеку країни.

З огляду на викладене, можна зробити висновок про зростаючу роль економічної науки у дослідженнях рурального розвитку на засадах міжгалузевості.

Руралістика як міждисциплінарна наукова галузь та її дослідницьке поле

Розвиток економічних досліджень на засадах міжгалузевості сприяв розширенню рурального дискурсивного поля за рахунок виявлення тематичного різно-

маніття його текстів із залученням до їх осмислення методів суміжних наукових дисциплін.

Це, у свою чергу, спонукало до пошуку стикових наукових напрямів, який завершився формуванням соціальної географії сільського господарства, покликаної, на переконання Т. Нефьодової [7], репрезентувати сільську місцевість у її географічній цілісності та різноманітті. Проте, на нашу думку, такий підхід обмежує коло руральної проблематики галуззю сільського господарства.

Незважаючи на залучення до аналізу рурального дискурсу географії, теоретичні засади руральності залишалися нерозробленими. Тому постало питання імплементації в руральний дискурс фундаментальних наукових положень про роль, місце, часові та просторові межі руральності в цивілізаційному розвитку людства. З цього приводу існують різні точки зору.

Так, у футурологічних концепціях руральності відведено місце на узбіччі історичного розвитку — як першій, аграрній хвилі (Е. Тоффлер) або доіндустріальному періоду (Д. Белл) цивілізації. Тому селянству як нещасному брату примітивних суспільств, яких цивілізації не встигли поглинути, не залишається нічого, крім матеріального забезпечення привілейованої меншості (А. Дж. Тойнбі). Представники марксистської течії ще наприкінці ХІХ ст. відводили селу після настання епохи гуманізму роль резервного фонду для відродження життєвої сили нації (К. Маркс). Дещо мало вірогідну, як для свого часу, ідею про майбутнє сільського господарства висловив і В. Вернадський. Пов'язуючи майбутнє людини ноосферної зі зміною форми харчування і джерел енергії, він передбачав організацію життя за прикладом зелених рослин, без посередників з утилізації сонячної енергії, завдяки чому людина перетвориться з істоти гетеротрофної на істоту соціально автотрофну [8, с. 352–353].

Іншою дискурсивною риторикою відрізняються наукові погляди О. Шпенглера, Ф. Броделя і П. Сорокіна. Так, О. Шпенглер визначив селянина як вічну людину, що передувала культурі, вперше штучно змінивши ландшафт через заняття землеробством і тим самим пустивши коріння у ґрунт. Продовжуючи свій рід із покоління в покоління завдяки зв'язку із землею, селянин підтримує цей зв'язок з ландшафтом через землеробську працю та виконання дітородної функції [9, с. 90, 91, 100, 102]. Ф. Бродель, підкреслюючи постійне оновлення поділу праці між селом і містом, відводив останньому роль електричного трансформатора, який підвищує напругу, прискорює обмін і надає навколишньому природному середовищу свої послуги. В цьому розумінні місто існує як місто тільки у протиставленні селу. Але без відповіді залишилося запитання про доречність розвитку сіл, які перебувають на великій відстані від міст [10, с. 413, 414, 418]. Проте Ф. Бродель запропонував креативну ідею про сільсько-міський континуум як про конвергенцію міста й села, яку відстоював і П. Сорокін.

Встановлені в ході проведеного дискурсивного аналізу галузева й тематична розгалуженість і різноспрямованість наукових поглядів на зміст руральності є віддзеркаленням прояву двох зустрічних когнітивних тенденцій — поглиблення спеціалізації наукових досліджень, з одного боку, та інтеграції міждисциплінарних наукових зв'язків — з іншого. Як результат, відбувається інтенсивний процес взаємозбагачення дослідницьких практик, долаються міждисциплінарні кордони, і тим самим створюються передумови для інтеграції дисциплін в єдину міждисциплінарну галузь. Необхідність у цьому зростає з огляду на об'єкт наукового до-

слідження — сільські території, що являють собою природні та соціально-просторові утворення, складні за своїми структурою та функціями.

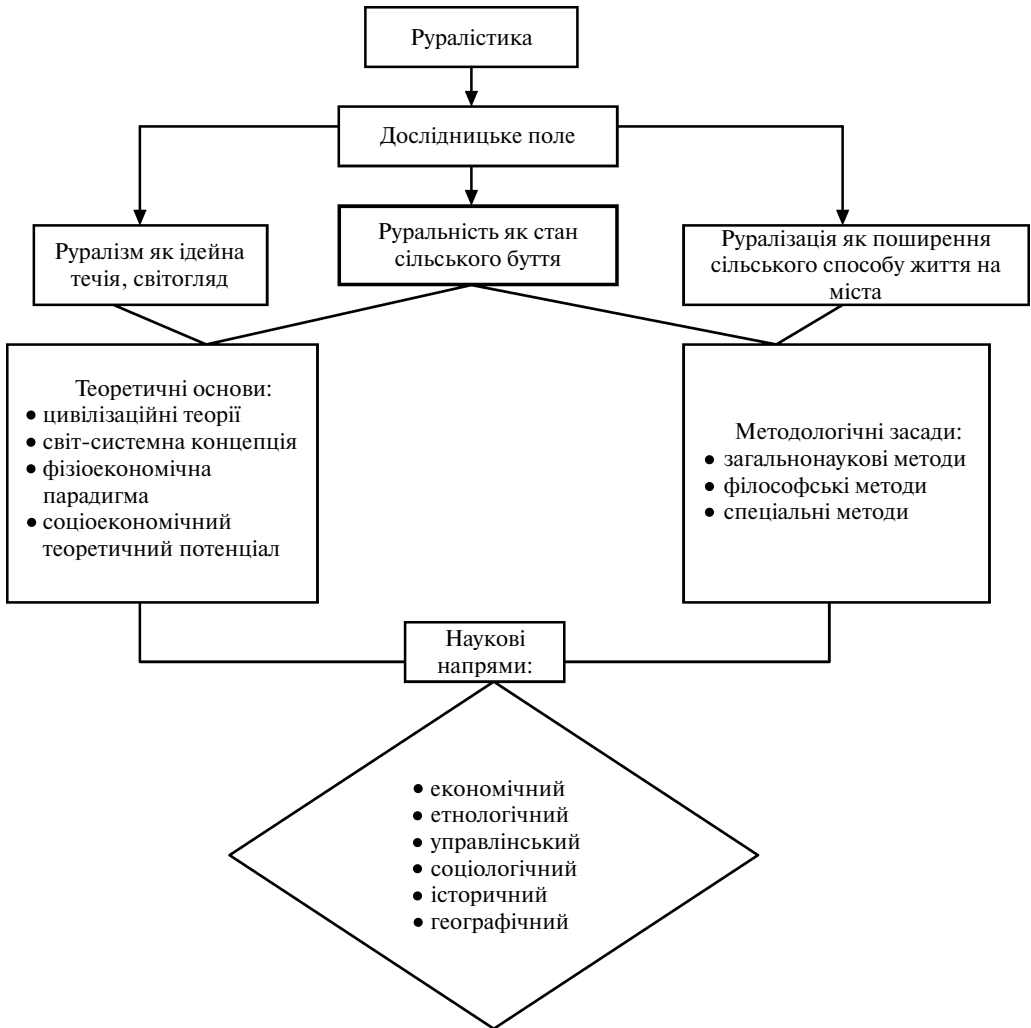
Цілком доречно розглядати як таку наукову галузь руралістику. Руралістика пов'язана з генезисом простору як універсальної наукової категорії. Введення до наукового обороту поняттєвого конструкта "просторовий розвиток" сприяло активізації наукового пошуку в напрямі інтеграції різних видів простору — географічного, природного, екологічного, соціального, культурного, економічного, політичного, ментального. Суміщення різних видів простору дало поштовх імплементації в географічну науку методів інших наук, і навпаки — використанню суміжними науками пізнавального інструментарію географії. За таких умов відбувся процес універсалізації категорії "простір". Поряд з географією та філософією, до просторової науки належить також історія, оскільки історичні події та явища розгортаються не тільки у часі, але й у просторі.

Історія має предметний "стик" з такими науковими дисциплінами, як історична географія, аграрна історія, соціальна географія сільського господарства, регіоналістика, історичне ландшафтознавство, історична лінгвістика, соціологія села. Визначення власне змістового наповнення предметного поля історії сільського простору вимагає порівняльного аналізу категорій "час" і "простір". За часовим структуруванням уявлень про дійсність усе, що відбувається у просторі, в будь-якій із сфер суспільного життя чи галузей діяльності, має ознаки історичності. Але незаповнений простір не несе у собі ніяких сутнісних характеристик, крім параметричних і просторово-географічних координат. Простір становить інтерес для історика як місце життєдіяльності, що, у свою чергу, передбачає осмислення території проживання.

Недооцінка науковою громадськістю такого компонента рурального дискурсу, як населення, ставить підвищені вимоги до соціологічних досліджень. Масштаб вивчення соціології — сільська локальна громада, що перебуває в певному життєвому просторі, який поділяється на природне та штучне середовище, де і відбувається певна соціальна взаємодія. До актуальних концептів соціології слід віднести розселянювання (процес відчуження людини від заняття сільськогосподарською працею та від сільського способу життя) і руралізацію (переміщення стандартів і сільського способу життя за межі сільського простору та тяжіння міських жителів до сільських ландшафтів).

Руралістика як наукова галузь, яка перебуває на етапі становлення, ставить у центр своєї уваги, поряд з руральністю, руралізацію як процес поширення сільського способу життя на міську територіальну підсистему суспільства і руралізм як відповідний світогляд та ідейну течію (рис.).

Дослідницьке поле руралістики складається з декількох рівнів. До глобального рівня належать питання про основи природного, духовного, господарського буття сільського соціуму, місце і перспективи рурального розвитку в сучасному світі, роль аграрного виробництва у розв'язанні глобальних проблем сучасності. До національного рівня належить проблематика, що охоплює всю сукупність взаємозв'язків і взаємовідносин між сільською та міською територіальними підсистемами суспільства. Локальний рівень охоплює коло питань, які розкривають специфіку сільського буття в усіх його проявах на регіональному, районному та базовому рівнях сільських територій.

Характеристика руралістики як міждисциплінарної наукової галузі

Місією руралістики є аргументована відповідь на запитання про те, що саме необхідно зробити для того, щоб життя на сільських територіях приносило радість тим, хто там народжується.

Висновки

Проведене дослідження підтвердило наукову гіпотезу про підвищення пізнавальної ролі економічної науки, суміжних наукових дисциплін, фізичної економії та соціоекономіки у розширенні та поглибленні вивчення сутності, ідентифікаційних ознак, функцій і суспільного призначення сільських територій як природних і соціально-просторових утворень.

Розгляд рурального дискурсу на засадах міждисциплінарності з використанням загальнонаукових, філософських і таких спеціальних методів, як дискурс-аналіз і конвент-аналіз, заклав базу для системного уявлення про сільські території як про агроєкосистему, економічний простір, соціальне середовище і ментальний образ.

Разом з тим результати дослідження засвідчили певну обмеженість пізнавального потенціалу і наукового арсеналу галузевих наукових дисциплін у вивченні

таких складних за своєю структурою об'єктів, якими є сільські території. В результаті суміщення економічного, фізіоекономічного і соціоекономічного наукових підходів до вивчення сільських територій, а також взаємозбагачення їх дослідницьких практик відбувається становлення нової міждисциплінарної галузі, що інтегрує такі наукові дисципліни, як економіка, географія, соціологія, історія, менеджмент, етнологія та ін.

Концентрація уваги на опорному концепті та топіку наукового дискурсу — руральності — дала можливість визначити її теоретичні та методологічні засади, окреслити дослідницьке поле, рівні та наукові напрями цієї міждисциплінарної наукової галузі, в чому і полягає новизна проведеного дослідження.

Перспективи подальшого розвитку цієї мультидисциплінарної галузі значною мірою залежать від поглиблення світоглядних основ, теорії та методології дослідження сільськості як суспільного явища, від уточнення об'єкта і предмета руралізації та руралізму.

Список використаної літератури

1. Шепотько Л.О., Прокопа І.В., Гудзинський С.О. та ін. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. — У 2 т. — Потенціал сільського сектора. — Т. 1. — К. : Ін-т екон. НАН України, 2000. — 396 с.
2. Бородин Ф.М. Социоэкономика. Статья 1. Путь к господству над хозяйством // Общественные науки и современность. — 2006. — № 4. — С. 122–136.
3. Руденко М. Енергія прогресу. Нариси з фізичної економії. — Тернопіль : Джура, 2004. — 412 с.
4. Фізична економія у вимірах теорії і практики господарювання: моногр. ; [за ред. Ю.О. Лупенка, В.М. Жука, В.О. Шевчука та О.В. Ходаківської]. — К. : ННЦ "Ін-т аграр. економіки", 2013. — 502 с.
5. Геєць В., Юрчишин В., Бородіна О., Прокопа І. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) // Економіка України. — 2011. — № 12. — С. 4–14.
6. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. ; [О.М. Бородіна, В.М. Геєць, А.О. Гудоров та ін.] ; [за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи]. — К. : Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2012. — 56 с.
7. Нефедова Т. Социальная география сельского хозяйства [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.ru-90ru/content>.
8. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. — Львов, АРС, 2013. — 416 с.
9. Шпенглер О. Закат Европы. — В 2 т. ; [пер. с нем. И.И. Махонькова]. — М. : Айрис-пресс, 2003. — 624 с.
10. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV–XVIII ст. — У 2 т. ; [пер. з фр. Г. Філіпчук]. — Структура повсякденності: можливе і неможливе. — Т. 1. — К. : Основа, 1995. — 534 с.

References

1. Shepot'ko L.O., Prokopa I.V., Gudzyn'skyi S.O. et al. *Sil's'kyi Sektor Ukrainy na Rubezhi Tysyacholit', u 2 t.; Potentsial Sil's'kogo Sektora, T. 1* [Ukraine's Agrarian Sector on the Boundary of Millennia, in 2 vols.; Potential of the Agrarian Sector, vol. 1]. Kyiv, Inst. of Economy of the NAS of Ukraine, 2000 [in Ukrainian].

2. Borodkin F.M. *Sotsioekonomika. Stat'ya 1. Put' k gospodstvu nad khozyaistvom* [Socioeconomy. Article 1. A way to the domination over the economy]. *Obshch. Nauki i Sovremen. – Social Sci. and Contemp.*, 2006, No. 4, pp. 122–136 [in Russian].

3. Rudenko M. *Energiya Progresu. Narysy z Fizychnoi Ekonomii* [Energy of Progress. Essays on Physical Economy]. Ternopil', Dzhura, 2004 [in Ukrainian].

4. *Fizychna Ekonomiya u Vymirakh Teorii i Praktyky Gospodaryuvannya, za red. Yu.O. Lupenka, V.M. Zhuka, V.O. Shevchuka, O.V. Khodakivs'koi* [Physical Economy in Dimensions of the Theory and the Practice of Management], edited by Yu.O. Lupenko, V.M. Zhuk, V.O. Shevchuk, O.V. Khodakivs'ka. Kyiv, Inst. Agrar. Economy, 2013 [in Ukrainian].

5. Heets' V., Yurchyshyn V., Borodina O., Prokopa I. *Sotsioekonomichna modernizatsiya agrarnogo sektoru Ukrainy (kontseptual'ni polozhennya)* [Socio-economic modernization of the agrarian sector of Ukraine (conceptual positions)]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2011, No. 12, pp. 4–14 [in Ukrainian].

6. Borodina O.M., Heyets V.M., Gutorov A.O. et al. *Ukrains'ka Model' Agrarnogo Rozvytku ta ii Sotsioekonomichna Pereorientatsiya, za red. V.M. Heytsya, O.M. Borodinoi, I.V. Prokopy* [The Ukrainian Model of Agrarian Development and Its Socio-Economic Reorientation], edited by V.M. Heyets, O.M. Borodina, I.V. Prokopa. Kyiv, Inst. for Economics and Forecast. of the NAS of Ukraine, 2012 [in Ukrainian].

7. Nefedova T. *Sotsial'naya geografiya sel'skogo khozyaistva* [Social geography of agriculture], available at: <http://www.ru-90ru/content> [in Russian].

8. Vernadskii V.I. *Biosfera i Noosfera* [Biosphere and Noosphere]. Lvov, ARS, 2013 [in Russian].

9. Spengler O. *Zakat Evropy, v 2 t.* [Der Untergang des Abendlandes]. Moscow, Airispress, 2003 [in Russian].

10. Braudel F. *Material'na Tsyvilizatsiya, Ekonomika i Kapitalizm XV–XVIII st., u 2 t. Struktura Povsyakdennosti: Mozhlyve i Nemozhlyve, T. 1* [Civilisation Matérielle, Economic et Capitalisme XV–XVIII Siecle, in 2 Vols.; Les Structures du Quotidien: le Possible et l'Impossible, Vol. 1]. Kyiv, Osnova, 1995 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 2 листопада 2015 р.

УДК 332.362 : 519.237.5(8)

П. М. ГРИЦЮК,
професор, доктор економічних наук,
завкафедрою економічної кібернетики,
Л. Д. БАЧИШИНА,
здобувач,
старший викладач кафедри прикладної математики

*Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне)*

ВПЛИВ ЗМІНИ КЛІМАТИЧНИХ УМОВ НА ДИНАМІКУ ВРОЖАЙНОСТІ ЗЕРНОВИХ В УКРАЇНІ

Проаналізовано вплив метеорологічних факторів на врожайність зернових культур у регіонах України за такими вихідними даними, як річні значення врожайності зернових в областях України, середньомісячна температура та місячні суми опадів. Визначено кліматичні фактори, які істотно впливають на врожайність зернових у різних областях країни. Виконано порівняльний аналіз впливу метеофакторів на врожайність зернових для двох періодів: 1992–2003 рр. та 2003–2014 рр.

Ключові слова: зерновиробництво, метеорологічні фактори, врожайність, динаміка врожайності, кореляційна залежність, кластерний аналіз.

P. M. GRITSYUK,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Chair of Economic Cybernetics,
L. D. BACHYSHYNA,
Competitor,
Senior lecturer, Chair of Applied Mathematics

*National University of Water Management and Nature Resources
(Rivne)*

INFLUENCE OF A CHANGE IN CLIMATIC CONDITIONS ON THE DYNAMICS OF THE CROP YIELD OF CEREALS IN UKRAINE

The influence of meteorological factors on the crop yield of cereals in Ukraine's regions is analyzed by the following input data: annual values of the crop yield of cereals in Ukraine's regions, mean monthly temperature, and monthly sums of precipitations. The climatic factors essentially affecting the crop yield of cereals in various regions of the country are determined. The comparative analysis of the influence of meteorological factors on the crop yield of cereals for two periods (1992–2003 and 2003–2014) is executed.

Keywords: grain production, meteorological factors, crop yield, crop yield dynamics, correlative dependence, cluster analysis.

© Грицюк Петро Михайлович (Grytsyuk Petro Mykhailovych), 2016; e-mail: gritsupk@ukr.net;
© Бачишина Лариса Дмитрівна (Bachyshyna Larysa Dmytrivna), 2016; e-mail: Larysa_bachyshyna@ukr.net.

Завдяки розвитку аграрного виробництва в останні роки Україна вийшла на світовий ринок зернових як один з найпотужніших експортерів. Щоб утриматися на досягнутих позиціях, необхідним є стабільне зростання виробництва зерна. Формування врожаю зернових культур пов'язане з комплексом абіотичних факторів, серед яких важливе місце займають природно-кліматичні умови. Незважаючи на значну кількість досліджень, мета яких — установити залежність між метеорологічними факторами та біологічною продуктивністю різних сільськогосподарських культур, оптимальні показники метеорологічних факторів для схожих агрокліматичних умов коливаються в широких межах. Ця проблема залишається актуальною і на даний час, оскільки потреба в періодичному уточненні оптимумів кількості вологи й тепла існуватиме завжди у зв'язку із зміною метеорологічних умов. Ефективний розвиток зерновиробництва вимагає наукового обґрунтування раціонального розміщення посівних площ для зернових культур з урахуванням потенціальної врожайності та кліматичних умов, які за останні десятиліття істотно змінилися. Це привело до зміни асортименту вирощуваних зернових та географії їх розташування.

Питання залежності врожайності культур від кліматичних факторів розглядали В. Дмитренко [1], Л. Попитченко [2], В. Калініченко [3], М. Барабаш [4], В. Панніков [5], Ю. Тараріко [6]. Зокрема, вчені зазначають, що в Україні в останні роки проводяться роботи з оцінювання реакції зернових культур на зміну клімату й умов їх вирощування [2]. Для більш якісного інформаційного забезпечення сільськогосподарського виробництва, прогнозування продуктивності окремих культур доцільно проводити дослідження на локальному, регіональному та державному рівнях [6]. Одна з проблем адаптації рослин до місцевих агрокліматичних умов — встановлення оптимального рівня тепла та вологи [2].

У цьому зв'язку **мета статті** — визначити вплив метеорологічних факторів на врожайність зернових культур в умовах різних регіонів України, дослідити кореляційну залежність урожайності зернових культур від метеорологічних факторів.

Вплив метеорологічних факторів на врожайність зернових культур встановлювався за допомогою кореляційно-регресивного аналізу. Ми досліджували залежність показників урожайності зернових від таких метеоданих, як середньомісячні показники температури повітря та кількість опадів для найбільш важливих місяців вегетаційного періоду. Дані про врожайність зернових культур взято з матеріалів Державної служби статистики України, гідрометеорологічні дані — на сайті <http://gr5.ua> за період 1992–2014 рр.

Використовуючи програмний пакет Statistica, можна виокремити групи областей, у яких динаміка змін урожайності є однаковою. Для досліджень ми застосували методику кластерного аналізу [7], в результаті чого було отримано три групи областей (рис. 1).

До *першої* групи (центральный регіон) можна віднести Полтавську, Київську, Житомирську, Черкаську, Вінницьку, Чернігівську та Сумську області. Для них характерними є високі показники врожайності та темпів її зростання. До *другої* групи (західний регіон) належать Волинська, Рівненська, Хмельницька, Тернопільська, Чернівецька, Івано-Франківська та Львівська області. Для них характерними є середні показники врожайності та темпів її зростання. До *третьої* групи (південно-східний, або степовий, кластер) відносяться Харківська, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Херсонська, Миколаївська та

Одеська області. Для цієї групи характерними є низькі показники врожайності та темпів її зростання. Закарпатська і Луганська області та АР Крим через географічне положення та особливості клімату характеризуються специфічною динамікою врожайності і не відносяться до зазначених кластерів. Виокремлені нами кластери зерновиробництва відображають особливості клімату і ґрунтового покриву відповідних регіонів. Графічну ілюстрацію проведеної класифікації представлено на рисунку 1. Враховуючи географічне розташування, Чернівецьку область ми вирішили включити у західний кластер, хоча це і не узгоджується з результатами кластерного аналізу.

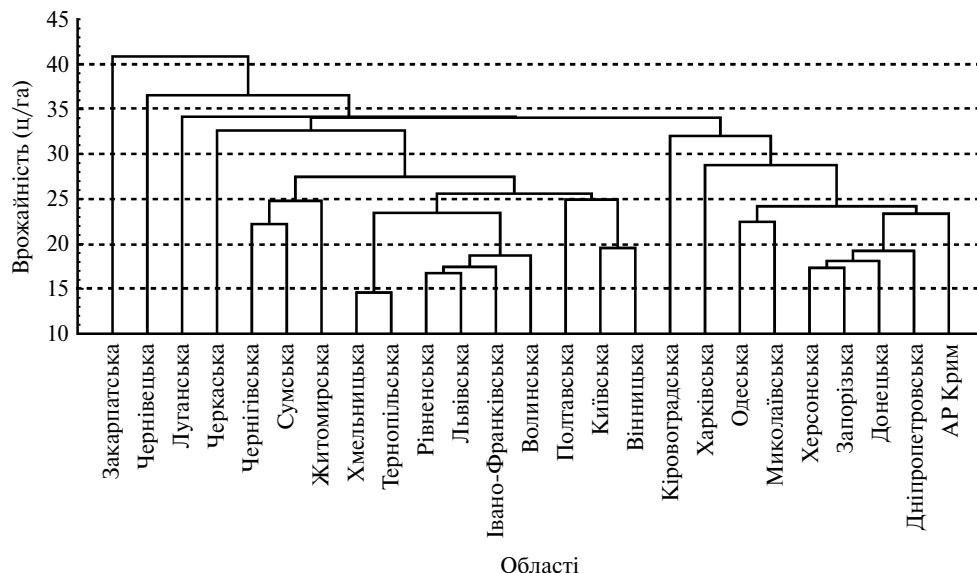

Рис. 1. Кластерний аналіз динаміки врожайності зернових по областях України

Згідно із статистичними даними, за останні 15 років найвища врожайність зернових спостерігалася в Черкаській, Київській, Чернівецькій, Вінницькій, Закарпатській та Полтавській областях. Найбільшими темпами врожайність зростала за цей період у Сумській, Вінницькій, Житомирській, Черкаській, Хмельницькій, Тернопільській, Чернівецькій, Київській та Полтавській областях (рис. 2 і 3). Ці області утворюють основний регіон виробництва зерна в Україні. У степовій зоні приріст урожайності був малопомітним. Підняти її в цьому регіоні можна, тільки застосувавши зрошення. Таким чином, за останнє десятиліття помітно збільшилася роль центральних областей України у формуванні валового врожаю зернових, а вклад областей степової зони — зменшився.

Якщо проаналізувати динаміку врожайності зернових у розрізі регіонів, то слід зазначити, що найбільше зросла середня врожайність центрального регіону — з 27 ц/га до 50 ц/га (рис. 4), а середня врожайність зернових західного регіону — з 29 ц/га до 43 ц/га. У степовому регіоні зростання врожайності зернових є незначним — з 26 ц/га до 29 ц/га. Отже, в останні роки спостерігається стаке збільшення врожайності зернових в Україні. Це виявилось можливим завдяки застосуванню новітніх агротехнологій найбільшими зерновиробниками. Разом з тим відбуваються динамічні зміни врожайності, які відображають зміни клімату в останні роки.

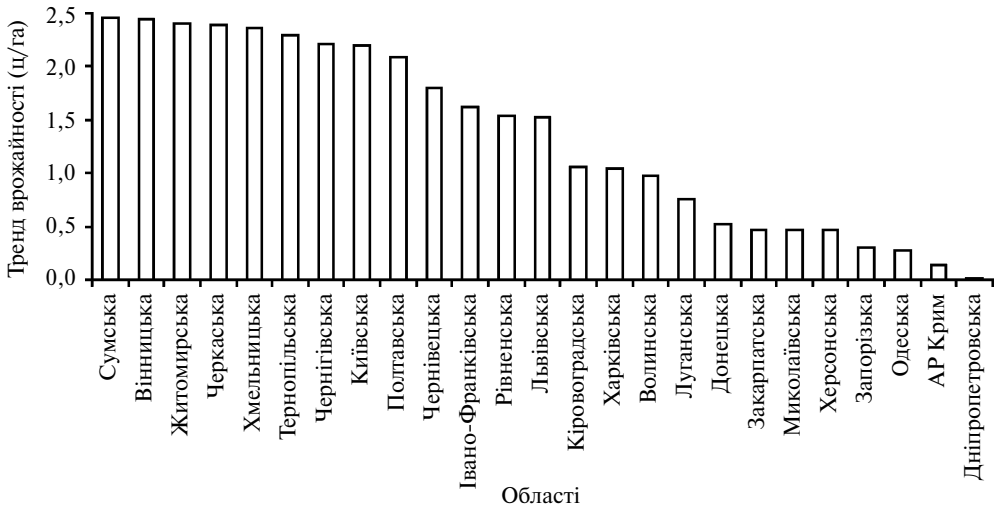

Рис. 2. Темпи щорічного зростання врожайності зернових по областях України у 1990–2014 рр.

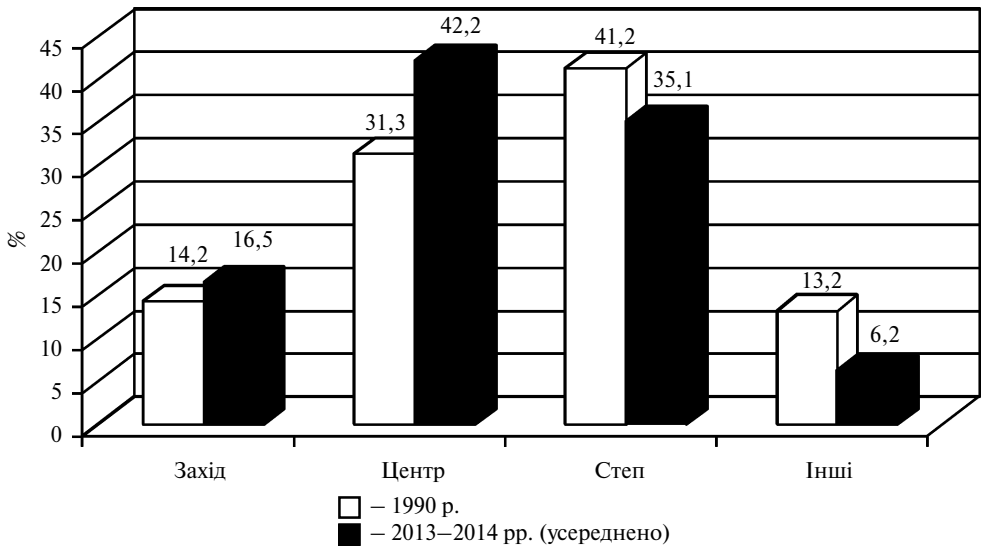
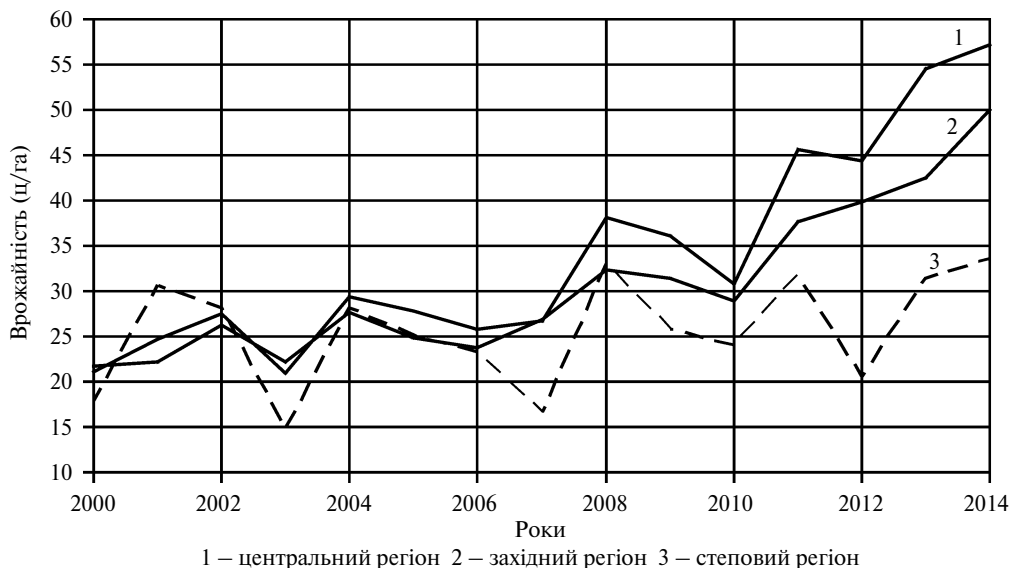

Рис. 3. Частка валового збору зернових в Україні

Міжурядова група експертів із змін клімату при ООН та Всесвітня метеорологічна організація регулярно надають урядовим і громадським організаціям матеріали про спостереження за змінами клімату Землі. Згідно з цією інформацією, з кінця XIX і до початку XXI ст. глобальна температура повітря підвищилася приблизно на $0,6^{\circ}\text{C}$. Середня швидкість зростання глобальної температури до 1970 р. становила $0,05^{\circ}\text{C}$ протягом десяти років, а в останні десятиліття вона подвоїлась. У період найбільш інтенсивного глобального потепління (1975–2000 рр.) майже на всій території України спостерігалось зменшення амплітуди коливання опадів, а на початку XXI ст. кількість опадів збільшилася [4] (рис. 4).

Вегетаційний період озимих зернових розпочинається восени і закінчується влітку наступного року. Оскільки вегетація взимку припиняється, то найбільш важливими місяцями можна вважати вересень, жовтень, квітень, травень, червень. Для вегетації ярих культур важливими є лише три останніх місяці, кожний з

яких відіграє певну роль у рості і розвитку рослин. Важливість впливу погодних умов можна виявити завдяки оцінюванню кореляції врожайності з кліматичними факторами кожного місяця. Основні фактори — середня місячна температура та місячна кількість опадів.

1 — центральний регіон 2 — західний регіон 3 — степовий регіон
Рис. 4. Динаміка врожайності зернових у регіонах України

Аналіз кліматичних змін у різних регіонах України за останні 24 роки дозволив визначити характерні особливості. Для першої групи — це зменшення опадів у квітні (на 10–30%). У деяких областях (Полтавській, Сумській) зменшення кількості опадів у квітні сягає 50%. Це супроводжується збільшенням середньомісячної температури у квітні на 0,5–1,0°C. Схожі кліматичні зміни стосуються і вересня. У деяких областях (Житомирській, Полтавській, Сумській, Чернігівській) спостерігається збільшення середньомісячної температури у жовтні на 1,0°C. Найбільш помітна зміна для областей західного регіону — збільшення кількості опадів у травні, в середньому — на 30%.

Степовий регіон характеризується зменшенням кількості опадів у квітні на 30–50%. Підвищення середньої температури у травні становить 1,5°C. Для деяких областей (Дніпропетровської, Запорізької, Одеської) це компенсується збільшенням кількості опадів у травні на 20–30%. Між змінами кількості опадів та середньої температури у степовому регіоні спостерігається негативний кореляційний зв'язок. Особливо помітним він є для осінніх місяців (вересня, жовтня), коли підвищення середньої температури супроводжується зменшенням кількості опадів.

Для встановлення впливу змін клімату на врожайність зернових культур було застосовано методику кореляційного аналізу. Весь часовий проміжок ми розбили на два рівних відрізки довжиною 12 років (1992–2003 рр. та 2003–2014 рр.) для виявлення змін і тенденцій. Такий період спостережень є достатнім для забезпечення статистичної значущості коефіцієнта кореляції (r) та його стійкості щодо зрушень часового вікна [7].

Значущість коефіцієнта кореляції r визначають при порівнянні фактичного значення t — критерію Стюдента $t_r = \frac{r}{\sqrt{1-r^2}} \cdot \sqrt{n-1}$ з його табличним значенням

при $d(f) = n - 2$ ступенях свободи (n — кількість спостережень).

Стійкість коефіцієнта кореляції означає, що при пересуванні часового вікна на 1 рік уперед він змінюватиметься неістотно. Для періоду спостережень $n = 12$ років межа статистичної значущості коефіцієнта кореляції при рівні довіри 95% становить $|r| = 0,56$, а при рівні довіри 75% $|r| = 0,35$.

Для вказаних часових проміжків характерними є такі процеси:

– у 1990-ті роки спостерігалися розпад колективної системи сільськогосподарського виробництва та загострення екологічної кризи, наслідком чого став різкий спад зерновиробництва;

– на початку 2000-х років у сільському господарстві України завершилася структурна перебудова; великі агрофірми, агропромислові підприємства завдяки використанню високопродуктивного насіннєвого матеріалу та сучасних технологій досягли, починаючи з 2001 р., помітного збільшення обсягів зерновиробництва;

– на зламі століть відбулися значні зміни кліматичних умов [4; 8].

Слід зауважити, що через стохастичний характер кліматичних процесів кліматичні фактори місяця навіть для сусідніх областей можуть істотно відрізнятися. У першу чергу це стосується кількості опадів. Тому для чіткішого визначення динаміки змін кліматичних факторів та їх впливу на врожайність зернових доцільно проводити аналіз не за областями, а в розрізі виокремлених нами регіонів.

Аналіз кліматичних факторів показав, що за останні 24 роки для центрального регіону стало характерним зменшення кількості опадів у квітні та восени (у вересні, жовтні). Це супроводжується збільшенням температури у весняні та літні місяці.

У західному регіоні за цей період кількість опадів восени (у вересні, жовтні) зменшилась, а у травні – зросла. Для степового регіону спостерігається різке зменшення кількості опадів у квітні і менш помітне – у червні. Середня температура травня – червня підвищилася на 3–4°C.

Показники коефіцієнта кореляції між урожайністю та усередненими значеннями кліматичних факторів для виокремлених нами регіонів України наведено в таблиці. У ній використано такі позначення: R_4 – кількість опадів у квітні, T_4 – середньомісячна температура у квітні, R_5 – кількість опадів у травні, T_5 – середньомісячна температура у травні, R_6 – кількість опадів у червні, T_6 – середньомісячна температура у червні, R_9 – кількість опадів у вересні, T_9 – середньомісячна температура у вересні, R_{10} – кількість опадів у жовтні, T_{10} – середньомісячна температура у жовтні.

**Коефіцієнт кореляції між урожайністю і кліматичними факторами
для регіонів України ***

Регіон	Роки	R_4	R_5	R_6	R_9	R_{10}	T_4	T_5	T_6	T_9	T_{10}
Центр	1992–2003	0,08	0,24	0,28	-0,12	-0,30	-0,29	-0,09	-0,59	0,00	0,05
	2003–2014	0,13	0,37	0,24	0,28	-0,35	0,56	0,23	0,37	0,00	0,20
Захід	1992–2003	-0,51	0,29	-0,05	0,37	0,45	-0,42	-0,12	-0,47	0,18	-0,11
	2003–2014	0,13	0,26	0,06	0,29	-0,42	0,57	0,16	0,18	0,07	0,10
Степ	1992–2003	0,12	0,47	0,59	0,20	-0,28	-0,12	-0,47	-0,42	-0,34	0,12
	2003–2014	0,52	0,34	0,23	0,23	0,36	0,37	-0,38	-0,13	-0,27	0,08

* Розраховано за даними Державної служби статистики України і метеостанцій, розташованих на територіях відповідних областей України, за період 1992–2014 рр.

Аналіз таблиці дозволяє зробити певні висновки. Для центрального регіону України в 1992–2003 рр. найважливішим кліматичним фактором була середня температура у червні — для високої врожайності цей місяць мав бути прохолодним. У 2003–2014 рр. найважливішими факторами були досить теплий квітень, достатня кількість опадів у травні та їх мала кількість у жовтні.

Для областей західного регіону врожайність зернових у 1990-ті роки визначалася достатньою кількістю опадів восени, а квітень, навпаки, мав бути мало-дошовим і прохолодним. А у 2003–2014 рр. найважливішими факторами стали теплий квітень і малодошовий жовтень.

Урожайність зернових у степовому регіоні в 1992–2003 рр. визначали дощові та прохолодні травень і червень. У 2003–2014 рр. основними факторами, які сприяли високій урожайності, стали дощовий і теплий квітень та дощовий і прохолодний травень.

Узагальнюючи викладене, варто сказати, що вирішальними для майбутньої врожайності є погодні умови квітня, травня та червня. Погодні умови осінніх місяців є менш важливими, хоча можна відзначити зростання ролі кліматичних умов жовтня.

Таким чином, проведені нами дослідження свідчать про помітні зміни клімату в різних регіонах України за останні 24 роки в бік істотного потепління, яке супроводжується зменшенням кількості опадів. Ці зміни безпосередньо впливають на зміни врожайності зернових культур. Якщо у 1990-ті роки основним зерновиробляючим регіоном був степовий, то в останнє десятиріччя першість перейшла до центрального регіону. Області, які входять до нього, мають найвищу не тільки врожайність зернових, але й динаміку її зростання. Ці зміни необхідно враховувати при плануванні посівів зернових культур та організації відповідної інфраструктури для їх обробітку, зберігання та продажу.

Список використаної літератури

1. *Дмитренко В.Л.* Адаптації меліоративного землеробства до погоди і клімату // Вісник аграрної науки. — 2003. — № 2. — С. 52–56.
2. *Попитченко Л.М.* Погодно-кліматичні умови вегетації озимої пшениці в Луганській області / Збірник наукових праць Луганського Національного аграрного університету : Серія "Сільськогосподарські науки". — Луганськ : Елтон-2, 2009. — Вип. 100. — С. 121–124.
3. *Калініченко В.М.* Агроекологічне обґрунтування та моделювання впливу кліматичних факторів на урожайність та якість зерна сої в умовах центрального Лісостепу України : автореф. дис. ... канд. с.-г. наук. — Житомир, 2005. — 20 с.
4. *Барабаш М.Б., Корж Т.В., Татарчук О.Г.* Дослідження змін та коливань опадів на рубежі ХХ і ХХІ ст. в умовах потепління глобального клімату // Наук. праці УкрНДГМІ. — 2004. — Вип. 253. — С. 92–102.
5. *Панников В.Д., Минеев В.Г.* Почва, климат, удобрение и урожай. — М. : Колос, 1977. — 416 с.
6. *Тараріко Ю.О., Чернокозинський А.В., Сайдак Р.В.* та ін. Вплив агротехнічних і агрометеорологічних факторів на продуктивність агроєкосистем // Вісник аграрної науки. — 2008. — № 5. — С. 64–67.
7. *Грицюк П.М.* Аналіз, моделювання та прогнозування динаміки врожайності озимої пшениці в розрізі областей України : моногр. — Рівне : НУВГП, 2010. — 350 с.
8. *Ліпінський В.М., Дячук В.А., Бабіченко В.М.* Клімат України. — К. : Вид-во Раєвського, 2003. — 343 с.

References

1. Dmytrenko V.L. *Adaptatsii melioratyvnogo zemlerobstva do pogody i klimatu* [Adaptations of the meliorated farming to the weather and climate]. *Visnyk Agr. Nauky – Bull. of Agrar. Sci.*, 2003, No. 2, pp. 52–56 [in Ukrainian].
2. Popytchenko L.M. *Pogodno-klimatychni umovy vegetatsii ozymoi pshenytsi v Lugans'kii oblasti, v: Zbirnyk Naukovykh Prats' Lugans'kogo Natsional'nogo Agrarnogo Universytetu, Seriya "Sil's'kogospodars'ki Nauky"* [The weather-climatic conditions of the vegetation of winter wheat in the Lugans'k region, in: Collection of Scientific Works of Lugans'k National Agrarian University, Series "Agricultural Sciences"]. Lugans'k, Elton-2, 2009, Iss. 100, pp. 121–124 [in Ukrainian].
3. Kalinichenko V.M. *Agroekologichne obgruntuvannya ta modelyuvannya vplyvu klimatychnykh faktoriv na urozhainist' ta yakist' zerna soi v umovakh tsentral'nogo Lisostepu Ukrainy : avtoref. dys. ... kand. s.-g. nauk* [The agroecological substantiation and modeling of the influence of climatic factors on the crop yield and quality of soybean grains under conditions of the central Forest-Step of Ukraine : Author's abstract of Candidate degree thesis (Agr. Sci.)]. Zhytomyr, 2005 [in Ukrainian].
4. Barabash M.B., Korzh T.V., Tatarchuk O.G. *Doslidzhennya zmin ta kolyvan' opadiv na rubezhi XX i XXI st. v umovakh poteplinnyia global'nogo klimatu* [Study of changes and variations of precipitations on the boundary of the XX and XXI centuries under conditions of the global climate warming]. *Nauk. Pratsi UkrNDGMI – Sci. Works of USRHMI*, 2004, Iss. 253, pp. 92–102 [in Ukrainian].
5. Pannikov V.D., Mineev V.G. *Pochva, Klimat, Udobrenie i Urozhai* [Soil, Climate, Fertilizers, and Yield]. Moscow, Kolos, 1977 [in Russian].
6. Tarariko Yu.O., Chernokozyns'kyi A.V., Saidak R.V. et al. *Vplyv agrotekhnichnykh i agrometeorologichnykh faktoriv na produktyvnist' agroekosystem* [Influence of agrotechnical and agrometeorological factors on the productivity of agroecosystems]. *Visnyk Agr. Nauky – Bull. of Agrar. Sci.*, 2008, No. 5, pp. 64–67 [in Ukrainian].
7. Grytsyuk P.M. *Analiz, Modelyuvannya ta Prognozuvannya Dynamiky Vrozhainosti Ozymoi Pshenytsi v Rozrizi Oblastei Ukrainy* [Analysis, Modeling, and Forecast of the Dynamics of the Crop Yield of Winter Wheat over Ukraine's Regions]. Rivne, NUWEE, 2010 [in Ukrainian].
8. Lipins'kyi V.M., Dyachuk V.A., Babichenko V.M. *Klimat Ukrainy* [Ukraine's Climate]. Kyiv, Publ. House Raevs'kogo, 2003 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25 вересня 2015 р.

СВІТОГОСПОДАРСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

УДК 339.97(477):32.015.5

I. O. TITAR,
кандидат соціологічних наук,
науковий співробітник відділу моніторингових досліджень
соціально-економічних трансформацій
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
(Київ)

ІМІДЖ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ АСОЦІАЦІЇ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

Вивчено думки найбільш впливових закордонних аналітичних центрів щодо ситуації в Україні протягом весни 2014 р. — осені 2015 р. Як бази дослідження взято англomовні версії сайтів цих центрів згідно з рейтингом "Go to Think Tank Index Report" Пенсільванського університету. Проаналізовано поширеність і інтенсивність уваги до України та фрейми її сприйняття. Особливу увагу приділено асоціації України та ЄС, рекомендаціям і пересторогам, висловленим центрами.

Ключові слова: аналітичні центри, фрейми сприйняття, Угода про асоціацію між Україною та ЄС.

I. O. TITAR,
Cand. of Sociol. Sci., Sci. Researcher,
Department of Monitoring Studies
of Socio-Economic Transformations,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)

IMAGE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF ITS ASSOCIATION WITH THE EUROPEAN UNION

Thoughts of the most influential foreign analytic centers about the situation in Ukraine during Spring 2014 — Autumn 2015 are studied. As the base of studies, the English versions of the sites of those centers with regard for the rating "Go to Think Tank Index Report: of the Pennsylvania University are taken. The extent and the intensity of the attention to Ukraine, as well as the frames of its perception, are analyzed. The special attention is paid to the association of Ukraine and EU and to recommendations and cautions expressed by the centers.

Keywords: analytic centers, frames of perception, EU — Ukraine Association Agreement.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності 1 січня 2016 р. Водночас Україна продовжує перебувати у стані війни і потребує допомоги та підтримки всього світу, в першу чергу країн Заходу. Для зміцнення діалогу України із закордонними партнерами та коригування процесу українських реформ, покращення іміджу країни необхідно розуміти, якою її бачать світова громадськість, іноземні політики, бізнес. Це дозволить прогнозувати реакції партнерів, а також реагувати на побажання та перестороги, які лунають останнім часом. На думку різних авторів,

важливу роль відіграють урядові та неурядові аналітичні центри (в англійській термінології – “think tanks”). Будучи невід'ємною складовою громадянського суспільства в розвинутих країнах Заходу, вони є проміжною ланкою між суспільством та урядом, важливими центрами вироблення аналітичних матеріалів і стратегічних напрямів політики. Крім того, нині громадянське суспільство та аналітичні центри стають дедалі глобальнішими і можуть розглядатися навіть як самостійні центри міжнародного впливу. Оцінювання їх уваги до нашої країни та Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зміст наявних оцінок дозволяють побачити можливості та ризики, які можуть виникнути у зв'язку з набуттям нею чинності.

Хоча дослідження американського “Дослідницького центру П'ю” (“Pew Research Center”) [1], німецького Фонду Бертельсманна (“Bertelsmann Stiftung”) [2], українського Інституту світової політики [3] та інших організацій дозволили пролити світло на те, як Україну розуміє світова громадськість, а сприйняття країни іноземними політиками добре відоме завдяки публічності їх діяльності, бачення України найвпливовішими світовими аналітичними центрами залишається мало-вивченим питанням. З огляду на це, **мета статті** – проаналізувати місце України з точки зору масштабів інтересу до неї та фреймів сприйняття, уваги до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також бачення можливостей і ризиків, які згадуються в контексті з нею.

Методологія дослідження

Існує безліч аналітичних центрів, тому питання про те, які саме з них варто відібрати для цього дослідження, не є очевидним. Розуміючи цю проблему, ми вирішили покластися на визнаний “Всесвітній індекс-рейтинг аналітичних центрів” “Go to Think Tank Index Report”, який щороку публікується Пенсільванським університетом в межах програми “Аналітичні центри і громадянське суспільство” *. Основу рейтингу становить широкомасштабне опитування представників аналітичних центрів та експертів у різних сферах **.

З урахуванням географічного і тематичного різноманіття аналітичних центрів у межах рейтингу вони розбиті на окремі субрейтинги за регіонами та напрямками роботи. Найбільш релевантними питаннями, які становлять інтерес у контексті Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, є аналітичні центри, що спеціалізуються на міжнародному розвитку та міжнародній економічній політиці. Ми проаналізували топ-10 аналітичних центрів з цих двох груп. При цьому практичні вимоги змусили нас зробити деякі винятки. По-перше, оскільки нас інтересувала насамперед точка зору західних аналітичних центрів, з вибірки для аналізу був видалений єдиний російський аналітичний центр, який потрапив до топ-10 аналітичних центрів з міжнародної економічної політики, – Інститут світової економіки і міжнародних відносин імені Є.М. Примакова Російської академії наук. Оскільки з “європоцентричної” точки зору в топ-позиціях рейтингу було надто багато американських аналітичних центрів, вибірково аналізувалися наступні центри з топ-списку, якщо вони належали до регіонів Західної та Центральної Європи. Усього до вибірки потрапив 21 аналітичний центр (повний перелік можна побачити на рисунку 3). Деякі з них (наприклад, Інститут Брукінгса (“Brookings Institution”), США) займали топ-позиції серед обох тематичних рейтингів. США представлені 11 аналітичними

* Перекладено українською мовою у 2014 р. Центром Разумкова [4]; оригінал англійською – [5].

** Детальніший опис можна знайти в українській версії звіту [4, с. 51].

центрами, Великобританія — 3, Німеччина — 2, Австрія, Бельгія, Польща (з групою країн-сусідів), Норвегія та Японія — по 1. Після визначення вибірки аналітичних центрів для дослідження було проаналізовано матеріали на їх інтернет-сайтах.

З урахуванням хронологічних рамок аналізу ми сконцентрувалися на 2015 р., хоча в разі недостатньої кількості матеріалів за цей рік межі дослідження розширювалися на весну 2014 р. — осінь 2015 р.

Варто зазначити, що наш підхід дозволяє тільки приблизно і в цілому оцінити увагу до нашої країни та Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Водночас представлені на інтернет-сайтах матеріали були різними за статусом (від доповідей до коротких записів у блозі), обсягами та масштабами поширення і впливу. Тож кількісні оцінки варто сприймати як загальні тенденції, а не точні значення.

Результати

Україна фігурує на порядку денному впливових світових аналітичних центрів.

Країни походження матеріалів (з урахуванням їх обсягу), які були ідентифіковані на сайтах аналітичних центрів з нашої вибірки, представлено на рисунку 1. Майже половина з них припадає на аналітичні центри із США. Дані відображають, з одного боку, топ-позиції американських аналітичних центрів у рейтингу "Go to Think Tank Index Report" (2014), а з іншого — чималу увагу, яку американські дослідні центри приділяють Україні.

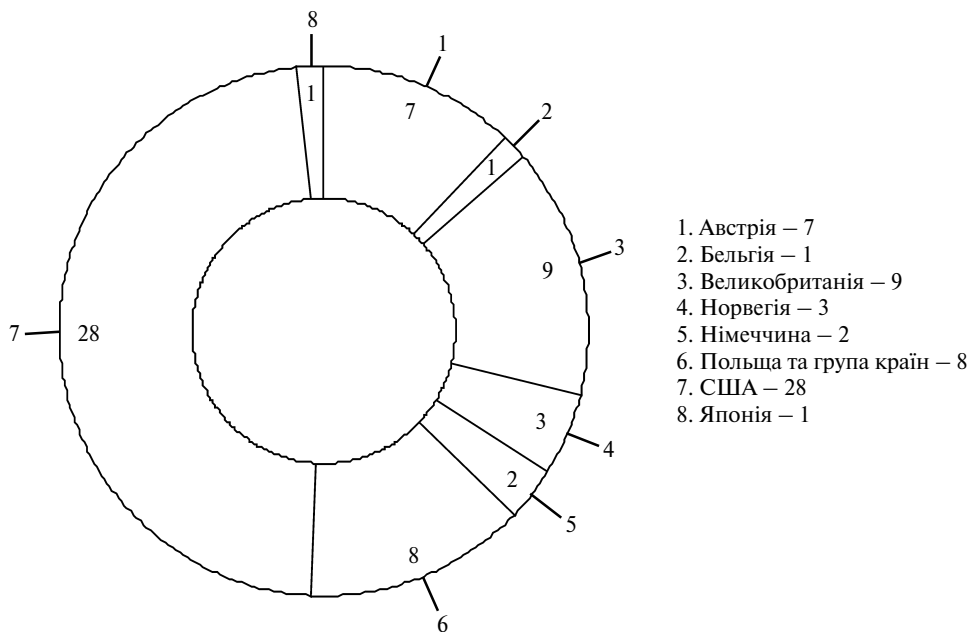

Рис. 1. Матеріали, присвячені Україні, на сайтах найвпливовіших аналітичних центрів різних країн

З рисунка 1 видно, що аналітичні центри з країн ЄС відстають від центрів США за кількістю матеріалів. Це досить дивно, якщо врахувати, що вони географічно межують з Україною і саме з ними підписано Угоду про асоціацію. Більшою увагою до України відрізняються британські аналітичні центри (наприклад, "Чатем Хаус" ("Chatham House")). При цьому слід зауважити, що їх погляди на Україну мають дуже багато спільного з американськими. Значною мірою можна говорити про англо-американську точку зору. Серед аналітичних центрів країн ЄС крім британських найбільше уваги Україні приділяють центри з Польщі та сусідніх країн Центрально-

Східної Європи. Увага з боку аналітичних центрів Німеччини є дуже обмеженою. Проте, на наш погляд, частково це компенсується комплексністю і масштабністю проєктів, які стосуються України, а також тісними відносинами з аналітичними центрами з Польщі та України. Цікавою є диференціація великих аналітичних центрів Німеччини з точки зору ідеології. Якщо найвпливовіший центр, пов'язаний з ліво-центристами (Фонд Фрідріха Еберта), практично не зважає на Україну, то основний центр правих (Фонд Конрада Аденауера), навпаки, приділяє їй значну увагу. З європейських країн великим інтересом до України відрізняється впливовий аналітичний центр Норвегії, яка не є членом ЄС. Його позиція щодо України є сміливою і досить прихильною, що зближує його з аналітичними центрами США та Великобританії*.

Найменша увага до України спостерігається з боку аналітичних центрів Японії, що проявляється в незначній частці японських аналітичних центрів у рейтингу, адже для них українське питання є периферійним.

Важливим фактом також є абсолютна і відносна кількість згадувань про Україну в матеріалах на сайті порівняно із загальною кількістю інформації, оскільки це дає можливість визначити інтенсивність інтересу до проблем нашої країни. Приблизні оцінки цього показника зображено на рисунку 2; ми усвідомлюємо, що внаслідок обмеженості наших цілей і можливостей вони є досить грубими, до того ж варіація та обсяг вибірки є недостатньо великими для істотних узагальнень.

Навіть за вказаних обмежень можна зауважити, що відносна кількість матеріалів про Україну на сайтах впливових аналітичних центрів є досить високою. Аналітичні центри Великобританії, США та Польщі (і сусідніх країн регіону**) більше, ніж інші, концентруються на українських питаннях, середній рівень інтенсивності уваги демонструють центри з Австрії, Норвегії, Німеччини та Бельгії. Незначним є інтерес до України з боку японського аналітичного центру. У США також є аналітичні центри, які згадують Україну (і взагалі Європу) дуже побіжно — через сконцентрованість на внутрішніх проблемах.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що жалітися на те, що Україна не потрапляє до поля уваги іноземних (і в першу чергу західних) аналітичних центрів, неправильно. Україна однозначно є на порядку денному впливових аналітичних центрів світу.

У 2015 р. в експертних обговореннях тема російсько-української війни почала витісняти питання економічної та політичної інтеграції з ЄС.

Важливо також зрозуміти, через які теми, образи та схеми подається інформація про Україну, які дискурсивні схеми при цьому використовуються. Все це підпадає під явище, яке в науковій літературі називається “фреймами (межами) сприйняття”.

Тільки у чверті матеріалів, які стосувались України, згадувалося також і про асоціацію з ЄС. Питання асоціації та зони вільної торгівлі з ЄС виявилися витісненими принаймні на другий план (“серед усіх” — на рисунку 3) інтересів впливових

* Схоже, більша увага та прихильне ставлення до України з боку аналітичних центрів США, Великобританії, країн Скандинавії (в даному випадку — Норвегії) та Польщі пов'язані з домінуючими в середовищі їх політичних та інтелектуальних еліт геополітичними поглядами, у рамках яких незалежність України розцінюється як факт, а намагання політичних еліт Росії інтерпретувати її як зону своїх “законних” інтересів засуджуються. Водночас політичні та інтелектуальні еліти Німеччини та Австрії у цьому питанні більш амбівалентні та відкриті для російських концепцій.

** Аналізувався тільки центральний, а не український, сайт організації “Центр соціальних та економічних досліджень” (CASE).

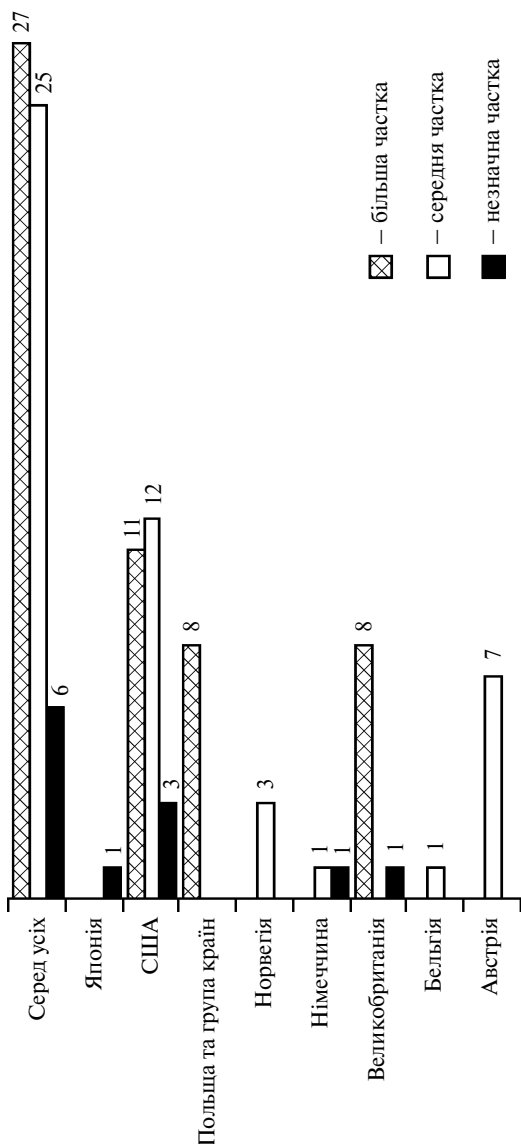

Рис. 2. Інтенсивність згадувань про Україну на сайтах найвпливовіших аналітичних центрів (за країнами)

іноземних аналітичних центрів. Навіть у тих матеріалах, де тема асоціації була, вона проходила, скоріше, як фон, а не як головна.

Основна увага аналітичних центрів протягом весни 2014 р. — осені 2015 р. була прикута до російсько-української війни, а також меншою мірою — до проблем макроекономічної стабільності та реформування України. Останні нині цікавлять їх більше з позицій зниження рівня безпеки на континенті, а не з точки зору стратегічних перспектив України та її руху в напрямі до ЄС (як ми це звикли бачити в нашій країні). Інакше кажучи, проблеми європейської безпеки затьмарили питання розширення ЄС.

Якщо подивитися на приблизні значення уваги до питання про асоціацію з ЄС, то буде помітно, що серед лідерів — такі американські аналітичні центри, як Центр Вудро Вільсона, Інститут Петерсона, корпорація RAND; у Європі лідирують Норвезький інститут міжнародних справ та CASE.

Основний фрейм, який впливає на імідж України, — “війна”. З

точки зору впливових західних аналітичних центрів, питання асоціації та війни тісно пов’язані; серед них значно поширено думку, що Захід несе відповідальність за війну в Україні, оскільки Росія напала саме через зближення країни з ЄС. У цілому Україна сприймається із симпатією, як країна, якій потрібно надати економічну допомогу (з боку МВФ та ЄС). Водночас згадки про те, що Україні варто надати військову допомогу, зустрічаються нечасто і, як правило, йдуть від аналітичних центрів США, а не європейських країн. Також Україна сприймається як країна, яка потребує термінових реформ, проте ще не досягла на цьому шляху серйозних успіхів. Запит на роз’яснення Україною того, які реформи відбуваються і яких успіхів їй вдалося досягти, дуже високий. Складається враження, що найбільше з цим Україні готовий допомагати британський аналітичний центр “Чатем Хаус”, але інші організації також, схоже, готові надавати свої інформаційні майданчики. Попри повільний темп реформ, майбутнє України не сприймається песимістично. Навпаки, серед аналітичних центрів поширений стриманий і критичний, але оптимізм.

Частина проблем України сприймається крізь призму того, що ЄС несе відповідальність за Україну, але на практиці не готовий відігравати відповідальну роль і

запропонувати стратегічну програму, тому критика ЄС є досить поширеною. Американські аналітичні центри вважають, що ЄС зробив для України мало, в тому числі через бажання “не провокувати” Росію. Наприклад, Центр Вудро Вільсона пише, що ЄС дозволяє Росії досягти своєї стратегічної мети — зірвати інтеграцію України в ЄС. Він також критикує недостатню єдність у наданні допомоги Україні серед країн ЄС. Норвезький інститут міжнародних відносин пише, що ЄС відіграє центральну, нехай і суперечливу, роль в українській кризі — він є і джерелом конфлікту, і головним інструментом його дипломатичного розв'язання. CASE зазначає: учасники організованої ним панельної дискусії погодилися з тим, що ЄС бракує стратегічної програми, яка б виходила за рамки політики сусідства, яка склалася в інших політичних умовах і нині має бути переглянута. Інститут Петерсона прямо закликає створити для України аналог “плану Маршалла”.

Ще один фрейм сприйняття України — “загроза”. Звичайно, головною загрозою є перспектива першої за 70 років повномасштабної війни на Європейському континенті. Інколи ця думка висловлюється прямо, інколи — завуальовано. Існують ще загрози втрати бізнесу, гальмування економічного зростання в Євразії через санкції країн ЄС, відповідь з боку Росії та економічне падіння в Україні, Росії та в більшості пострадянських країн. Остання загроза, про яку варто згадати, — можливі перебої в постачанні природного газу до країн ЄС унаслідок війни Росії з Україною.

Можливості і ризики, пов'язані з набранням чинності Угодою про асоціацію між Україною та ЄС

Більшість матеріалів, які стосуються тематики асоціації, на жаль, як уже зазначалося, не розглядають цю проблему надто широко. Важко сказати, що стоїть за таким дуже невисоким рівнем уваги. Можна припустити, що сам по собі факт підписання Угоди у впливових західних і світових аналітичних центрах не сприймається як подія стратегічної важливості (на відміну від російсько-української війни). В Україні ж цю подію оцінюють як дуже важливу і саму по собі, і у зв'язку з початком Євромайдану та російською військовою агресією, і це спричиняє певну аберацію у сприйнятті асоціації, яка проектується на зовнішній світ.

У підсумку впливові іноземні аналітичні центри називають такі **позитивні можливості** від асоціації з ЄС:

- розширення доступу України до великого та заможного ринку країн ЄС, посилення на ньому позицій для товарів і послуг, які конкурують з аналогічними російськими;
- консультативна та технічна допомога з боку ЄС, посилення комунікації з його структурами, зростання можливостей фінансування модернізації інфраструктури країни;
- зростання потенціалу для перенесення із сусідніх країн ЄС (у першу чергу — з Польщі) трудомістких виробництв, виробництв компонентів і сервісних послуг завдяки низькій вартості праці та наявності освіченого населення в Україні;
- активне залучення прямих іноземних інвестицій;
- удосконалення регуляторного середовища для українського бізнесу в результаті запровадження правил і норм, яких вимагає Угода про асоціацію;
- у цілому вихід на нову, більш динамічну траєкторію економічного зростання;
- політична підтримка у випадку торговельних війн з Росією та економічними об'єднаннями, в яких вона домінує.

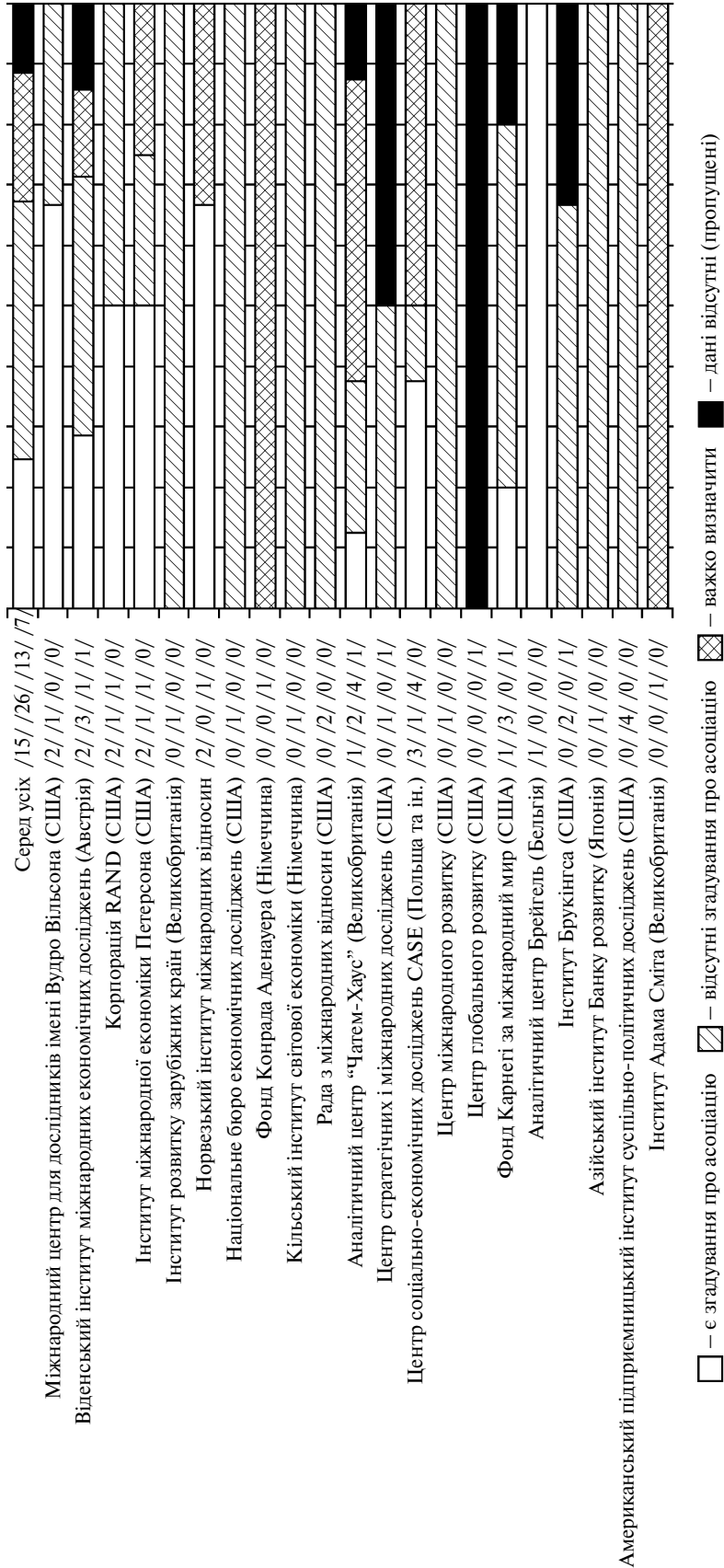

Рис. 3. Наявність згадувань про асоціацію України та ЄС у матеріалах, присвячених Україні, на сайтах найвпливовіших аналітичних центрів

Водночас згадуються і **ризики** від підписання та набрання чинності Угодою про асоціацію між Україною та ЄС:

а) економічні:

— витратна адаптація стандартів і правових “спільних здобутків” ЄС, чого вимагає зона вільної торгівлі;

— скасування Росією режиму вільної торгівлі, якщо компроміс не буде досягнутий *, а також у цілому послаблення економічної співпраці з РФ та істотна втрата ринку цієї країни (в короткостроковій перспективі — можливе послаблення торговельних відносин також з іншими країнами поза ЄС);

б) політичні:

— продовження політичного та військового конфлікту з Росією (якщо останній посилюється, то саме існування України буде поставлене під сумнів, не кажучи про активізацію торгівлі з ЄС).

Також називаються ризики, які прямо не пов'язані з асоціацією, але заважають використанню її можливостей:

— знижений приплив прямих іноземних інвестицій через війну;

— інституційний вакуум як наслідок реформування багатьох інститутів;

— інституційна ригідність;

— великий обсяг зовнішніх боргових зобов'язань (перебування на межі дефолту);

— слабкість контактів з країнами Заходу (в тому числі через банально низький рівень володіння іноземними мовами українцями в цілому і бізнесменами та держслужбовцями зокрема) [6];

— зниження довіри до органів влади з боку суспільства, накопичення політичних конфліктів, передвиборче зростання популістських пропозицій, послаблення комунікації між політиками та суспільством;

— надвисока роль олігархів.

У результаті для кращого використання позитивних можливостей та уникнення негативних наслідків Україні рекомендують:

— мати стратегію та план реформ **, стратегію модернізації економіки країни ***;

— осучаснити і підвищити конкурентоспроможність машинобудування, залізничного транспорту, хімічної, харчової та атомної промисловості;

— зважати на соціальну ціну реформ, компенсуючи втрати уразливих груп населення, щоб мати необхідну підтримку реформ;

— розвивати комунікацію між владою та населенням, роз'яснювати процес реформ.

Щоб залучити більше прямих іноземних інвестицій, Україні рекомендують ****:

— створювати нові бізнес-парки (із зрозумілими правами власності, хорошою інфраструктурою, підтримкою з боку регіональної та місцевої влади);

* У 2016 р. ця загроза стала реальністю.

** Андерс Аслунд з Інституту Петерсона навіть видав декілька публікацій з пропозиціями таких стратегій (див. [7; 8]).

*** Очевидно, стратегії, розроблені українською владою, не до кінця переконують представників впливових закордонних аналітичних центрів.

**** Конкретно ці рекомендації запропоновано Віденським інститутом міжнародних економічних досліджень (WIIW).

- розвивати спільний з країнами Центрально-Східної Європи бізнес;
- забезпечити прозорий режим укладання договорів;
- ревіталізувати державне агентство "Інвест Україна" ("Invest Ukraine") або створити аналогічну структуру *.

Висновки

Підсумовуючи результати нашого аналізу, можемо зазначити, що Україна протягом 2014–2015 рр. однозначно перебувала у фокусі найвпливовіших світових аналітичних центрів. Більшу увагу до неї проявляли аналітичні центри із США та Північно-Західної Європи. Країна сприймається через фрейми війни (і симпатії через зовнішню агресію), повільних реформ і загроз для миру, економічного зростання та енергетичної безпеки на Євразійському континенті. Питання асоціації та зони вільної торгівлі з ЄС унаслідок війни з Росією відійшли у 2015 р. на другий-третій план. Поширеною є точка зору, що Угода про асоціацію та зона вільної торгівлі принесуть Україні значні можливості, але без істотних реформ і допомоги Заходу країна не зуміє скористатися ними протягом тривалого часу.

Рекомендації для органів влади

З урахуванням проведеного дослідження і висновків пропонуємо декілька рекомендацій для органів влади. По-перше, на постійній основі необхідно сформувати державний запит на вторинний аналіз висновків і рекомендацій провідних іноземних аналітичних центрів, їх узагальнення та підготовку цільових аналітичних матеріалів для центральних органів влади. Це може бути здійснено на базі НАНУ, Інституту стратегічних досліджень або незалежного аналітичного центру. Робота може бути виконана у вигляді постійного моніторингу. Якщо цього не зробити, рекомендації та перестороги іноземних аналітичних центрів потраплятимуть до України повільніше, а їх інтелектуальний потенціал, який фактично пропонується безкоштовно, не буде затребуваний.

По-друге, необхідно налагодити систему врахування та впровадження рекомендацій, зокрема, під час розробки конкретних кроків державної політики.

По-третє, в перспективі необхідно посилювати співробітництво українських і провідних міжнародних аналітичних центрів, здійснювати обмін інформацією, розвивати спільні аналітичні продукти тощо **. Бажано, щоб була створена державна система заохочень та символічних чи матеріальних винагород для такого співробітництва. Міністерство закордонних справ має бути більше задіяне у процесі посилення співробітництва між українськими та закордонними аналітичними центрами ***. Особливу увагу необхідно приділити іноземним центрам, які мало інтересуються євроінтеграцією України. Без цього навіть позитивні зміни в країні залишаться непоміченими та незрозумілими за кордоном, а існуючий інтерес знову знизиться до мінімального. Крім того, налагодження співробітництва між українськими та закордонними аналітичними центрами — один з природних

* Як зазначають іноземні експерти, функціонально подібні структури повинні бути створені і на рівні областей.

** Уже після завершення підготовки цієї статті виявилось, що така ідея почала реалізовуватися — створено Офіс зв'язку українських аналітичних центрів у Брюсселі (офіційна сторінка в Інтернеті: <https://ukraine-office.eu/>, в соціальній мережі "Фейсбук": <https://www.facebook.com/ukraineoffice>).

*** Надсилати пропозиції іноземним аналітичним центрам з проханням оцінити їх інтерес до України, сприяти налагодженню контактів, наданню потрібної інформації, організовувати тематичні форуми.

шляхів зміцнення економічної та політичної інтеграції. Справа в тому, що колишні представники політичної та економічної еліти продовжують свою кар'єру в організаціях “третього сектору”, і навпаки, видатні представники громадянського суспільства поповнюють ряди політичної та економічної еліти.

По-четверте, необхідно використати дані про сприйняття країни провідними іноземними аналітичними центрами для моніторингу іміджу України за кордоном та впливу на його формування. Серед конкретних заходів уже сьогодні можна рекомендувати проведення за кордоном кампанії з меседжем про те, що для України важливо, щоб були перспективи в торгівлі з ЄС (і що країна не збирається “заиклюватися” на війні). Також необхідно розвивати інформаційну відкритість державних органів, підтримувати переклад важливих матеріалів ЗМІ іноземними мовами *, посилювати інформаційно-комунікативні заходи в інших країнах, підтримувати зв'язки українських бізнес-об'єднань та інших країн. Хоча керівництво України під час закордонних візитів і дипломатичний корпус роблять чимало для просування відповідних меседжів про країну, проте в разі серйозної націленості на економічну та політичну інтеграцію з ЄС і західним світом у цілому корисною буде більш систематична та науково обгрунтована діяльність у цьому напрямі.

І нарешті, оцінки, висновки та рекомендації провідних іноземних аналітичних центрів можна популяризувати через загальнодоступні ЗМІ, сайти або сторінки в соціальних мережах для інформування українського суспільства та протидії російській дезінформації. Організаційний супровід цього процесу може бути покладений на Міністерство інформаційної політики, а деякі завдання — на громадянське суспільство завдяки краудсорсингу (реалізації широким і відкритим колом осіб-волонтерів). Нинішній топ-рівень політичного керівництва країни добре володіє іноземними мовами і розуміє реалії сприйняття нашої країни за кордоном, у першу чергу в ЄС і США. Втім, громадськість за кордоном часто перебуває в полоні або занадто оптимістичних, або, навпаки, гіперпесимістичних уявлень про нашу країну та процеси, що в ній відбуваються. Думки неурядових організацій щодо України, які претендують на створення якісного аналітичного продукту, можуть позбавити ілюзій чи бути обнадійливими, але в будь-якому випадку не зайвими.

Список використаної літератури

1. Key findings from our poll on the Russia-Ukraine conflict [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/06/10/key-findings-from-our-poll-on-the-russia-ukraine-conflict/>.
2. Close together or far apart? Poles, Germans and Russians on the Russia-Ukraine crisis [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/publications/publication/did/close-together-or-far-apart/>.
3. Що думають в ЄС про Україну? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://iwp.org.ua/ukr/public/1784.html>.
4. МакГанн Дж. Всесвітній індекс-рейтинг аналітичних центрів за 2014 рік і текст доповіді [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/1422001224_file.pdf.

* Після завершення дослідження стало відомо, що така ідея також почала втілюватися. За ініціативою студентів, аспірантів та викладачів факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка створено Інформаційно-аналітичний центр “Вільний голос” (“Free Voice Information Analysis Center”), у якому важливі аналітичні матеріали з українських ЗМІ перекладаються більш як вісьма мовами і розміщуються на власному сайті (сторінка в Інтернеті: <http://ias.org.ua/>), а також розсилаються адресатам за кордон.

5. McGann J. 2014 Global Go to think tank index report [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=think_tanks.

6. Kubicka E., Piovarci A., Simuth J., Dubrovskiy V. Transfer of know-how for small and mid-size businesses in Georgia, Moldova and Ukraine. White paper: Ukraine [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.case-research.eu/sites/default/files/publications/CNR_121.pdf.

7. Eslund A. An economic strategy to save Ukraine [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.piie.com/publications/pb/pb14-24.pdf>.

8. Eslund A. Ukraine: What went wrong and how to fix it [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://bookstore.piie.com/book-store/7014.html>.

References

1. Key findings from our poll on the Russia-Ukraine conflict, available at: <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/06/10/key-findings-from-our-poll-on-the-russia-ukraine-conflict/>.

2. Close together or far apart? Poles, Germans and Russians on the Russia-Ukraine crisis, available at: <https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/publications/publication/did/close-together-or-far-apart/>.

3. *Shecho dumayut' v ES pro Ukrainu?* [What thoughts are in the EU about Ukraine?], available at: <http://iwp.org.ua/ukr/public/1784.html> [in Ukrainian].

4. McGann J. *Vsesvitnii indeks-reityng analitychnykh tsentriv za 2014 rik i tekst dopovidi* [World-wide index-rating of analytic centers for 2014 and the report text], available at: http://www.razumkov.org.ua/upload/1422001224_file.pdf [in Ukrainian].

5. McGann J. 2014 Global Go to think tank index report, available at: http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=think_tanks.

6. Kubicka E., Piovarci A., Simuth J., Dubrovskiy V. Transfer of know-how for small and mid-size businesses in Georgia, Moldova and Ukraine. White paper: Ukraine, available at: http://www.case-research.eu/sites/default/files/publications/CNR_121.pdf.

7. Eslund A. An economic strategy to save Ukraine, available at: <http://www.piie.com/publications/pb/pb14-24.pdf>.

8. Eslund A. Ukraine: What went wrong and how to fix it, available at: <http://bookstore.piie.com/book-store/7014.html>.

Стаття надійшла до редакції 29 лютого 2016 р.

І. П. ХОМИН,
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів
Тернопільського національного економічного університету

НОМО EMPATHICUS ТА НОМО ECONOMICUS НА ТЛІ ІЛЮЗІЙ, АБО ПСЕВДОРЕФОРМУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЯК НАСЛІДОК ЕКВІЛІБРИСТИКИ МІЖ ЕТАТИЗМОМ І ПРИНЦИПОМ “LAISSEZ FAIRE”

Висвітлено проблеми розвитку аграрного сектору України, зумовлені незавершеністю його реформування. На основі аналізу його сучасного стану, який загрожує деградацією сільськогосподарських угідь, наголошено на необхідності перегляду підходів до формування фінансових ресурсів, потрібних для забезпечення діяльності всіх суб'єктів господарювання, а не тільки корпоративних структур. Підкреслено необхідність опори при цьому на власні сили, оскільки розрахунок на альтруїстичну допомогу зарубіжних донорів є досить примарним.

Ключові слова: аграрний сектор, реформування, розвиток, фінансові ресурси.

І. П. ХОМУН,
Cand. of Econ. Sci.,
Senior Lecturer at the Chair of Finances,
Ternopil' National Economic University

HOMO EMPATHICUS AND HOMO ECONOMICUS AGAINST THE BACKGROUND OF ILLUSIONS OR THE PSEUDOREFORMATION OF THE AGRARIAN SECTOR AS A RESULT OF THE EQUILIBRATION BETWEEN THE ETATISM AND THE “LAISSEZ FAIRE” PRINCIPLE

The problems of development of Ukraine's agrarian sector caused by the incompleteness of its reformation are clarified. On the basis of the analysis of its current state, which threatens by the degradation of agricultural lands, the attention is focused on the necessity of the overlooking of approaches to the formation of financial resources required for the support of the activity of all economic entities, rather than the corporative structures. The latter have had already the sufficient amount of assets, since they have concentrated the production of highly profitable crops, by neglecting the stockbreeding. The necessity to lean on the own forces is emphasized, because the hope for the altruistic help of foreign donors is quite illusory.

Keywords: agrarian sector, reformation, development, financial resources.

У соціології вже давно є відомими два типи індивідуумів: одні (Номо Empathicus*) у контексті вітчизняної економіки живуть здебільшого у світі ілюзій,

© Хомин Ірина Петрівна (Khomyn Iryna Petrivna), 2016; e-mail: xomunka@rambler.ru.

* Номо Empathicus — людина, яка співчуває.

плекаючи їх у вигляді то скарбів Полуботка, то допомоги Україні за “планом Маршалла”; інші (Номо Економікус *) — використовують будь-яку ситуацію прагматично жорстко, особливо коли йдеться про особисте збагачення. Власне останні поховали ідею перших щодо розвитку аграрного сектору, звівши всі їхні благі наміри до його псевдореформування шляхом еквілібристики між етатизмом і принципом “laissez faire” **. Проте проблема реформування аграрного сектору як основи розвитку всієї економіки нікуди не зникла, а навпаки, загострилася, що робить актуальним вивчення шляхів її вирішення.

Дослідженням окресленої проблематики займаються багато науковців. Однак у ракурсі теми статті в першу чергу заслуговують на увагу матеріали дискусії “круглого столу”, проведеного в ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” [1], які відображають нинішні погляди відомих учених на шляхи вирішення проблеми розвитку економіки України, в тому числі й аграрного сектору, що є неможливим без його справжнього, а не імітованого реформування.

Отже, **мета статті** — окреслити реальні можливості кардинальних зрушень в аграрному секторі України з урахуванням його нинішнього стану. Як її завдання визначено неупереджений аналіз реальності пропозицій учених щодо забезпечення розвитку аграрного сектору та обґрунтування власних міркувань з даного приводу.

Як делікатно висловився В.М. Геєць, “невдалі попередні реформи” [2, с. 6] зумовили глибоку кризу української економіки. Стосовно ж аграрного сектору навіть говорити про реформи якось незручно, адже вся історія їх декларування нагадує крилате “крок уперед, два назад”, особливо коли взяти до уваги “поглиблення прірви між аграрним розвитком, який дедалі більше підпорядковується інтересам великого капіталу, і сільським розвитком, метою якого є зростання добробуту і якості сільських співтовариств” [1, с. 92].

Насправді всі зусилля тих чиновників, які наряджалися в тогу “реформістів”, були спрямовані на продовження консервації “вкрай неефективної структури економіки, яка мала місце у радянському минулому” [2, с. 8], і насамперед шляхом псевдореформування в аграрному секторі. Для підтвердження цього досить згадати його початок, коли на конторах колгоспів поруч із старими висівками стали з’являтися інші, з “новими” назвами — КСП, тобто колективне сільськогосподарське підприємство, а голова колгоспу автоматично обіймав паралельну посаду його керівника. “Перспектива перебудовування організаційних і майнових відносин в аграрному секторі вносила настрій невпевненості в майбутньому і створювала психологічний дискомфорт... Природно, що фактор невизначеності відіграв свою роль у руйнуванні сільського господарства, незважаючи на те, що реальні кроки з реалізації оголошених реформ ще не здійснювались” [3, с. 377–378], адже такі дуаль-менеджери, маючи дві печатки, одноосібно розпоряджалися нічийною власністю доти, доки вона безслідно не зникла. Та й “державна не завжди послідовно керувала трансформаційними процесами в регіонах, причому владні структури на місцях, покликані практично здійснювати реформи, працювали у звичному командно-адміністративному режимі” [4, с. 66].

* Номо Економікус — дефініція, запроваджена А. Смітом для позначення абстрактної моделі ринкового суб’єкта, який раціонально мислить і прагне максимізувати власну вигоду.

** Етатизм — політика активного втручання держави. На противагу цьому у 1758 р. французький фізіократ В. де Гурне сформулював принцип повної економічної свободи підприємницької діяльності “laissez faire, laissez passer” (“хай усе йде, як іде”).

Цей експеримент із збереження непорушності етатизму й дозованого допуску принципу “laissez faire” призвів до масової появи потворного дітища — агрохолдингів, які взагалі-то були “блакитною мрією” апологетів колгоспно-радгоспного устрою попри те, що таких термінологем тоді не вживали, — згадаймо колишні гігантські зернорадгосп “Цілиноградський” у Казахстані, садово-виноградний під назвою “Дружба народів” у Криму і, зрештою, міжгосподарські підприємства з відгодівлі великої рогатої худоби та свиней. Але марні потуги поширити такі агроформування на весь аграрний сектор за часів волонтаризму, а потім — застою, несподівано здійснилися через півстоліття під вивіскою “реформування аграрного сектору”.

Як підкреслюють О.М. Бородіна та І.В. Прокопа, “в останні роки головною тенденцією у розвитку корпоративного сектору в сільському господарстві України є інтенсивне поглинання вертикально інтегрованими агропромисловими формуваннями (агрохолдингами) сільськогосподарських підприємств при формальному збереженні їх статусу і реальній втраті їх господарської самостійності”, і нині вони контролюють “понад 6 тис. (близько 40%) сільськогосподарських підприємств і 7,8 млн. га сільськогосподарських угідь (або 38% площі, яку обробляють сільськогосподарські підприємства)” [1, с. 90]. Це взагалі унеможливило гармонійний розвиток аграрного сектору, адже не секрет, що для корпоративних структур “головна мета їх діяльності — максимізація прибутку — досягається як завдяки спеціалізації на виробництві найбільш комерційних видів продукції та мінімізації витрат (у тому числі на оплату праці та плату за оренду земельних ділянок), так і шляхом виснажуючого використання природних, соціальних та інфраструктурних ресурсів сільської місцевості” [1, с. 89].

При цьому такі корпоративні структури, “вміло використовуючи податкові пільги та преференції, передбачені вітчизняним законодавством *для сільського господарства*, ... привласнюють вартість, яка мала б стати джерелом повноцінного відтворення використовуваних ними природних і соціальних ресурсів сільської місцевості” [1, с. 90—91], вилучаючи з аграрного сектору левову частку прибутку (табл. 1).

Таблиця 1

Групування підприємств аграрного сектору України за площею угідь, чистим доходом, рентабельністю та поголів'ям великої рогатої худоби *

(%)

Показники	Роки			
	2010	2011	2012	2013
Підприємства з площею сільськогосподарських угідь понад 10 тис. га:				
кількість (од.).....	131	152	164	175
% до загальної кількості.....	0,2	0,3	0,3	0,3
Підприємства, що не мали сільськогосподарських угідь:				
кількість (од.).....	7668	7877	8214	8416
% до загальної кількості.....	13,6	14,0	14,7	15,1
Підприємства з чистим доходом понад 100 млн. грн.:				
до загальної кількості.....	1,0	1,3	1,5	1,4
до обсягу чистого доходу (виручки).....	21,3	25,7	28,5	28,9
Рівень рентабельності зернових і зернобобових	13,9	26,1	15,2	1,5
у тому числі підприємств з рентабельністю 100,1% і більшою...	3,0	4,9	3,0	1,3
Рівень рентабельності насіння соняшнику.....	64,7	57,0	45,8	28,5
у тому числі підприємств з рентабельністю 90,1% і більшою...	36,2	28,5	23,0	13,5
Рівень рентабельності цукрових буряків.....	16,7	36,5	15,7	2,7
у тому числі підприємств з рентабельністю 60,1% і більшою...	9,7	16,1	15,1	7,7

Закінчення таблиці

Підприємства, що мали понад 2999 голів великої рогатої худоби (од.).....	32	33	36	39
Підприємства, що мали понад 999 голів корів (од.).....	44	51	55	57

* Складено автором за: Сільське господарство України за 2010–2013 рр. — К. : Державна служба статистики (за відповідні роки).

Таким чином, передусім спостерігається тенденція до збільшення кількості суб'єктів господарювання з площею понад 10 тис. га сільськогосподарських угідь, яка йде в унісон з обезземеленням інших, — лише у 2011–2013 рр. кількість перших зросла на $(175-131) = 44$ од. при витісненні із землекористувачів $(8416-7668) = 748$ господарств. При цьому показники чистого доходу (виручки), рівня рентабельності зернових і зернобобових, насіння соняшнику, цукрових буряків практично корелюють з концентрацією землі, однак дисонують із скороченням поголів'я великої рогатої худоби в сільгосппідприємствах взагалі, попри те, що вона (тобто концентрація), хоча й надто повільно (кількість суб'єктів господарювання, які утримували понад 2999 голів великої рогатої худоби, й таких, що мали понад 999 корів, зростала за окреслений період у середньому на 2–4 од. щороку), але проявляється.

У цілому це загрожує повною деградацією нашого найціннішого природного скарбу — земельних угідь — через їх бездумне, хижацьке виснажування і надмірну хімічну інтоксикацію виробництва. Таким чином, Україна може повторити трагічну долю інків, адже, “за результатами агрохімічної паспортизації земель, протягом 1986–2010 рр. вміст гумусу в ґрунтах зменшився на 0,5%”, і цей процес унаслідок “знищення тваринництва як джерела органіки і переходу від сівозмінного до монокультурного виробництва” продовжується, призводячи до щорічної втрати 0,4–0,8 т/га родючості сільськогосподарських угідь, на яких “внаслідок водної та вітрової ерозій втрачається від 450 млн. до 600 млн. т родючого шару ґрунту, 30 млн. га земель... визнано деградованими, а від 14 млн. до 17 млн. га — ерозійно небезпечними” [5, с. 80]. Це можна віднести до однієї з найбільших невдач держави при реформуванні аграрного сектору.

Наступним за силою негативу провалом держави можна вважати те, що жодний з проєктів-програм (чи то із збільшення площ озимої пшениці, садів і виноградників, розвитку хмелярства, стимулювання зростання поголів'я корів або й взагалі із збереження молодняку великої рогатої худоби до трьох років шляхом дотування, створення оптових ринків тощо), на жаль, не увінчався успіхом, хоча на початкових етапах пропагувався як магістральний шлях подолання кризового стану аграрного сектору. Для підтримання таких ілюзій нерідко жонгливали статистичними показниками, до чого особливо вдавалися майже всі міністри аграрного відомства пореформеного періоду. Так, один з таких “жонглерів” примудрявся робити це навіть тоді, коли й під мікроскопом неможливо було розгледіти якісь позитивні зрушення, наприклад, у тваринництві, камуфлюючи його зниження насамперед у сільськогосподарських підприємствах уявним збільшенням поголів'я молодняку великої рогатої худоби в особистих селянських господарствах шляхом порівняння цифрових даних у місяцях сезонних розтелів корів з попередніми періодами.

Сподіватимемося, що така сама невтішна доля не спіткає запізніле прозріння: етатизм і “laissez faire” є не сумісними, і в аграрному секторі замість камуфляжу

колгоспів і радгоспів, нарешті, матимемо справжні ринкові формування, адже й нині, як стверджують науковці, “за наявності 5 млн. сільських домогосподарств (у тому числі 4,2 млн. ОСГ) чисельність... потенціальних малотоварних ферм може бути оцінена на рівні 700 тис. І ще близько 200–300 тис. можуть бути визнані як такі, що за достатньої мотивації могли б поповнити їх ряди” [1, с. 92].

От тільки стосовно мотивації — не варто сподіватись як на скарб Полуботка, так і на “план Маршалла”, оскільки перший, скоріше, є міфічним, а другий з жодного боку не може бути застосований до України. Якщо виходити з міркувань Номо Empathicus, то така допомога, у першу чергу, повинна бути спрямована в країни, де щороку від голоду помирають сотні тисяч людей. Але й їм не дуже квапляться її надавати, оскільки Номо Eсonomicus стверджують, що така “допомога може бути контрпродуктивною, створюючи звичку до залежності й призводячи до корупції” [2, с. 8]. Не варто також перебільшувати обсяги фінансової допомоги в рамках “плану Маршалла”, оскільки вони в абсолютному вимірі сьогодні є не такими й значними, навіть з урахуванням коригування на інфляцію за більш як півстоліття з часу її завершення (табл. 2).

Таблиця 2

Обсяги фінансової допомоги окремим країнам Європи за “планом Маршалла” *

(млн. дол.)

Країни	1948–1949 рр.	1949–1950 рр.	1950–1951 рр.	Усього
Австрія.....	232	166	70	468
Бенілюкс.....	195	222	360	777
Великобританія.....	1316	921	1060	3297
Греція.....	175	156	45	376
Італія.....	594	405	205	1204
Німеччина.....	510	438	500	1448
Норвегія.....	82	90	200	372
Франція.....	1085	691	520	2296
Швеція.....	39	48	260	347
Інші 7 країн Європи.....	696	515	935	2145
Усього.....	4924	3652	4155	12731

* Складено автором за: http://pl.wikipedia.org/wiki/Plan_Marshalla.

Наприклад, нинішні валютні запозичення, або так звана “реструктуризація” державного боргу України, на порядок перевищують суми, які були отримані в рамках цього плану протягом 1948–1951 рр. такими найбільшими країнами Європи, як Великобританія, Італія, Німеччина, Франція. Проте відчутного позитивного впливу на вітчизняну економіку це не справило, на відміну від згаданих країн, які завдяки цій допомозі отримали синергетичний поштовх і випередили нас в економічному розвитку на десятиліття, хоча жодна з них не мала таких природних багатств, як Україна.

Таким чином, реальніше розраховувати хіба що на використовувані в межах цього плану довгострокові (на 35 років) кредити, які надавалися тоді повоєнній Західній Європі, можливо, навіть під ті самі 2,5%, оскільки сподівання на будь-які інші альтруїстичні заходи щодо отримання нами безповоротної допомоги є примарними. Нинішні передумови її отримання включають “боротьбу з корупцією: як з точки зору направлення на це “коштів “плану Маршалла”, так (ще більшою мірою) і гарантування цільового використання отриманих коштів, а не їх традиційного “*дерібану*” (як висловлювалися грабіжники-мазурики в після-

революційному Петрограді), ... створення належних умов розвитку економіки, а звідси випливають й питання реформування податкової системи, боргової політики (і ще ширше — фінансової політики держави взагалі), а також — питання монополізації та підтримки малого бізнесу" [6, с. 17], які наразі неможливі з ряду причин.

Насамперед, існують викривлена мораль значної частини суспільства, передусім чиновництва, так само як поєднання в особі жениха вимог "якби" купецької дочки на виданні з п'єси "Женитьба" безсмертного М.В. Гоголя, і повільні темпи, з якими вирішуються ці питання, коли навіть кадрові питання щодо формування штату органу протидії сучасним "грабіжникам-мазурикам" розтягнулися майже на два роки. І це тоді, коли для розв'язання важливої для розвитку економіки України проблеми, аби вона не була в стані "постійного наздоганяючого", на думку відомого фінансиста А.І. Даниленка, ми маємо максимум 5–7 років [7, с. 29].

І щоб це змінити, треба "працювати, працювати як прокляті, жорстко й дисципліновано, ... добиватися результатів", і в першу чергу доведеться збільшувати обсяги виробництва та раціоналізувати сільське господарство, адже сказане ставить шлагбаум на шляху сподівань на "план Маршалла", оскільки "допомога країнам з порівняно слабким рівнем розвитку", тим більше таким, "що не мають ефективного розпорядника" або в них "відсутня чітка формула розвитку" [2, с. 7–8], не може бути надана в принципі. Отже, ми мусимо розраховувати тільки на себе і, як писав І. Франко, "проти вітру перти, проти хвиль плисти", а не надувати вітрила дорогих яхт, якими вивозяться в офшори отримані завдяки праці українських робітників і селян доходи внаслідок наївності Номо Empathicus, які створили під претекстом стимулювання інвестицій у вітчизняну економіку податкову оазу для оподаткування дивідендів олігархів. От тільки щось не видно цих інвестицій, а дивіденди Номо Economicus зашкалюють навіть в аграрному секторі, який, що називається, за визначенням, має дотуватися. Проте й тут окремі, треба думати, набагато працьовитіші, особи отримують такі суми дивідендів, яких було б достатньо для технічного переоснащення малотоварних ферм цілої округи. Отже, на легке вирішення проблеми фінансового забезпечення розвитку аграрного сектору годі й сподіватись, а думати, що введення в інституційне поле ОСГ стане панацеєю від усіх загроз, є однією з ілюзій Номо Empathicus. Щоб вони перетворилися на малотоварні ферми, потрібні ті самі три речі, які Наполеон визначив як необхідні для здійснення своїх цілей — гроші, гроші, гроші, оскільки в кареті минулого, як проголосив у своєму монолозі герой п'єси М. Горького "На дні", далеко не поїдеш. А якась там примарна тисяча доларів, яку малотоварна ферма теоретично спроможна щороку виручати за продану продукцію, навіть у разі її направлення винятково на формування своєї матеріально-технічної бази, буде краплиною дощу на спрагле поле в посушливий рік, адже "ціна американського зернозбирального комбайна "Джон Дір" сягає 280 тис. дол., картоплезбирального комбайна "Анна" (Польща) — від 40 тис. до 100 тис. дол. і більше" [5, с. 81]. Тому варто прислухатися до пропозиції використати позитивні складові досвіду окремих країн із стимулювання інвестиційної активності підприємств щодо надання підприємствам права використовувати на реалізацію пріоритетних інноваційних проектів до 100% отриманого прибутку. Інакше стан, передусім аграрного сектору, відповідатиме метафорі з уже частково процитованої строфи І. Франка: "Мусиш аж до смерті хрест тяжкий нести".

Висновки

Розрахунок на те, що Homo Economicus еволюціонує в Homo Empathicus і структура аграрного сектору зміниться як за помахом палички факіра, — з арсеналу наївних ілюзій. Однак ясно, що провали держави в процесі реформування аграрного сектору слід негайно локалізувати. Звичайно, мова не йде про революційні “великі переломи”, які здійснювалися в минулому з наскоку, ігноруючи каузальний зв’язок їх наслідків, не тільки тому, що надворі ХХІ ст. і необхідно дотримуватися цивілізованих способів вирішення проблем, і насамперед урахувати можливі втрати через волюнтаристські дії. І одним з таких способів, на нашу думку, вбачається перегляд системи оподаткування суб’єктів господарювання аграрного сектору, оскільки колишній ФСП (фіксований сільськогосподарський податок), а тепер єдиний податок, який сплачується не від прибутку, а від вартості сільськогосподарських угідь, явно не відповідає, принаймні, першому принципу оподаткування А. Сміта: “Кожен зобов’язаний платити відповідно до свого доходу” [8, с. 621]. Адже є різниця між реальними доходами товаровиробників, які є членами певної сільської громади і “розв’язують важливі завдання сільського розвитку”, тими, хто утримує велику рогату худобу молочного чи м’ясного напрямів, і корпоративними структурами, які будують свої взаємовідносини з цими громадами наче в казці про персонажів, що вирішили спільно обробляти ниву, розподіляючи вирощене за принципом: одному вершки, іншому корінці, але з тією різницею, що агрохолдингам завжди дістаються вершки в буквальному розумінні слова, оскільки вирощувати картоплю вони не прагнуть, віддаючи перевагу озимій пшениці, кукурудзі на зерно, ріпаку, соняшнику, тобто вони зосередилися на виробництві прибуткових і експортоорієнтованих культур, нехтуючи тваринництвом.

Навіть від експорту злаків, зерна кукурудзи тощо більшість товаровиробників жодної вигоди не мають, оскільки змушені продавати їх агрохолдингам за визначеними ними правилами олігопольного ринку, через те, що елеватори перебувають в їхній власності, а з дрібними партіями зерна пробитися на зовнішній ринок неможливо. Таким чином, нульова ставка ПДВ при експорті зернових та відшкодування цього податку, яке здійснюється з бюджету переважно корпоративним структурам, примножуючи їх прибутки, приховано перекладаються на громадян України, а дістаються тільки обраним щасливцям, до яких більшість сільськогосподарських товаровиробників не потрапляють.

Тому, поряд з підтримкою пропозиції про “внесення змін до податкового законодавства, що стосується часткового (або повного) звільнення від сплати податку на прибуток підприємств, які реалізують пріоритетні інвестиційні проекти” [7, с. 34], вважаємо за необхідне внести уточнення до розділу XIV “Спеціальні податкові режими” Податкового кодексу України відповідно до викладених зауважень. Наприклад, зробити п.п. 291.4.4 ст. 291 у такій редакції: “Четверта група — сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75% за умови дотримання таких пропорцій продукції рослинництва й тваринництва...”. Ці пропорції мають плавно змінюватися в напрямі збільшення частки тваринницької продукції, наприклад, протягом п’яти років, аби дати можливість підприємствам мати часовий лаг для відновлення оптимальної структури сільськогосподарського виробництва. Якщо ж цих умов

не дотримано, то такі підприємства слід автоматично переводити на загальну систему оподаткування. Водночас, визнаючи резонансність зауваження про недоліки прямої бюджетної підтримки підприємств, оскільки її "отримали в першу чергу великі приватні підприємства, які були власністю олігархічних кланів", а також те, що "власники приватних підприємств і фірм (особливо в аграрному секторі) отримали під гарантії уряду іноземні кредити ... на десятки мільярдів доларів, проте основну частину цих коштів не було повернуто позичальником, у результаті чого борги кредиторам змушена була сплачувати держава", так само, як "кошти, які надавалися підприємствам у вигляді безпроцентної бюджетної позики, так і не було повернуто державі", і "така функція має виконуватися банківськими установами" [7, с. 30–31], не можемо погодитися з "відмовою від надання бюджетної підтримки реальному сектору економіки" принаймні щодо аграрного сектору, адже самотужки сформувати капітал підприємств для ведення ними інвестиційної та поточної діяльності неможливо.

Для уникнення зазначених недоліків, на наш погляд, доцільно переорієнтувати бюджетні асигнування, які виділяються сільськогосподарським товаровиробникам, винятково на стимулювання розширення банківського кредитування шляхом компенсації позичальникам частини процентів за користування кредитами, що справді дозволить залучити до фінансування аграрного сектору максимум можливих коштів. Втім, проблеми лише частково висвітлені в цій статті, отже, не є остаточно вирішеними, і їх подальші дослідження, ми вважаємо, здаються перспективними.

Список використаної літератури

1. Бородіна О.М., Прокопа І.В. Подолання структурних деформацій в аграрному секторі України: інституціалізація і модернізація малотоварного сільськогосподарського виробництва // Економіка України. — 2015. — № 4. — С. 88–96.
2. Геєць В.М. До питання застосування підходів "плану Маршалла" для України // Економіка України. — 2015. — № 4. — С. 6–11.
3. Ткаченко А.М., Алексеев А.А., Илларионов В.В. и др. Феномен Украины: реформы 1991–2004 гг. — К. : Випол, 2004. — 602 с.
4. Амбросов В. Трансформаційні процеси в аграрній сфері економіки // Економіка АПК. — 2003. — № 6. — С. 66–70.
5. Молдаван Л.В., Шубравська О.В. Інвестиційні пріоритети у сфері розвитку агропромислового виробництва України та механізми їх реалізації // Економіка України. — 2015. — № 4. — С. 78–87.
6. Шаров О.М. Уроки та перспективи "плану Маршалла" для України // Економіка України. — 2015. — № 4. — С. 12–18.
7. Даниленко А.І. Посилення державних підойм ефективного використання фінансових ресурсів // Економіка України. — 2015. — № 4. — С. 28–35.
8. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М. : Эксмо-Пресс, 2007. — 960 с.

References

1. Borodina O.M., Prokopa I.V. *Podolannya strukturnykh deformatsii v agrarnomu sektori Ukrainy: instytutstaliizatsiya i modernizatsiya malotovarnogo sil's'kogospodars'kogo vyrobnytstva* [Overcoming the structural deformations in Ukraine's agrarian sector: institutionalization and modernization of a low-efficient agricultural production]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 4, pp. 88–96 [in Ukrainian].

2. Heyets V.M. *Do pytannya zastosuvannya pidkhodiv "planu Marshalla" dlya Ukrainy* [To the question of application of the approaches of the "Marshall plan" in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 4, pp. 6–11 [in Ukrainian].
3. Tkachenko A.M., Alekseev A.A., Ilarionov V.V. et al. *Fenomen Ukrainy: Reformy 1991–2004 gg.* [Ukraine's Phenomenon: Reforms 1991–2004]. Kiev, VIPOL, 2004 [in Russian].
4. Ambrosov V. *Transformatsiini protsesy v agrarnii sferi ekonomiky* [Transformation processes in economy's agrarian sphere]. *Ekon. APK – Economy of AIC*, 2003, No. 6, pp. 66–70 [in Ukrainian].
5. Moldavan L.V., Shubravs'ka O.V. *Investytsiini priorityty u sferi rozvytku agropromyslovogo vyrobnytstva Ukrainy ta mekhanizmy ikh realizatsii* [Investment priorities in the sphere of development of Ukraine's agriindustrial production and mechanisms of their realization]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 4, pp. 78–87 [in Ukrainian].
6. Sharov O.M. *Uroky ta perspektyvy "planu Marshalla" dlya Ukrainy* [Lessons and perspectives of the "Marshall plan" for Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 4, pp. 12–18 [in Ukrainian].
7. Danylenko A.I. *Posylennya derzhavnykh pidoim efektyvnogo vykorystannya finansovykh resursiv* [Strengthening of state's levers of efficient use of financial resources]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 4, pp. 28–35 [in Ukrainian].
8. Smith A. *Issledovanie o Prirode i Prichinakh Bogatstva Narodov* [An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations]. Moscow, Eksmo-Press, 2007 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 14 вересня 2015 р.

SUMMARIES

ZVERYAKOV M. I. "Industrial policy and a mechanism of its realization" — The objective necessity to implement the industrial policy as a form of the neoindustrialization is substantiated. It is noted that the absence of the industrial policy in the country causes a reduction of the industrial production and the added value in the GDP structure. The attention is paid to the fact that the problem of the industrial policy becomes actual in the epoch of a deep system crisis in our country, when the components of a new economic policy as the basis for a long-term strategy of development are discussed.

The author has proved the thesis that, namely with the help of the industrial policy, it is possible to change the sectoral structure with the aim to stimulate the economic growth on the basis of a higher work efficiency. The industrial policy itself is a means of state's control over progressive structural changes in the production sphere.

Some models of industrial policy on different stages of industrial development are considered. It is shown that, in the majority of developed countries, the industrial policy has evolved from the sectoral one to the policy aimed at an increase in the competitiveness. The tools to attain such purpose are measures of the institutional character.

It is made accent on that the establishment of institutional conditions of creation of companies in any branch, which realizes the large-scale innovative projects, is the principal task of the industrial policy on a macrolevel. The support of the wide renewal of firms able to realize the necessary investment projects with an increase in the competitiveness is the necessary element of the industrial policy on a microlevel.

It is emphasized that the main tasks of the industrial policy in Ukraine are the formation of a sound corporative sector sensitive to the innovations and the creation of development institutions. The development of a national industrial policy should be based, on the one hand, on the rich historical experience of highly developed countries and, on the other hand, should consider the own past and the current socio-economic and political development of the country.

FILIPENKO A. S. "National and solidarity economy: conceptual sketch" — In the recent years, the problems of search for alternative economic models, in general, and a model of social and solidarity economy, in particular, are widely discussed in the economic literature, as well as during international conferences and social forums. The solidarity economy is based on three basic principles that have historically accompanied the exchange and the development of market relations and are as follows: market principles, when the supply of and the demand for goods and services are based on agreed prices; redistribution, which provides the delegation of powers to the central government regarding the allocation of resources; reciprocity, which corresponds to the relationship between reciprocating groups or individuals, because they express the desire to show the social relationship between the participants in the economic process. The peculiarity of the domestic alternative to the current economic system is the need for a transformation toward a national and solidarity economy on two main levels: macro- and microlevels. The national economy encompasses a holistic national economy as a system, while the solidarity one focuses on some primary sectors, links, organizations (national enterprises, cooperatives, farms, associations, unprofitable organizations, voluntary associations, etc.).

YURCHENKO Yu. Yu. "Conceptual directions of development of domestic tourism in Ukraine" — The contradiction between the European vector of development chosen by Ukraine and the long-term immutability of institutional foundations of the economy negatively affects society's life level, which continues to rapidly deteriorate.

Under these conditions, only the consolidation of the government, business, science, and education and the creation of new mechanisms of their interaction will activate efficient tools of control over all sectors of the economy.

Tourism is the economic sector, whose modernization does not need global budget investments.

At the same time, its development solves not only economic, but also important social and political problems. The potentials of domestic and inbound tourism given a wide range of recreational resources of Ukraine are obvious and require the "breakthrough strategy."

The stagewise algorithm of modernization of the market of tourism services is proposed. It includes analytical activities; the development of the concept of interaction with stakeholders; formulation of basic development targets and driving forces of transformation of the tourism sector; and the construction of a "roadmap" for the tourism development.

The attention is focused on the need in a unified information-communication scientific-educational platform for all leading participants of the tourism industry, which involves the producers and the consumers of tourist products, investors, and the education sector. As such the platform, the innovative structure such as an "intellectual core" of the tourism industry is proposed. Its main objectives

are the intensification, expansion, and optimization of tourist flows, as well as the balance of interests of all stakeholders of tourism. The foreseen units of this structure and their functions are presented.

KOZIUK V. V. “Preconditions and global macrofinancial effects of the active portfolio management of currency reserves” – The scale of a reserve hoarding changes the risks of holding them, by admitting that the more active management will allow one to make their value less vulnerable to variations in the exchange rate, to increase their profitability, and to diminish their dependence on the policies in countries emitting the reserve currency. The assertion that the endogenous increase of reserves cannot affect the increasing inclination to their diversification in the world with the dominant motive of precautionary self-insurance is criticized. Four stages of the hoarding and management of reserves are separated: from the advantage of the liquidity as a response to the vulnerability to traditional shocks of a payment balance to the search for a nonstandard portfolio of reserve assets, which is based on the active management aimed at increasing the value and the profitability of external assets. In the global economy, two tendencies are simultaneously formed: the enhancement in the reserve holding concentration and the change in a distribution of reserve holdings relative to GDP among countries. The fundamental driver of the transition to a more active management of reserves is defined as the upside bias of a median reserve volume over the optimal level. The level of synchronization between the optimal and median volumes of reserves defines the preconditions for the transition of a median central bank to a more active management of reserves, as well as to the reallocation of reserves to renew their liquidity as a response to a worsening of global macrofinancial conditions. The median and concentrated reserve holdings provide differences in the profiles of macrofinancial effects in the active management. In general, such effects are: increase in the background volatility of capital flows and exchange rates; risks of changes in the structure of the relative yields for the classes of assets; increase in the competition between reserve currencies (assets) and search for a full market of reserve assets; segmentation of the risk-taking of a decrease in the liquidity of exchange reserves; etc. For countries with low level of reserve holdings, an increase in the fraction of reserves in non-conventional reserve currencies is ultimately unwelcome.

PAVLOV O. I. “The rural discourse of interdisciplinary scientific studies” – By means of the analysis of a rural discourse, its economic, physio-economic, socio-economic, and ruralistic contexts are estimated.

The scientific actuality and the practical meaning of the studied problem are caused by a place of the rurality (or the agrarian life style) as a social phenomenon, kind of vital activity, agrarian means of production of material goods, and the rural development on the whole in the strategic development of the national economy and the other spheres of the vital activity. This is related, first of all, to the increasing role of the agrarian production in the support of Ukraine’s competitiveness on the world markets and in the solution of the food problem. The significant place in the solution of these questions is occupied by economic science, which is in the state of transformational changes and the spacing from a sectoral research paradigm to the social and behavioral science, which spreads essentially its research field and increases the interdisciplinary “weight.”

It is worth noting that the connections of the economics with related and adjacent sciences and intersectoral scientific disciplines such as geography, sociology, psychology, history, physical economy, and socioeconomy are widened and deepened.

The use of the methods of system analysis, deduction, induction, synthesis, analysis, as well as the dialectic, phenomenological, discourse, and content analyses, in the process of studies allows us to substantiate the key role of the ruralistics, which is a new interdisciplinary scientific field, in the deepening of the scientific ideas of the essence, identificational signs, functions, and social mission of rural territories. In the context of the ruralistics, these natural and socio-spatial formations are composed of the agrisystem, economic space, social medium, and mental image.

The scientific novelty of the analysis consists in the establishment of a research field and scientific trends of the ruralistics and its practical value in the renewal of rural territories.

As the further promising directions of studies of the outlined theme, we mention the deepening of world outlook, theoretical, and methodological principles of the ruralistics and the refining of the object and item of the ruralization and the ruralism.

GRYTSYUK P. M., BACHYSHYNA L. D. “Influence of a change in climatic conditions on the dynamics of the crop yield of cereals in Ukraine” – The efficient development of the grain production requires the scientific substantiation of a rational arrangement of sown areas for cereals with regard for the yield capacity and climatic conditions. For the last decades, the weather-climatic conditions of Ukraine’s regions were essentially changed. This caused a change in the assortment of grown cereals and in the geography of their position. The purpose of the present work is the study of the changes of climatic conditions on the crop yield of cereals in Ukraine and its separate regions. We have carried

out the statistical studies of the weather-climatic factors and the crop yield of cereals for various regions of Ukraine for 24 last years. The input data are as follows: annual values of the crop yield of cereals in Ukraine's regions, mean monthly temperatures and monthly sums of precipitations by the data of meteorostations located on the territories of the corresponding regions in 1991–2014.

The executed cluster analysis results in the separation of three groups of regions, each of which is characterized by the one-type dynamics of the crop yield and climatic factors. The analysis of the dynamics of the crop yield of cereals in the separated clusters indicates that the mean crop yield of cereals increased mostly in regions of the central part (from 27 to 50 centner/ha). The mean crop yield of cereals in western regions increased from 29 to 43 centner/ha. In the step region, the crop yield of cereals increased insignificantly: from 26 to 29 centner/ha. The performed studies testify to the essential changes in the climate in Ukraine's regions in the period 1991–2014. This caused the direct influence on the changes in the crop yield of cereals. The significant warming, which was accompanied by a decrease in the amount of precipitations, had occurred. In the 1990s, the main grain producer was the step region. In the last decade, country's central part has come to the first place. Its regions have not only the highest crop yield of cereals, but also the best dynamics of its growth. These changes should be taken into account in the planning of the sowing of cereals and in the organization of the corresponding infrastructure for their processing, зберігання, storage, and sale.

TITAR I. O. "Image of Ukraine in the context of its association with the European Union" — The authors consider the question about the look of the most influential foreign analytic centers during Spring 2014 — Autumn 2015 at Ukraine. The studies are based on the English versions of the sites of those centers with regard for the rating "Go to Think Tank Index Report" of the Pennsylvania University. The extent and the intensity of the attention to Ukraine and the frames of its perception are analyzed.

It is shown that the themes related to Ukraine were widely presented in the agenda of the mentioned centers during Spring 2014 — Autumn 2015. The highest attention to Ukraine is manifested by the analytic centers of the USA and the Northern-Western Europe.

At the same time, the association with the EU was mentioned only in a quarter of materials concerning Ukraine. Moreover, it was not the basic theme, but rather a background. In this case, widely spread is the opinion that the West is responsible for the war in Ukraine, since Russia has attacked because of the approach of our country with the EU. The main focuses of the analytic centers in this period were the Russian-Ukrainian war and, to a less degree, the problems of macroeconomic stability and reformation of Ukraine. By the attention to the association, the leaders are American analytic centers such as the Woodrow Wilson International Center, Peterson Institute for International Economics, and RAND. In Europe by this indicator, the Norwegian Institute for International Affairs and CASE are in advance.

The special attention is given to the consideration of possibilities and risks from the association with the EU and to the recommendations of influential foreign analytic centers.

KHOMYN I. P. "Homo empathicus and Homo economicus against the background of illusions or the pseudoreformation of the agrarian sector as a result of the equilibration between the etatism and the "laissez faire" principle" — The results of studies of the problems of Ukraine's agrarian sector testify that the reformation of the agrarian sector cannot be considered now completed, aince it was realized in many cases by the principle "one step forward and two ones backward." But the solution of the problem of development of Ukraine's economy is impossible without true reformation, rather than the imitated one. However, the experiment with the conservation of the invariable etatism and the dosed allowance of the "laissez faire" principle led to the mass appearance of agriholdings. This became the main tendency in Ukraine's agriculture and made the harmonic development of the agrarian sector to be impossible, because the principal goal of the activity of such structures, namely the maximum profit, is attained exceptionally due to the specialization on the production of the most commercial kinds of products and leads to the exhaustion of resources (concentration on the production of grain crops and legumes, sunflower seeds, and sugar beets causes the degradation of lands due to, first of all, their excessive chemical intoxication; moreover, the number of cattle in farms does not increase).

The long period of futile efforts to combine the etatism and the "laissez faire" principle in the agrarian sector has proved finally that the exit from the long-term crisis state is possible only if the measures directed to the ensuring of its development will fit the market principles of financial-economic regulation. This requires the overlooking of the tax and credit policies, since Ukraine can count on only the own forces under current conditions. The hope for the altruistic nonrepayable help is illusive. In this aspect, the priority belongs in the first turn to the ensuring of a balance of the crop production and the stockbreeding, which must guide all programs of stimulation of the development of the agrarian sector.

Науковий журнал
“ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ”
№ 6 (655)/2016

The scientific journal
“ECONOMY OF UKRAINE”
No. 6 (655), 2016

Реєстраційне свідоцтво: КВ № 1027 від 26 жовтня 1994 р.
Registration certificate: KB № 1027 of October 26, 1994

Видавець: Державне підприємство “Редакція журналу “Економіка України”
Publisher: State Enterprise Company “Editorial Office “Economy of Ukraine”

Над журналом працювали: Горобець Л.А., Городня Г.О., Єгорченкова Н.В.,
Загорний В.І. (комп’ютерна верстка), Кухтін В.В., Олешко Г.Г.,
Пасека Г.І. (випускаючий редактор)

Адреса редакції: вул. Московська, 37/2, 01015, Київ, Україна
Телефони: заст. головного редактора 280-52-75,
директора 280-32-71,
завідуючого редакцією 280-31-10 (тел./факс)
e-mail: ecoua@mail.ru
<http://www.economukraine.com.ua>

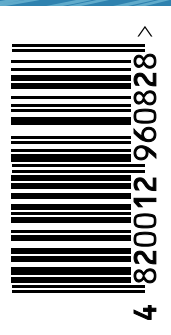
Address of the Editorial Board: 37/2, Moskovs’ka Str., Kyiv-15, Ukraine.
Phones: Deputy Editor-in-Chief +38(044) 280-52-75,
Director +38(044)280-32-71,
Fax: +38(044) 280-31-10
e-mail: ecoua@mail.ru
<http://www.economukraine.com.ua>

Підписано до друку 13.06.16. Формат 70x108¹/₁₆. Папір офсетний. Офсетний друк.

Загальний тираж 545
Circulation 545

Віддруковано у ТОВ “Наш формат”
02105, Київ, пр. Миру, 7, к. 45.
Реєстраційне свідоцтво ДК № 4540 від 7 травня 2013 р.

Передплатний індекс “Укрпошти” 74158

ISSN 0131-775X.
Економіка України
2016. № 6. 1-98.